

YEDİTEPE

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi

Tanzifat-ı

İstanbul

Mehmet MAZAK - Fatih GÜLDAL

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi

TANZİFAT-I

İSTANBUL

Mehmet MAZAK & Fatih GÜLDAL

YEDİTEPE

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi
Tanzifat-1 İstanbul
Mehmet MAZAK & Fatih GÜLDAL

Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Karagüllüoğlu
Sayfa Düzeni: Burhan Maden
Kapak Tasarım: Sercan Arslan

Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

MEHMET MAZAK

1971 yılında Mersin'in Erdemli ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. 1995 yılında Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1998 yılında "*İstanbul'da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri*" konulu yüksek lisans tezini tamamladı.

İlk kitabı 1998 yılında "*Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı*" adıyla İDO tarafından yayımlandı. Daha sonra İstanbul'un aydınlatma ve ısıtma tarihi ile ilgili olarak "*Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*" kitabı üç cilt halinde İGDAŞ tarafından yayımlandı. Bu yayınları 2000 yılında "*İstanbul Depremleri*", 2001 yılında "*Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*", 2006 yılında "*Baki Kente Ab-ı Beka Hamidiye*" kitapları takip etti.

İstanbul şehir tarihi ve kültürü üzerine çok sayıda makalesi yayımlanan Mehmet Mazak bazı dergilerin yayın ve bilim kurullarında bulundu.

Çalışmalarına İstanbul'un 1850-1930 yılları arasındaki sosyal değişimi ve gündelik hayatı üzerine araştırmalarıyla devam etmektedir.

Eserleri:

Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1998)

Osmanlı'dan Günümüze Havagazı Tarihi (R.Sertaç Kayserilioğlu ve Kadir Kon ile birlikte 1999)

İstanbul Depremleri (Mehmet Genç ile birlikte 2000)

Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği (2001)

Baki Kente Ab-ı Beka Hamidiye (Zekeriya Kurşun ile birlikte 2006)

Kartpostallarda İstanbul Eminönü-Fatih (2008)

Kartpostallarda İstanbul Eyüp-Bakırköy-Beyoğlu-Kâğıthane (2008)

Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı: Kayıklar (2008)

Dersaadet'in Sayfiye Sementi Sarıyer (Ali Mazak ile birlikte 2009)

Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul (2009)

Boğaziçi ve Kayık Kültürü (2010)

Şehr-i İstanbul'un Temizlik Kültürü (Fatih Güldal ve Aylin Doğan ile birlikte 2010)

Osmanlı'dan Günümüze Kaybolmuş Denizcilik Mesleği İSTANBUL MAVNALAR (2010)

www.mehmetmazak.com

FATİH GÜLDAL

Aslen Trabzonlu olan Fatih GÜLDAL, 1978 yılında Gemlik'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladıktan sonra 1996 yılında Marmara Üniversitesi Tarih bölümüne girdi. 2000 yılında aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Türk Tarihi Anabilimdalı Ortaçağ Tarihi Bilim dalında yüksek lisans programına başladı. "Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri'nin Tarihi" yüksek lisans teziyle 2003 yılında bu programı bitirdi. Üniversite yıllarında dergicilikle uğraşmaya başlayan Güldal birkaç arkadaşıyla birlikte "Tarih ve Düşünce" adında bir dergi çıkardı. 2005 yılından beri Kültür dergisinin editörlüğünü yapan Güldal, Tarih ve Medeniyet, Açılım, Kitap Postası, Mostar, Gezgin, Rıhle, Din ve Hayat, Kültür, Diyanet, Yeni Fikir (Hakemli) gibi dergilerde yazılar yazdı. Editörlüğünü yaptığı dergi 2008 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın dergisi ödülüne layık görüldü. Şehir tarihçiliğiyle de ilgilenen yazar 2009 yılında "İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri" adlı çalışmayı yayınladı. Gezmeyi çok seven yazar üniversite yıllarında bir müddet Yunanistan'a dil öğrenmeye gitti. İlerleyen yıllarda İran, Fas, Bosna gibi ülkelerde araştırmalarda bulundu. Bir azınlık okulunda idarecilik yapan yazar, evli ve bir çocuk babasıdır.

Önsöz

Marmara, Boğaziçi ve Karadeniz ile bir yarımada üzerine kurulu olan İstanbul, tarihin bütün dönemlerinde önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Üç tarafı denizlerle çevrili bu kadim şehre Arap dünyasında Ümm-i Dünya, dünyanın anası denmiştir. Üç imparatorluğa payitahtlık etmiş olan İstanbul'un billurlaşmış bir şehir kültürü ve bu şehrin Avrupa'ya ve dünyaya örnek olmuş bir temizlik kültürü vardı.

Osmanlı'nın 29 Mayıs 1453 yılında İstanbul'u fethinden itibaren şehrin temizliği ve çevreye olan uyarlılıklarının günümüz toplumuna anlatılması gerekmektedir. Okyanusa düşen yağmur taneleri misali asırlardır Türkler elinde nadide bir mücevher gibi el emeği ile işlenen İstanbul ve bu şehrin temizlik kültürü toplumumuz tarafından öğrenilmeli ve yaşanmalıdır. Bu düşünceler ışığında yıllar önce kaleme aldığımız Osmanlı dönemi temizlik ve çevre kültürü konulu makale ve çalışmaları yeni metinler ekleyerek, farklı kaynaklar ışığında yeniden gözden geçirerek bu kitabı beğeninize sunuyoruz.

İstanbul, Marmara kıyılarına serpilmiş semtleri, Altın boynuz Haliç'i ve dünyanın en değerli gerdanlığı Boğaziçi ile kâinatın gözbebeği konumundadır. Belde-i Tayyibe'nin asırlar boyunca temiz ve pak kalmasını sağlayan aktörlerin ve bu aktörlerin faaliyetlerinin anlatıldığı bu eser "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" sürecinde yayınlanmış olması bu çalışmayı daha da anlamlı bir hale getirmektedir.

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi Tanzifat-ı İstanbul adlı bu eser ile İstanbul'un fethinden itibaren günümüze kadar şehrin temizliğinin hangi aşamalardan geçerek geldiğinin tarihi yer almaktadır. Arayıcı esnafından, tanzifat amelesine, çöpçüden temizlik işçisine geçiş süreçleri ve I. Dünya Savaşı döneminde İstanbul sokaklarına dokunan ilk hanım elleri bayan çöpçülerin dramatik hikâyeleri eserde yer almaktadır. Eserin ilerleyen bölümlerinde Cumhuriyet dönemi İstanbul'un temizlik anlayışı ve temizlik uygulamaları yer almaktadır.

İstanbul sevgimizin bir ürünü olarak ortaya çıkan bu eserin yayınlanması konusundaki katkılarından dolayı Sayın Erhan Afyoncu ve Mustafa Karagüllüoğlu'na teşekkür ederim. Eserin yazımı ve araştırma sürecindeki büyük katkılarından dolayı Aylin Doğan'a, görseller konusunda Hüseyin Irmak, Abdullah Gül ve Ayhan Uçar'a ayrıca teşekkür ederiz.

Bu eseri İstanbul sevdalılarına ve temizliği her şeyin üstünde tutan çevre dostlarına armağan ediyoruz..

İstanbul bir sevdadır.

Saygılarımızla.

Mehmet MAZAK

Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi

Tanzifat-ı İstanbul

GİRİŞ

Dersaadet, Deraliyye, İslambol ve bugün bilinen adıyla İstanbul şehri birçok imparatorluğa başkentlik yapmış, bu süreç içerisinde dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş, yeryüzünün en önemli şehirlerinden biridir. İslamiyet'in kabulünden önce başlayan İstanbul'u fethetme isteği, bu dinin kabulüyle bir ülkeye dönüşmüş, son Peygamber Hz. Muhammed'in Hendek Savaşı'nda verdiği müjde ve gösterdiği hedef Türklerin yegâne istikametini bu yöne çevirmiştir.

Şehrin, Sultan Fatih tarafından alınmasından sonra, bu büyük hükümdarın ilk işi, uzun yıllardır bakımsızlıktan, harap olmuş bu kutlu kenti yeniden eski günlerine kavuşturmak, tekrar dünyanın merkezi haline getirmek olmuştur. Kurduğu ve kurulmasını teşvik ettiği vakıflar sayesinde hem mimari anlamda hem de çevre düzeni açısından şehir büyük bir dönüşümün içerisine girmiştir. "İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın" düsturuyla hareket eden Osmanlılar, insanca yaşanılabilir bir şehir yaratmak adına adeta birbirleriyle yarışmaya başlamış, bunun neticesi olarak da tezyin edilmiş, dünyayı yönetmeye talip olan bir devlete başkentlik yapacak bir medeniyet ortaya çıkarmışlardır.

Bu çerçevede düşünüldüğünde temizliği inançlarının bir gereği olarak gören Osmanlılar, İstanbul'u sahip oldukları ideallere yakıştır, temiz, göze hoş gelmeyen her türlü maddi pislikten arındırılmış bir başkent yapmaya çalışmışlardır. Bu amaçla şehir fethedilir edilmez Sultan II. Mehmed'in kurduğu vakfın vakfiyesinde ve yayınladığı fermanlarında mutluluk kapısı olarak adlandırılan İstanbul'un temizliğine dikkat edilmesine, yollarda, sokaklarda, meydanlarda insanları rahatsız edecek çöplerin kaldırılmasına yönelik emirler vardır. Fatih Sultan Mehmed'in bu hassasiyeti adeta kanun-i kadim olmuş ve kendisinden sonra gelen devlet adamları da şehrin imarına ve temizliğine azami gayret göstermişlerdir. Temizliği imandan sayan Osmanlılar, şehrin tanzîfi için müesseseler kurmuş, görevliler istihdam etmiştir. Kişisel temizliğe verdikleri önemle tanınan Türkler, yaşadıkları yerin de temiz olması adına hukuki düzenlemeler yaparak korunmuş şehir olarak kabul ettikleri bu beldeyi tesis ettikleri medeniyete yakıştır bir surete büründürmeye çalışmışlardır.

Bu kitapta İstanbul'un Türklerin eline geçmesinden günümüze kadar geçen süreç içerisinde tanzîfi yani temizliği ile ilgili yapılan uygulamalar anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda özellikle arşiv kayıtları diye ifade ettiğimiz, hükümdarın emirleri, ilgili bakanlıkların düzenlemeleri ve 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulan Şehremaneti'nin çalışmaları dikkate alınarak geçmişten bugüne şehrin temizlik sorunları ve bu problemlerin çözümüne yönelik uygulamalar irdelenmeye çalışılmıştır.

Hiç şüphe yok ki, çöpün dahi doğal olduğu, sanayileşmenin getirdiği kimyasal atıkların bulunmadığı yıllarda, İstanbul'da temizlik ameliyesi daha sorunsuz ve kolay yapılmaktaydı; ancak özellikle 19 yüzyıldan sonra artan nüfus ve atıkların muhtevasının değişmesi bu süreci daha zor bir hale sokmuştur. Özellikle çöplerin şehir içerisinden toplanarak, mavna ya da diğer deniz taşıtları vasıtasıyla denize dökülmesi işi önceleri bir sorun oluşturmazken, zamanla ekolojik dengenin bozulmasına, İstanbul'un en güzel yeri olan Boğaz'ın kirlenmesine neden olmuştur.

İstanbul'un sosyal hayatı için çok büyük önemi olan yabancı gezginlerin seyahatnamelerinde şehrin temizlik sorununa da yer verilmiştir. Deniz yoluyla şehre giren seyyahlar karşılaştıkları büyümlü manzara karşısında kendilerinden geçerken, şehrin içerisini gördüklerinde bazen hayal kırıklığına uğramışlardır. Çamurlu sokalar, yağışlı havalardaki meydana gelen çöp yığınları, bazen hayvan leşlerinin sağa sola atılması dünyanın en önemli şehri olan İstanbul'a gelen yabancıların dikkatinden kaçmamıştır.

Bu sorunların farkında olan devlet, şehrin temizliği hususunda sadrazamdan başlayarak, kadı, subaşı, imam ve en alta vatandaşa kadar şehirde yaşayan herkesi sürekli ikaz etmiş, şehrin temizliğine azami dikkat gösterilmesi istenmiştir. Bu meyanda uyarılara kulak asmayan, emirleri uygulamayan gerek devlet görevlisi gerek vatandaşa kürek cezasından, sokağa pislik atanların çöplerinin boyunlarına takılmasına, para cezasından salb yani asma cezasına kadar birçok tedbir alınmıştır. Klasik dönemde şehrin temizliğini devlet halk el ele şeklinde çözmeye çalışan Osmanlılar, modern belediyeciliğin başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında Şehremaneti'nin kurulmasıyla bu işi daha profesyonel yapmaya başladı. Belediye bünyesinde kurulan temizlik müdürlükleri, profesyonel anlamda çalışan temizlik görevlileri, bu faaliyetlerin daha kolay yapılabilmesi için alınan alet ve edevat, çöp arabaları gibi donanımlarla sıhhi temizlik şehrin sokaklarına girmiştir. Özellikle, İstanbul'da tarihi eserlerin yok edilmesi hususunda eleştirilere maruz kalan Cemil Topuzlu Paşa'nın şehreminliği yıllarında temizlik işlerine- bazen belediyenin boyunu da aşan- ciddi yatırımlar yapılmış böylece İstanbul'un temizlik teşkilatı kurumsallaşmıştır. Çıkarılan kanunlar, temizlik işlerinin daha iyi yapılabilmesi adına ihdas edilen vergiler hatta yabancılardan alınan kredilerle Şehremaneti konuyla ilgili önemli adımlar atmıştır.

Devlet, temizlik işini bazen kendi imkânlarıyla çözmeye çalışırken çoğu zaman ihale usulüyle bu problemin hakkından gelmiştir. Şehrin çöplerinin toplanması, sokakların sulanıp yıkanması, halkın en önemli ihtiyaçlarından biri olan tuvaletlerin yapılarak işletilmesi özel müteşebbislerle yapılan mukavelenameler ile halledilmiştir.

Bununla birlikte I. Dünya Savaşı'nın çıktığı yıllarda, devletin temizlik personelini silâh altına alması, teşkilatın kullandığı alet ve edevata, bilhassa hayvanlara el koyması ciddi masraflarla oluşturulan temizlik biriminin yok olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu olağanüstü şartların yaşandığı dönemde erkeklerin askere çağrılmaları nedeniyle İstanbul'da temizlik faaliyetleri çocuklara ve kadınlara kalmıştır. Böylece İstanbul hanımlarının temizlikle ilgili sorumluluk alanı genişlemiş, Dersaadet sokaklarını da ellerindeki çalı süpürgelerle mikroptan arındırmışlardır.

Sıhhi temizliğin yapıldığı yıllarda temizlik işlerine verilen önem nedeniyle, İstanbul halkının deprem, yangın gibi doğal afetlerden sonra en büyük korkusu olan ve birçok can kaybına yol açan kolera hastalığının, azaldığı görülmüş ve bu anlamda belediye hizmetlerine yapılan büyük yatırımların neticeleri alınmıştır.

Tüm bu değerlendirmeler göz önünde tutulduğunda İstanbul'un fethinden günümüze kadar şehrin en büyük sorunlarından birinin temizlik olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha da ihmal edilen kent nüfusun ve sanayileşmenin giderek artması bunun yanında atıkların imhası için kalıcı çözümlerin üretilmemesi neticesinde büyük sıkıntılar çekmiştir. 1990'lı yılların başlarına kadar şehirde yaşanan çöp sorunlarını yaşları müsait olan herkes hatırlayacaktır. Çoğu zaman dağ yığını haline gelen çöplerin günlerce sokaklarda beklediği, kokudan insanların rahatsız olduğu günler artık geride kaldı. Bugün İstanbul'un temizlikle ilgili büyük aşamalar kaydettiği, modern anlamda birçok tesisin bir ülke kadar nüfusu olan şehrin çöp sorununu çözdüğü görülmektedir.

Çalışmamızda kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan konuyla ilgili belgeler, vakfiyeler, tabii ki Şehremaneti mektupçusu, Mecelle-i Umur-ı Belediye gibi devasa bir eseri bizlere bırakan Osman Nuri Ergin'in eserleri ve konu ile ilgili yapılan araştırmalar başucu kaynaklarımız oldu. Kitapta teknik gibi görülebilen ancak dönemin kurumlarının temizlik ile ilgili çalışmalarının ayrıntısını yansıtan birçok sözleşme, nizamname ve kanunnamenin de sadeleştirilerek tam metinleri

verilmiştir. Yapılan tartışmalara bakıldığında kısıtlı imkânlar ölçüsünde şehrin temizliğine büyük önem verildiği görülecektir. Yapılan tüm uygulamalar bir yana bırakılacak olursa yöneticilerin aldığı tedbirlerin bir yere kadar çözüm sağladığı, halkın temizlik işlerine hassasiyet göstermeden şehrin tanzîfinin mümkün olmadığı görülmektedir. Daha temiz bir İstanbul için İstanbullulara çok iş düşmektedir.

Fetihten 19. Yüzyıla Kadar

İstanbul'un Tanzifi

İslam dininin, tabiatın ve yeryüzünde denge unsuru olan her türlü yaratığın korunmasına yönelik düşüncesi açıktır. Bu vesile ile Müslümanlar, "insan-hayvan-tabiat" dengesini sağlamak adına birçok çalışma yapmış, özellikle kurulan vakıflar, yöneticilerin aldığı kararlar dikkat çekmiştir. Osmanlılar da genelde sahip oldukları tüm topraklarda, özelde de payitaht İstanbul'da bu hayatî dengenin korunması adına ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Özellikle sosyal hayatın vazgeçilmezi olan vakıflarda da çevrenin korunması ile ilgili dikkat çekici bilgiler vardır. Temizliği imanın şartı olarak gören Müslüman Türkler, bu inancı pratiğe geçirmek adına birçok hayır müessesesi teşkil etmişlerdir. Hayırsever insanlar hamam, çeşme, gibi temizliği sağlama adına halkın ihtiyaç duyduğu birçok yapıyı, kendi imkânlarıyla toplumun hizmetine sunmuştur. İstanbul'un fatihi Sultan Mehmed'in kurduğu Fatih Külliyesi'nin vakfiyesinde medresenin içini ve tuvaletini temiz tutmak üzere burada hizmetçi ve ferraşın istihdam edilmesi bunun en güzel örneklerindedir. Yine medresenin duvarlarına yazılan yazıları silmek için "mâni'un-nukûş" veya "mâhi'nnukûş" adlı görevlilerin istihdam edilmesi vakfiyelerden öğrendiğimiz bilgilerdir. Malum olduğu üzere, Sultan Fatih'in sokakların temizliği ile ilgili vakfiyesinde geçen bilgiler bu büyük sultanın çevre sorumluluğunu gözler önüne sermektedir. Buna göre, sokaklarda ve insanların gelip geçtiği yerlerde, tükürük veya balgam gibi göze hoş gelmeyen çirkinliklerin üstünün örtülmesi adına görevliler tayin edilmiştir. Maaşları vakıf gelirlerinden ödenen görevliler sırtlarında kül ve kum dolu kaplarla dolaşır bu pisliklerin üzerini örtmekle vazifelidiler. Sadece bu örnek bile, bir devlet başkanının halk sağlığına ne derece önem verdiğinin ve halkın hoşuna gitmeyecek çirkin görüntülere fethettiği şehirde yer vermeyeceğinin göstergesidir.^[1]

Temizlikten Sorumlu Görevliler

Osmanlı Devleti'nde, çevre hukukunun gözetilmesi ve şehrin temizliğinin sağlanmasının hukukî temelleri bulunmaktadır. Şeyhülislamın ve müftülerin İslam dininden referans alarak verdikleri fetvalar ile şer'î hükümler göz ardı edilmeden, hükümdara ait yasama yetkisinin kullanılmasıyla oluşan kanunnameler, bu husustaki öncelikli kıstaslardır. Bununla birlikte, padişahın irade ve fermanları, devletin her türlü yönetim faaliyetlerinin belirlendiği en üst merci olan Divan-ı Hümayun kararları da dikkate alınmaktaydı. Devlet, genel olarak şehir temizliği olan tanzifatla ilgili kanun ve yönetmelikleri, belli kurumlardaki görevlilerce uygulamaktaydı. Bu görevlileri sırasıyla kısaca açıklamakta fayda vardır.

Kadı

Osmanlı Devleti'nde belediye işleri modern anlamda belediyeciliğin ihdas edilmesinden önce de yürütülmekteydi. Bu görev hem adlî, hem idarî görevleri de uhdesinde barındıran kadı tarafından icra edilmekteydi. Kadılar sadece şehrin değil, civardaki köy ve nahiyelerin de mülkî ve adlî amiriydi. Kaza idaresi olarak adlandırılan bu idarî yapıda, kadıların çok mühim sorumlulukları vardı ki sistem içerisindeki konumlarını direkt olarak kendilerine yazılan hükümlerden de anlamak mümkündür. Belediye başkanı olarak da adlandırabileceğimiz kadılar, esnafların arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözer, hükümetin fiyat uygulaması olan narh sistemini denetler, gediklerin azaltılıp çoğaltılmasına karar verirdi. İstanbul'da da bu işi birinci dereceden idare eden İstanbul kadısıydı. Kadı, aynı zamanda bir belediye başkanının en önemli görevlerinden biri olan şehrin temizliğinden de sorumluydu. Çevrenin temiz tutulması, çöp sevkiyatının sağlanması, şehrin pis kokulardan arındırılması birinci dereceden kadının görevidi. Osmanlı Devleti'nde kadıların belediye ve mahkeme gibi müesseseseleşmeyi temsil eden belli bir binaları yoktu. Kadılar bu işleri genellikle evlerinde hususî bir odada yaparlardı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İstanbul'un temizliği ile ilgili tespit edilebilen ilk belge İstanbul kadısına ve mimarbaşısına gönderilen bir hükümdür.^[2] 26 Safer984/25 Mayıs 1576 tarihli bu belgede, İstanbul yollarının tamiri sonrası artan taş ve toprakların gelip geçen insanlara zarar vermemesi için kaldırılması tenbih edilmekte, ayrıca camilerin içinin ve çevresinin kayyımlar tarafından temizliğinin yapılmadığı ve Atmeydanı ile Sultan Bayezıd Camisi'nin etrafının süpürülmesinde yöneticilerin ihmallerinin olduğu bildirilmektedir.^[3] Çok geniş bir alanda hizmet veren kadılara yardımcı olmak üzere bazı görevliler bulunmaktaydı.

Subaşı

Bugünkü zabıta ve daha ziyade belediye memurlarının gördükleri işleri yapmakla birlikte, kazaların idaresi ile meşgul olan çok önemli bir görevlidir. Osmanlı tarihinin ilk kaynaklarından bir olan *Aşıkpaşazâde Tarihi*'ne göre Osman Gazi'nin ilk ihdas ettiği makamlardan biri subaşılıktır. Osman Bey, Karahisar'ı fethettiğinde buranın hükümet işlerini oğlu Orhan Bey'e, subaşılık görevini de kardeşi Gündüz Alp'e bırakmıştır.^[4] Bir diğer Osmanlı kroniği Hoca Sadedin Efendi'nin yazdığı *Tacü't-Tevârih*'e göre de Fatih, İstanbul'u fethettiğinde subaşılık görevini Süleyman Bey'e tevcih etmiştir.^[5] M. Zeki Pakalın'a göre subaşılık biri mirî diğeri timar subaşılıkları olmak üzere iki kısımdır ki, özellikle İstanbul'un temizliği ile ilgileneni mirî olanıdır.

Bu görevlinin gündüzleri şehirde gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir ettirmek, yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olan binaları mimarbaşına haber vermek gibi sorumlulukları vardı. Kadıların emri altındaki bu görevliler, geceleri de kol gezerek asesbaşıyla asayişi sağlardı.

Çöplük veya Mezbele Subaşısı

"Tahir Subaşısı"ya da "Çöplükbaşı" isimleri de kullanılırdı.^[6] Evliya Çelebi, çöplük subaşısından bahsederken: "*Piri, sahabeden hazretleridir ki Mekke ve Medine'nin pak olmasını Resul-i Ekrem bunlara sipariş etmişlerdi. Kabri Medine'de Bakî Mezarlığı civarındadır. Hz. Ali huzurunda Selmân-ı Farisî belini bağladı. Subaşî hâkimlerinin silsilesi onlara ulaşır.*" bilgisini verir^[7] ve Galata'nın üst düzey idarecilerini sayarken onun bölgenin sekizinci hâkimi olduğunu söyler.^[8] Kadıya gönderilen bir hükümde, çöplük subaşısının temizlik konusundaki sorumluluğu şöyle hatırlatılmaktadır:

"İstanbul kadısına hüküm ki,

Hâlâ mahrûse-i mezbûrede vâkı' olan Atmeydanı yılda bir kere ve merhûm ve mağfûrunleh Sultan Bâyezîd Hân tâbe serâhü havâlisini ayda iki kere süpürüp pâk ü tathîr edegelmekte iken hâlâ zikrolunan mahaller hayli zamandan beri süpürülmediği i'lâm olunmağın buyurdum ki: Çöplükbaşısı vusul buldukta kadîmden ne vechile olagelmişse yine olvehile amel eyleyüp ta'yin olunan zimmîlere zikrolunan mahalleri süpürtüp pâk ü tathîr edesin. Mezbele subaşına verildi."^[9]

Yukarıdaki belgeden anlaşıldığına göre III. Murad 984/1576 yılında, Atmeydanı'nın yılda bir defa, Beyazıt Camii avlusunun ise ayda iki kere Hıristiyanlara süpürtülmesi istenmiştir.

Bu görevlendirmenin muhtemelen vergi muafiyeti karşılığında verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1585 yılında İstanbul kadılığına yazılan hükümde^[10] benzer bir görevlendirmenin bu doğrultuda uygulanması emri verilmiştir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise ilk yazıda mezbele subaşısı tabiri kullanılırken ikincisinde çöplük subaşısı ifadesi bulunmaktadır.

Çerçöp ya da çöplük subaşısının resmi evraklarda adının geçmesi bununla sınırlı değildir. Yerebatan Sarnıcı'nda yaptığı bir temizlik çalışmasından dolayı parasının ödenmesini isteyen bir çöplük subaşısının yazdığı dilekçe dikkat çekicidir:

"Kullarının arzıdır ki,

Yetmiş beş senesinde çerçöp subaşısı tarafından Yerebatan Sarayı ahırından geçen sene gibi çıkarılan pisliğin beygir ve eşek ücretleri verilmesi için dilekçe yazar. Eskisi ve hesap ettirildiği gibi 170 kuruş tezkeresi verilmesi için ferman devletlu sultanım hazretlerindir.

Devletî inayetlî merhametlî sultanım hazretleri sağolsun,

Yerebatan Sarayı'nda atların pislikleri ve sultan arabalarının beygirlerinin pislikleri ve diğer pislikçi üç dört yüz adet beygir ile iki bin beş yüz eşek ile bu kulları çıkarıp ücretleri eski fiyattan gereğince verilmesi için emir ve ferman padişahımdır.

İzzetli Defterdar Efendi tezkerisin ilam eyleyesin diye buyuruldu.

Telhis gereğince tezkeresi verilmek buyuruldu."[\[11\]](#)

Meydanlarla umumî caddelerin kaldırım tamirâtı, hükümete ait olduğu gibi mahallelerin temizliğinin de yine merkezi idare tarafından sağlandığı ve bu işi yeniçeri ağasının yürüttüğü arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Acemioğlanlarınca temizlenen ana cadde ve meydanların kontrolü, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, zaman zaman denetime çıkan sadrazam ve hatta kimi zaman tebdil-i kıyafet gezen padişah tarafından yapılmaktaydı. Askerî geçit törenleri, kılıç alayları ve benzeri merasimlerde sadaret makamından subaşı ve asesbaşılara birer "beyaz buyuruldu" yazılırdı. Törenden evvel yolların temizlenerek geçide uygun hale getirilmesi istenirdi. Geçit alayında subaşı, maiyetiyle beraber en önde gider, yolların temizliğini ve düzenini sağlardı. Asesbaşı da subaşını takip eder, yollardaki intizamı temin ederdi.

Asesbaşı ve subaşıya kadı vasıtasıyla şehrin temizliği ile ilgili emirlerin gönderildiğine sık rastlanır:

"İstanbul kadısı izzetlü fazîletü efendi hazretleri,

Şehr-i İstanbul'un esvâk u mahallâtı her bâr tathîr olunmak muhtezî iken hukkâmın ihmalleri sebebiyle bazı mahallerde hâr u hâşâk müctemi' olup tathîr eylemesi lâzimedden olmağla subaşı ve asesbaşuya tenbih olunmuştur. Siz dahi ahâlilere tenbih edesiz ki, mahallât arasında olan mezbeleleri kaldırıp deryaya ilkâ ve gereği gibi tathîr etsinler. Bundan sonra her kimin dükkânı önünde ve mahallesi arasında süprüntü ve mezbele olur ise ta'zîr olunur. Ona göre dikkat ü ihtimam eylesin deyu. 26 Muharrem 1107/1695"[\[12\]](#)

Belgeden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da temizlik işi devlet-halk iş birliği ile yapıldığı üzerinde durulmuş, görevlilerin uyarılmasının yanı sıra halk ve esnafın da çevre temizliğinden mesul olduğu anlatılmıştır. Özellikle mahallenin kontrolü ve merkezî idare ile ilişkisini sağlayan cami imamı da birçok emrin muhatabı olmuştur. Mahalle imamından başta ibadet yerlerinin çevresi olmak üzere mahallenin tertip ve düzeniyle de ilgilenmesi istenmiştir:

"İstanbul kadısı izzetlü ve faziletlü efendi hazretleri,

Mahruse-i mezbure mahallâtları ve cevâmi' ve mesâcid avluları ve esvak ve pazar lâşe ve mezbeleden tathîr olunmak için eimme ve mütevellî ve esnaf kethüdâlarına bit-defaat tenbih olunmuşken mütenebbih olmayıp elan tathîr olunmamak ile imdi, mahallât ehalileri mütevellileri ve esnaf kethüdâların getirüp muhkem tenbîh eylesin. Ki her biri mahallelerin sokakların ve cami' ve mesâcid cevânibleri ve esvak ü pazarı lâşe ve mezbeleden tathîr edip deryaya ilkâ eyleyeler. Şöyle ki bundan sonra eğer mahallâta ve eğer cevâmi' ve mesâcid avlularında, esvak ve pazarda her kimin hududunda mezbele ve lâşe bulunursa imam ve mütevellî ve esnaf kethüdâlarının haklarından gelinmesi mukarrerdir. Ona göre gereği gibi tenbih ettireler deyu, buyruldu. Gurre-i Şevval 1107 (4 mayıs 1696)"[\[13\]](#)

Yine bazı arşiv vesikalarından anlaşıldığı üzere, umumi meydanların temizliği belirli zamanlarda

gayrimüslimlere yaptırılmaktaydı.

Caddelerin temizliği yeniçeri ağası; mahalle aralarındaki sokakların ise mahalle ahali tarafından temizletildiği anlaşılmaktadır.

İstanbul şehrinin zamanla artan nüfusu ile birlikte alt yapısındaki eksikliklerin daha da fazla hissedilmeye başladığı görülmektedir. Dar ve çamurlu yoların, bugün bile ciddi bir yağışta kötü bir hal alan sokakların temizliği önemli bir mesai almaya başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda Şehremaneti'nin kuruluşuna kadar yaşanan sıkıntıların şehre gelen seyyahların neredeyse tamamı tarafından şikâyet konusu olduğu görülmektedir. Şehre girerken karşılaşılan olağan üstü ve büyüleyici manzara şehrin içerisine girildiğinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmaktadır. Devasa binalar, ihtişamlı surlar, muazzam bir mimari ile yapıлып tezyin edilmiş ibadethanelerin yarattığı hayranlık; şehrin dar, çamurlu ve mezbele ile dolu sokaklarının görülmesiyle tiksintiye dönüşmekteydi. Fransız Devrimi'nden sonra İstanbul'a görevli gelen ve yazdığı eser ile şehrin sosyal hayatına ait çok kıymetli bilgiler veren Doktor Antonie Oliver'in yazdıkları bu iddiamızı destekler niteliktedir:

"Şehrin içine girip dolaşmaya başlayınca biraz önce bahsettiğimiz intibalarımız hızla tersine dönmeye başladı. Bu güzelim şehri bu kadar pis, bu kadar kötü inşa edilmiş görmek, daracık sokaklarda kötü kaldırımlarda yürümek, toprak veya ahşap, düzensiz yapılmış, çirkin evleri yakından görmek bizleri hayal kırıklığına uğrattı."^[14]

Aynı kaniya Pietro della Valle'de sahiptir. Bu durumun sorumlusu olarak halkı gören Valle, sokakların insanların ihmali nedeniyle pislendiğini söylemektedir.^[15] Aslında, dönemin Avrupa'sında da sokakların çok temiz ve düzenli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak şehrin dışarıdan bakıldığında yarattığı inanılmaz manzaranın gelen seyyahları beklenti içerisine soktuğu muhakkaktır. Nitekim sokakların kirliliği yanında bu durumdan kaynaklanan kokuların halkı rahatsız etmesi de bir başka sorundu. Bu durum seyyahların da dikkatini çekmiştir:

"Çeyrek saatte, on defa yürüyüş değiştirmek lâzım: İnmek, çıkmak, bir yokuşta yuvarlanmak, kayalıklara tırmanmak, çamurun içinde yüzmek ve bir kalabalığı yararak, kâh çalıkların veya kurutulmak için asılmış çamaşırların arasından geçerek, bazen burnunuzu tıkayıp, bazen mis gibi bir hava teneffüs ederek bin engeli aşmak icap eder. Taze ve gölgeli bir yeşillikten güneş içinde boğucu bir toza girilir; gürültülü ve renkli kalabalıklardan hiçbir insan sesinin duyulmadığı mezar sessizliğindeki yerlere, rüyalarımızın ilâhî Şark'ından her türlü kötü hayali aşan kasvetli, pis, düşkün başka bir Şark'a geçilir. Birkaç saatlik bir gezintiden sonra aklını şaşırır insan. İstanbul'un ne olduğunu birden bire sorana, kafamızdaki fırtınayı dindirebilmek için elimizi şakağımıza dayamadan cevap veremeyiz".^[16]

Durumun farkında olan devlet yetkilileri konuya müdahale etmiş, özellikle merkezden gelen ve bazen tehdit dolu ifadelerle şehrin temizliğine itina gösterilmesi istenmiştir. Nitekim İstanbul mollasına yazılan bir hükümde, mahallelerin temizliği, pis kokuların giderilmesi için çeşitli görevliler tayin edilmesi istenmiş, temizliğin hakkıyla yapılmaması halinde görevlilerin kürek cezasına çarptırılacağı ifade edilmiştir:

"İstanbul Mollasına hüküm ki,

İstanbul şehrinde bulunan çarşı ve sokakların temizliği ve leş ve mezbelelerin şehir

dişına atılması konusunda bundan önce sadır olan padişah fermanına uyup itaat etmek üzere tüm mahalle imamlarına tembih olunup fakat gereği gibi temizlik konusunda tembellik gösterilmekle çoğu siyah bina hilafet ve saltanatın merkezi olan Kostantiniyye'nin türlü pislik ve çirkin kokulardan ve diğer rahatsız edici kirliliklerden korunması en önemli işlerden olmakla, mahallelere ve sokaklara eskiden olageldiği gibi bekçiler tayin olunduğu gibi her mahallenin gücüne göre ikişer üçer temizlik işçisi tayin edilerek ve mahalleler ve sokaklar sürekli temizlenip ve gerekli ücretlerin mahalle oturanlarından tahsil esilmek üzere padişahın emriyle düzen verilir pis kokunun tamamen giderilmesi ile insanların rahatına sebep ve sayısız sevap kazanılacağı tarafından bildirilmekle ilamın üzerine ücretleri hane ve dükkân sahipleri vermek üzere her bir mahalle ve sokağa bekçi gibi yeterli miktar süpürgeciler tayin ve her ay ücretleri ödenmek üzere tembih edilmek ve eğer karşı gelen olur ise haklarından gelmek için yanlarına adamlar koşup divan-ı hümayunuma gönderip süpürgecilere dahi temizlemeleri lazım gelen yerlerde zerre kadar çöp bulunacak olur ise beklemeksizin kürek cezasına çarptırılacağı kararlaştırılmış olduğunu anlatıp ve imamlara da bu konuda fazlasıyla dikkat etmeleri için tembih ve gereği gibi düzen verip ve bu güzel düzeni korunmak ve prensip edinmek üzere bu emri şerifin bir kopyası sicile kayıt ve sürekli içeriği ile hareket edip emrin uygulanmasında fazlasıyla dikkat eylesin diye yazılmıştır.

Fî evâhir-i sene 1131(1719)"[\[17\]](#)

Şehrin temizliğinden sorumlu olan çöpçü subaşı, sokakları, sayıları belli bir gruba temizletirdi. Sayısı bin kadar olan bu çöpçüler garip kıyafetler giyer, matruş ve keçe külahı kullanırlardı. Çöpçü subaşısı, onlara İstanbul sokaklarındaki bütün çöp, hayvan pisliği ve kalıntıları toplatırdı. Çöpçü subaşısının denetiminde çalışan çöpçülere "çöp çıkaran" da denilmekte idi. Bu kimseler sokaklardan geçerken "çöp çıkaran, çöp çıkaran" diye bağırırlar, arkalarında bir küfe ile sokakları dolaşır, birikmiş çöpleri küfelerine doldurarak denize atarlardı. Bu çöp çıkaranlara aynı zamanda "Arayıcı Esnafı" da denilirdi.

Arayıcı esnafı, kadıdan, şehrin süprüntülerini ve evlerden-konaklardan atık çöpleri toplamak üzere yıllık ihale ile alır, çöp topladığı mahallenin gelir düzeyine göre kadıya ücret öderdi. Arayıcı esnafı, çöpleri topladığı için devletten ücret almadığı gibi bir de devlete her yıl belli miktarda ücret öderdi (mesela bu ücret 17. yüzyılda 60.000 akçe idi). Arayıcı esnafı, toplamış oldukları süprüntüleri sepet ve küfelerle Haliç ve Boğaz kenarlarındaki Tanzifat İskelelerine götürür, sepetlerde toplanan çöpler deniz kenarlarında çamur teknelerinde ayrılırdı. Çöp içinde akçe, mangır veya işe yarar başka şeyler bulunursa bunlar çalışanların olurdu. Çöpler içindeki değerli eşyalar alındıktan sonra arta kalan mezbeleler, kayıklarla Marmara'ya Adalar'ın ilerisinde denize dökülürdü. O devirde sanayi artıkları olmadığı için çöpler suda erir gider deniz kirlenmezdi. Adeta seyyar bir atölyeye sahip olan arayıcılar bu işleri yaparken yanlarında genellikle kardeş veya oğul yahut evlatlık bir oğlan bulundururdu.[\[18\]](#)

Çarşı temizliğinden çarşı esnafı; mahalle aralarının, sokakların temizlenmesinden ve mesken çöplerinin toplanmasından arayıcı teşkilatı sorumluydu. Çarşı temizliği için yapılacak harcamalar "avarız sandığı" denilen esnaf sandıklarından karşılanıyordu. Çöpçülük ve lağımcılık gibi hizmetler, Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre ekseriyetle Ermenilere gördürülürdü. Mahalle temizliği ise İslami bir gereklilik sayıldığından, sorumluluğu mahalle imamına bırakılmıştı. Temizlik konusunda çok

hassas olan Osmanlı, işten kaytaran temizlikçi ve süpürgeçileri kürek cezası ile korkuturdu. Çöplük subaşlarının gündüzleri kol gezerek çarşı pazarın, mahalle aralarının temizliğine dikkat etmek, bozulmuş kaldırımları tamir etmek, harap binaları mimarbaşına haber vermek gibi görevleri vardı. Mahalle aralarında gezerken bulaşık suyu, lağım suyu vb. çirkapların sokak aralarına ve yollara gelişi güzel akıtılmasını önlemeye çalışıp bu konuda uyarılara dikkat etmeyenlere cezalar verirdi.

Çöp ve lağım işlerinin genellikle Ermeni vatandaşlar tarafından yapıldığını söyleyen Evliya Çelebi arayıcı esnafını şöyle tanıtmaktadır:

"Bu sınıf çöplük subaşısına mensuptur. İşleri İstanbul içinde bütün evlerde, caddelerde ne kadar mezbele ve çer çöp var ise sepetler ile taşıyıp deniz kenarında tekneler içinde yıkayıp, içinde akçe, mangır, çivi ve başka tür eşya bulup geçimlerini sağlarlar. Ancak bazı yerde istefan sorguç, cevahir kuşak, değerli yüzük taşlarından düşmüş mücevher türü değerli şeyler bulurlar ki anlatılamaz. Bu sınıf Tahir subaşıya senelik 60 bin akçe âdat verip İstanbul içinde arayıcılık ederler. Pirleri Verrâd-i Berberî'dir. Zünnun-ı Mısri ile hazret huzuruna gelip İslam ile müşerref olup Ali huzurunda Selmân-ı Fârisî beline peştamal bağlayıp bütün ırgatlara ve çöpçülere pir oldu. Kabri Abbas'ta bir bağ içerisindedir. Bu arayıcı esnafı 500 nefer, ayaklarına kasıklarına kadar battal siyah çizmelere giyip üzerlerinde kırmızı siyah meşin kaftanlar ile başlarında Teke ve Hamid külahları, omuzlarında uzun sıriklar, ucunda çapa demir kazmalar, arkalarında yuvarlak ağaç tekneler, ellerinde kazmalar, bazılarının ellerinde süpürge kürekler, omuzlarında sepet ve gararlar ve çer çöp sepetleri ile bir hây-hû ederek alay ile geçerler.^[19]

M. Zeki Pakalın'ın ifadesine göre darphanede de bu adla anılan bir memuriyet bulunmakta idi.^[20] Para döküm ve kesim sonunda lağım ve kanallardaki altın, gümüş, bakır tesviye atıkları görevli arayıcılar tarafından toplanıp yine darphaneye teslim edilirdi.^[21] Her ne kadar Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler 17. yüzyıla ait olsa da 1922'de eserini neşreden Osman Nuri Ergin'e göre son zamanlara kadar bu arayıcıların ev ev dolaşıp çöp taşıdıkları yaşlı kimselerce hatırlanmaktadır. Hatta 1868 yılındaki kayıtlarda arayıcı esnafının mevcut olduğu sıralarda Zaptiye Nezareti'nden Şehremaneti'ne devredilen Tersane Amele Bedeliyesi veren esnaf listesinde, bunların da isimlerinin bulunduğu görülmektedir.^[22] 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'un sokaklarını temizleyen arayıcı esnafı birçok sohbetin konusu olmuştur. Dönemin sosyal hayatını anlatan bazı hatıralarda mahalle halkının birbirleriyle olan kıskançlıkları ve çekememezliklerinden bu esnafın kazançlı çıktığını belirtmektedir. Bazı aileler varlıklı olduklarını diğer komşularına kanıtlamak adına az kullanılmış; ama kıymetli eşyalarını herkesin duyacağı şekilde arayıcılara verir bu durum mahalleli arasında dedikoduya neden olurdu.^[23]

Temizlik konusunda halkın şikâyetleri dikkate alınır ve sokakları kirleten kişilere müdahale edilirdi. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede Üsküdar kazası naibine bir hüküm gönderilmiş ve halkın şikâyetlerine çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Belgenin tercümesinde durum şu şekilde anlatılmıştır:

"Üsküdar'da Davut Paşa Camii yanında Bostan Sokağı'ndaki ev sahiplerinden Arpacı Ahmed, Hancı İbrahim, Emirkasap hanımı, Bostanî Mustafa ve diğer isimleri bilinen kimseler sütçü ticarethanesinde olan pisliklerin kanuna aykırı olarak umumi yola akıp sokağı kirletmeleriyle yoldan gelip geçen insanlara eziyet ve sıkıntı verdiğinden bundan önce geçenlerin şikâyet ve haber vermeleriyle mahkemedan tenbih ve yasaklanıp fakat içlerinden bazılarının bu emre uymadıkları mahalle halkının haber vermeleriyle bundan sonra bu sokakta bulunan ev sahiplerinin dükkanlarında onlar umumi yola pislik akıtırlar ise Üsküdar'da Yeniçeri Zabiti ve Üsküdar Ustası tarafından yasaklanıp bunlara karşı koyanlar cezalandırılmak için emr-i şerif verilmesini istediklerin eski Üsküdar nâibi

Mehmed İmamzâde ilam ettiği zaman açıklanıldığı şekilde hareket edilmek için emrim yazılmıştır. Sene Şevval 1159/Ekim-Kasım 1746"

18. yüzyıldaki bazı belgeler temizlik işlerinde hapisanelerde tutuklu olan mahkûmlarında çalıştırıldıklarını göstermektedir. 23 Eylül 1780 tarihli belgede belirtildiği üzere bizzat padişahın isteği üzerine Eyüp Caddesi'nin temizlenmesi için Tersane-i Âmire'den tutuklu, çektirme prangaları, küçük küfe, kürek mühimmatı verilmiştir. Yoldan çıkan toprağı denize dökmek için de İstabl-ı Amire'den bir odabaşı ve beş katır temin edilmiştir. Katırların bakıcıları ile odabaşına günlük otuz akçe verilmesi gerekeceği, bununla birlikte katırlara yüklenecek küfelerin de 120 akçeden satın alınacağı bildirilmiştir.^[24]

Sokaklardaki Canlı Süpürgeler: Köpekler

Sokak hayvanları ile vahşi hayvanların da şehrin temizliğine katkı sağladıkları bazı seyyahların dikkatinden kaçmamıştır. Bu seyyahlardan A. Oliver, sokaklarda bu kadar çok sahipsiz köpeğin dolaşmasını ilgiyle izlemiştir. Ancak bu kadar fazla köpek olmasına rağmen kuduz hastalığının İstanbul'a pek yaygın olmaması yazarımızın dikkatini çekmiştir. Köpeklerin sokakların temizliğine sağladıkları katkıyı şöyle belirtir:

"Köpeklerin bir diğer faydası da sokağa atılan çöplerin, süprüntülerin temizlenmesine yardımcı olmalarıdır. Türklerin bu canlılara karşı bütün şefkatleri yiyemedikleri ekmek artıklarını, bir de kasaplarda kesilen koyunların ciğer, bağırsak, kelle gibi yenmeyen kısımlarını tüketmelerinden gelir."^[25]

1874 yılının İstanbul'unu anlatan Edmondo de Amicis, köpeklerle ilgili izlenimlerini şöyle aktarır:

"Köpekler, İstanbul'da Pera ve Galata'da İstanbul'dakinden daha az uyuşuk davranırlar, çünkü orada daha zor yiyecek bulurlar. İstanbul'da pansiyondadırlar, Pera'da ve Galata'da alakart yerler. Köpekler sokakların canlı süpürgesidir. Domuzların bile yemeye tenezzül etmediği şeyler bunlara şekerleme gibi gelir. Taş hariç, her şeyi yerler ve midelerinde ölmeyecek kadar bir şeyler olunca yeniden devrilip yatar, açlıktan uyanıncaya kadar uyurlar."^[26]

Aslında sadece sokak köpekleri değil yırtıcı hayvanların da sokakları temizledikleri seyyahların dikkatinden kaçmaz:

"Akbabalar, çaylaklarla gece kuşlarının çoğu, İstanbul çöplerinin temizlenmesi için köpeklere yardımcı olurlar. Akbabalar ilkbaharda gelirler, yazı yüksek binaların, kubbelerin, minarelerin tepesinde geçirirler. Kış gelmeden önce Güney ülkelerine, Mısır'a, Arabistan'a ve Afrika'nın iç taraflarına göç ederler. Gündüzleri sıcakta havalanırlar, çok yüksekte şehrin üzerinde saatlerce uzanırlar. Geceleri ise şehre inerek gördükleri çöplüklere konarlar. Çaylaklar, baykuşlar diğer gece kuşları ise şehirde evlerin ahşap ve bakımsız olmasından ötürü, sayıları kolayca çoğalan fareleri avlarlar. İstanbul'da farelerin çok olmasının bir başka sebebi de şehirde fazla kedi bulunmamasıdır. Gerçekten veba salgınları, çoğu kez çiftleşme mevsimlerinde hastalığı evden eve geçirmelerine bağlanır."^[27]

Köpeklerin ve yırtıcı hayvanların her ne kadar çöplerin yok edilmesinde katkıları olsa da onların

leşleri de ayrı bir sıkıntı oluşturmaktaydı. *On Üçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* adlı eserin müellifi Ahmet Refik, şehrin 1800'lü yılların başında bu başıboş köpeklerin leşlerinden duyulan sıkıntıyı, evlerin durumundan bahsederken şöyle anlatmaktadır:

" *Havlıları daima loş ve ıslak solucanlı olup sokaklara çirkâb sızardı. O mukassî, çarpık, çapraşık sokaklarda yarık yıkık duvarların dipleri yaz kış çamurlu ve mezbele ve kedi ve köpek ve fare lâşeleriyle memlû ve mahalle arasındaki arsalar ve vîrâneler öbek öbek kazurât ile dolu olduğundan gelip geçtikçe tiksınmemek, istikrâh etmemek mümkün olamazdı. İşte İstanbul'un mahalle araları böyle sefilane bir manzara irâe ettiği gibi Hocapaşa Caddesi en işlek Bâb-ı Âli Caddesi olduğu halde gayet dar olduğundan karşılıklı hânelerin damlarından kediler atlar ve evlerin pencerelerinden ve cumbalarından kadınların karşı karşıya konuştuklarını gelip geçenler işitirdi. Sokakların şimdiki vüs'ati Hocapaşa Harik-ı Kebiri'nden sonradır.*" [28]

Aslında bu kötü durumun farkında olan yetkililer, her fırsatta halkı ve konuyla ilgili görevlileri uyarmıştır. Aşağıdaki belgede sokakların temizliği için kimlerin sorumlu olduğu, etraftaki pislik ve leşlerin ortadan kaldırılmasında başta imam olmak üzere, mahalle ahalisi, esnaf kethüdası ve yiğitbaşlarının neler yapacağı anlatılmaktadır. Diğer birçok belgede olduğu gibi sorumluluklarını yerine getirmeyen ilgililerin cezalandırılacağı burada da vurgulanmıştır:

"İstanbul kadısı fazîletlü efendi;

Esvâk u pâzârda mahallât aralarında, dekâkîn pişgâhlarında mezbele ve lâşe misillü müteaffin şeylerin tathîri ile mürûr u ubûr eden ibâdullahın mütezzî ve mutazarır olmamaları vesâilinin istihsâline dikkat olunması lâzimedden iken bu emr-i ehemme adem-i dikkat ile çarşı ve pâzârda ve mahallât aralarında o makûle mezbele ve lâşe misillü müteaffin şeyler ilkâ olunarak ibâdullahın âmed ü şüdde mütezzî olduklarından başka bu makûle müteaffinâtın dahî hastalığı bâdî olması hasebiyle herkes kapılarının önlerini ve hanların ve dükkânların pişgâhlarını ve sokakları süpürüp hâk ü hâşâk ve mezbele ve lâşe misillü şeylerden tathîr eylemeleri matlub olmakla imdi, bi'l-cümle mahallât imamları ve esnaf kethüdâ ve yiğitbaşlarını huzurunuzda celb ile herkes evleri önlerini ve hanların ve dükkânların pişgâhlarını ve sokakları süpürüp zibl ü lâşeden tathîri hususuna dikkat eylemelerini ve bu bâbda iğmâz u tekâsül eder bir kimse bulunup evinin ve dükkânın önünü süpürtmediği meşhûd olursa yalnız hâne ve dükkân sahibi tekdîr ü te'dîb olunmayup o mahallenin imamı ve esnaftan olanların kethüdâ ve yiğitbaşları ahz ü te'dîb olunacaklarını her birisinin gûş-ı hûşuna ilkâ ederek keyfiyeti eimme, mahalleleri ahâlisine ve esnaf kethüdâ ve yiğitbaşları dahi esnaflarına zihinleri alacak vechile gereği gibi ifâde ve telkîne mübâderet eylemelerini başka başka tebîh ü te'kîde mübâderet hilâf-ı emr u rızâ vaz'u hareket vukûa gelmemesine siz dahi mezîd-i ihtimam ve nezaret eyleyesiz.
4 Zilkâde 1228/1813"[29]

Meşrutiyet'in ilanından önce İstanbul sokaklarının işgalcisi olarak değerlendirilen köpeklerin sayısının her geçen gün artması belediyeyi harekete geçirmiş, 1826 kanununa göre seçilen Cemiyet-i Umumiye-i Belediye sokak köpeklerinin toplatılması kararını almıştı. Gerçekten de sağlıklı ortamlarda bulunmayan köpekler, çeşitli hastalıkların taşıyıcısı olarak şehrin nezaletini de tehdit etmeye başlamıştı. Önce 1910 daha sonra 1911-12 yılları arasında iki kez şehremini olan Tevfik Bey, reisliği zamanında sokak köpeklerinin toplatılmasını başarmıştır. O tarihlerde İstanbul'da 40 bin köpeğin olduğu düşünüldüğünde bu işlemin hiç de kolay olmadığı aşikârdır. Bu başıboş köpeklerin

ilk etapta on beş bini canlı olarak yakalanıp Topkapı surları dâhilinde bir bölgede toplanmıştır. İmha edilecekleri haberinin yayılması üzerine halk galeyana gelmiş hatta köpek toplayan görevlilere saldırılarda bulunulmuştu. Bu toplumsal baskı üzerine belediye, köpeklerin imha edilmeyeceğini, sadece erkek ve dişilerin ayrılarak farklı yerlerde tutulacaklarını halka duyurmak zorunda kalmıştır. Belediyenin bu uygulamadaki amacı elbette köpeklerin üremesini engellemektir. Bu çalışmalar başladıktan sonra halkın da tepkisinin azalması üzerine köpeklerin, bazen geceleri sokaklarda öldürüldüğü birçoğunun da canlı olarak toplanıp mavnalarla Hayırsız Ada'ya gönderildiği dönemin gazetelerinde yazmaktadır. 1911 yılında artan bu çalışmalar sırasında, köpeklerin öldürülmesine razı olmayan bazı vatandaşların onları evlerinde sakladıkları, zehirlenen köpekleri yoğurt yedirerek kurtarmaya çalıştıkları görülmüştür. O sıralarda bir sermayedar, köpeklerin derilerinden istifade etmek üzere onları mühim bir ücret karşılığında satın almak istemiş; halkın tepkisinden çekinildiği için bu teklif kabul edilmemişti. Ancak kısa bir süre sonra köpeklerin Hayırsız Ada'ya gönderilmeleriyle bu işten bir an önce kurtulmak isteyen şehremaneti ücretsiz olarak bu işi bir Fransız'a vermiştir.^[30]

Kış Mevsiminde Şehir Temizliği

Kış aylarında evlerin en çok kullanılan gereçlerinden olan ocakların temizliğine devlet önem göstermiş, muhtemelen yangın tehlikesi oluşturmaları nedeniyle gereken bakımın yapılmasını teşvik etmiştir. Nitekim konu ile ilgili İstanbul kadısına yazılan yazıda açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Belgede özetle:

"Ocakların kurumlarının temizlenmesi için birkaç seneden beri ocak süpürücü adı altında bazıları çıkıp özel aletlerle şehrin sokaklarını dolaşarak insanları rahat ettirmişlerdi. Ancak bu arada içlerinden bazıları müstakil bir meslek olmak iddiasında bulunup kimi kethüda kimi yiğitbaşı adını alarak ve sanatlarını kimliği belli olmayan kimselere tahsis ve kendi kendilerine bir ocağa on beş yirmi para ücret koyarak fakirleri zarara uğratmaktadırlar. Ekser insanlar bu hizmeti pahalı bularak ocaklarını süpürttürmede ihmalkâr davranmalarından, gözaltına alınmaları kaçınılmaz olduğundan ve her mahallenin bekçileri mahalle halkının güvendiği kişi olup bahsedilen iş de güce ve öğrenmeye bağlı bir iş olmadığından bunların yaptıkları işe engel olunmayıp isteyenler onlara süpürtmek ve bekçiler de onlara karışmamak ve aralarında kethüda ve yiğitbaşı tayini gibi uydurmalarından ve itidalden fazla ücret istemekten kaçınmak şartıyla adı geçen kişiler engellenmemek ve insanlara kolaylık olması için onlara da ait olmayıp her mahallenin bekçisi bu aletleri tedarik ve sadece mahallesinde olan odalar gibi ve başka fakir hanelerin ve dükkânların ocaklarından birer para ve ikişer üçer kat hanelerin küçük ocaklarından ikişer para ve mutfak ocaklarından beşer ve büyük battal kibar mutfacı ocaklarından onar para alınıp fazla isteyenler mahalle bekçiliğinden çıkarılıp, bu sanat ilave ile bekçiliği başkasına verilip, gedik iddiasında olmaları bunlara anlatılması için mahalle imamlarını çağırıp tembih edesin. 6 Ramazan 1179 (16 Şubat 1766)."

Elimizdeki arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere devlet, yoğun geçen kış ayı içerisinde kar yağışının ve birikmesinin binalarla insanlara zarar vereceğini düşünerek sokakların temizlenmesini buyruldu şeklinde kadıya iletmiştir:

"İstanbul kadısı efendi;

Şiddetli kışın yaklaşması dolayısıyla evlerin saçaklarında ve sokaklarda bol miktarda kar ve buz toplanmış ve birikmiş olduğundan eski zaman işi ve zayıf olan binaların yıkılma tehlikesi bulunduğundan insanların korunması için o gibi evlerin üzerinde ve kapı önlerinde biriken buz ve karların temizlenmeleri konusunun mahalle imamları çağırılarak sıkıca tembih edilerek temizlettirilmesinin sağlanmasına çalışsınız diye buyruldu. 4 Safer 1225 (11 Mart 1810)"[\[31\]](#)

Osmanlı'da sokaklarda ve evlerin çatılarında biriken kar ve buzların temizliğinin ev sahiplerinden istenmesi bugün Avrupa'da da yapılan bir uygulamadır. Devletin bu duruma gösterdiği ehemmiyetin bir nedeni de İstanbul için en büyük tehlikelerden biri olan yangın felaketine müdahale sırasında, yolların buz ve karla kaplı olması nedeniyle, yaşanabilecek sıkıntılardır. Yangın söndürmekle görevli olan memurların koşarak yetişmeye çalıştığı yangınlarda herhangi bir aksamanın olmaması üzerinde önemle durulan bir hadisedir. Nitekim 1823 tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir fermanla şöyle buyrulmaktadır:

" ... Karın kesret üzere nüzûlü cihetiyle sokaklarda terâküm eden kar mürûr ve ubûr mûlabesesiyle buz tutarak ibadullahın rü'yet-i mesalihi için gezmekden giriftâr u meşakkat olduğundan başka bir taraftan harîk zuhur etmekte ise de ve ba husus memurîne zararı müstelzîm olduğundan bunun bir çaresine bakılması....." [32]

Bugün dahi İstanbul'un en büyük problemlerinden biri, aşırı yağmurların kanalizasyon sistemini felce uğratması, yolların ve evlerin sular altında kalmasıdır. Hatta yakın dönemlerde aşırı yağıştan dolayı İstanbul'da çok büyük problemler yaşanmış birçok vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Yaşanan sıkıntıların nedenlerinden biri yağış sonrası kanalizasyon sistemini çalışmaz duruma gelmesi, özellikle bazı atıkların sellerle birlikte giderleri tıkamasıdır. Osmanlı İstanbul'unda da benzer sıkıntılar için çareler aranmıştır. Sel sularının tıkadığı lağımın insan sağlığına verdiği zarar düşünülerek tedbirler alınması istenmiştir:

"Topkapı etrafında toplanmış olan sel Yenibahçe bostanları ve Halıcılar Köşkü ve Atmeydanı ve Horhor Caddesi'yle Aksaray Köprüsü altından denize varıncaya kadar olan lağımlardan aktığından dolayı bundan önce sellerin çokluğu sebebiyle bu lağımın tıkanıp yeniden yapılmaya ihtiyaç olup ve kan pisliklerin kokusunun gelen geçenleri rahatsız ettiğini yeniçeri ağası başka ve sözü edilen lağımın temizliği pis işten olduğu açıklamasıyla bu işin keşf ve ölçülmesi gerektiğinden mimar ağa başka birer tane yazı ile haber verdiklerini içeren ve bu lağımın bin yüz doksan üç tarihinde eski Mimar Tahir Ağa tarafından Topkapı ve Bayrampaşa civarlarından Aksaray kolluğuna varıncaya kadar temizlenip yeniden kurdurulup masrafları için hazine tarafından iki bin yedi yüz kuruş verilmiş olduğu Başmuhasebe'den açıklandığını içeren diğer yazımın baş kısmına sadır olan ferman gereği bu lağımın keşfi konusu mimar ağaya havale edilip onun tarafından lağımcıbaşı ve diğer bu konuda usta olanla gönderilerek keşfettirilip masraf miktarını açıklayan defterini taktim ve lağımın evkâf yazıcısı ve lağımcısı tarafından yaptırılması için hayvan sağlanmasına başlanmış, müstakil bir adam görevlendirilip tekrar bir keşif ve muayene ile masraf miktarı araştırılması gerektiğini adı geçen defter eminine ilam etmekle hesap ettirildikte altı bin yedi yüz seksen üç kuruşa ulaştığı anlaşıldıkta bu gibi masrafların her şeklide...." [33]

Yine yağışlı havalarda halkın evlerindeki çöpleri sele bırakmaları dolayısıyla yaşanan çirkin görüntüler ve tıkanıklıklar padişahı rahatsız edecek boyutlara gelmiştir. Eyüp kadısına bir hüküm ile durumun bildirildiği belgenin Türkçesi şöyledir:

" Eyüp iskelesi kayıkçıları gelip Eyüp şehrinde bulunan bakkal, manav ve bütün çarşıdaki esnaf, eskiden dükkânları önünü temizleyip ve toplanan çöp ve sepet ağızlarını şehrin dışında Taşlıburun adındaki yere taşıyıp atarlarken eskiden beri alışılmışı aykırı dükkânlarının önünü temizlemeyip çöp ve sepet ağızlarını sel olduğu zamanlarda sele bıraktıklarından selin yatağını kapattıklarından özellikle büyük iskele, padişahın sandalı ve piyadelerin bağlanacakları yerler ve diğer insanların yanaşacak yerler çör çöp ile dolu olmakla bunun giderilmesi için daha önce dilekçe ile yardım istemelerinden ve hassa bostancıbaşı tarafından görevlendirilen Mehmed Haseki eliyle verilen fermana uyarak çarşı halkı kadı huzuruna çağırılarak bu konu her birine anlatıldığında bundan sonra dükkânların önünü her gün temizlemek ve biriken çör çöplerini ve sepet ağızlarını eskisi gibi bahsedilen Taşlıburun adındaki yere atmak üzere kendilerine tembih edildiğinde onlar

da yazıldığı şekilde yapacaklarına dair söz verdiklerinden başka yasaklanan bazı mahalle halkı sokak kapıları yanında pis sular yolları kirletip ve pis suları gece gündüz yol ve sokak ortasından akıp ve geçen insanların elbise ve bedenlerine sıçrayarak kirlettiğinden başka evleri içinde toplanan çöplerini de yağmur ve sel oldukça sele attıklarından insanlar gelip geçme konusunda çok sıkıntı çektiklerinden bundan sonra ev sahipleri sokak kapıları yanında pis su yollarını kaldırıp yol üzerlerine akıttırmayıp ve evlerine toplanan pislik ve çöp alışıldığı üzere başka yerlere götürüp atılmak ve alışılmışı aykırı harekete kalkışmakla insanları sıkıntıya sokmamak üzere yasaklandığını yazan çeşitli mahkeme ilamları ve gereğine göre gelen emirler sicilde de yazılı olup bu konunun her şekilde yasaklanması şart olduğundan bundan sonra yukarıda yazılan konuların yasaklanması adı geçen şehirde tayin edilen kolluk çorbacıları ve Eyüp ustası subaşı her gün kontrol ve dikkat etmeleriyle alışılmışı ve kanuna aykırı harekete cesaret ile yasağa uymayanları cezalandırmak gerekmele padişahın tuğralı fermanı verilmesini istediklerini eski Haslar (Eyüp) Naibi Mehmed Sadık ilam etmekle ilamı gereğince hareket etmek için Sultan Osman Han zamanında emir verildiğın bildirip yenilenmesini istemeleriyle açıklanıldığı şekilde hareket etmek için yazılmıştır. Zilhicce 1173 (Ağustos 1760)"[\[34\]](#)

Özel Günlerde İstanbul Temizliği

Modern anlamda belediyeciliğin olmadığı yıllarda İstanbul şehri için çözülmesi gereken sorunlardan biri de kurban bayramında kesilen kurbanlıkların artıkları ve sakatları nasıl temizleneceği ve şehrin sokaklarının leşlerden nasıl korunacağı idi. Bazı kişilerin hayvan artıklarını sokaklara atarak çevreyi pisletmeleri ve hastalıklara sebep olmaları yetkililerin dikkatini çekmiş ve bu çirkin davranışın derhal durdurulması istenmiştir. Özellikle boğazlanan hayvanların baş, ayak, ciğer ve diğer fazlalıklarının köşe bucağa atılarak kötü kokulara mahal verilmemesi istenmiş ve uyarılara uymayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir:

"İstanbul kadısı fazîletlü efendi;

İşbu ıyd-ı edhâda zebh olunacak kurabînin baş ve ayak ve ciğer ve fudalaları meyân-ı esvâk ve köşe ve bucaklara ilkâ ile rayiha-i kerîha hudûsüne sebep ve illet olanlardan ve bâ ferman-ı alî memnu'attan olan nisvân taifesinin esvâk ve pazar ve mahallât adamlarını meclis-i şer'e da'vet birle işbu ıyd-ı şerîfin ibtidâsı gününden hitamına değın nisa taifesi esvâk ve pazar ve mahallâtda geşt ü gûzar etmeyüb hanelerinde karar ettirilmesi ve kurbanların fudalât ve süddelerinin esvâk ve pazar ve köşe ve bucaklara ilka olunmaması hususlarını tenbîh ve tekîde mübaderet ve hilâf- ı ferman hareketde bulunanların te'dîb olunacakalarını her bir imam başka başka mahallesi ahalisine tefhîm ve ifadeye mübaderet eylemelerü için cümlesine mazmûn-u ferman-ı âliyi i'lân ve işa'ât eylesin deyu. Fi 7 Zilhicce 1237 (25 Ağustos 1822)"[\[35\]](#)

Sadece Müslümanların değil Hıristiyanların özel günlerinde de sokakların ekstra temizlenmesi için emirler yayınlayan Osmanlı yönetimi gayrimüslim tebanın da memnuniyetini sağlamayı ihmal etmemiştir. Rum milletinin kutsal gününde Fener semti bölgesinde yolların ekstradan temizlendiği ise konuyla ilgili edindiğimiz diğer detaylardandır.[\[36\]](#)

Gürültü Kirliliği

Bugün dahi modern hayatın en önemli sorunlarından biri olan gürültü kirliliği, Osmanlı döneminde de tartışma konusu olmuş bir meseledir. Her ne kadar bugünkü anlamda modern araç ve gereçlerin yarattığı gürültü o dönemlerde yoksa da insanların meydana getirdikleri kirlilik öteden beri hoş karşılanmayan durumlardandı. Sokaklarda, meskûn mahallerde nara atanlar, cami civarlarında uygunsuz hal ve tavırlar içerisinde olanlar, meydana gelen şikâyetler üzerine engellenmeye çalışılmıştır. 1785 tarihinde meydana gelen bir hadisede Eyüp Camii yakınlarında bulunan kahvehanelerden insanları günaha iten sözlerin duyulduğu, gürültü yapılarak cami cemaatinin rahatsız edildiği, Ramazan ayı dolayısıyla yaşanan manevi iklimin bozulduğu şikâyeti üzerine yetkililerden gereğinin yapılması istenmiştir.^[37] Yine 1789 tarihli bir hatt-ı hümayunda İstanbul sokaklarında etrafı rahatsız edecek şekilde çalıp söyleyen Çingenelerin bu durumlarının engellenmeleri ve kendilerine gereken müdahalenin yapılması istenmektedir.^[38]

Dini Mekânların Tanzifine Bir Örnek:

Medrese ve Külliyelerin Temizliği

Osmanlı Devleti, eğitim müesseselerinin bakımı ve temizliği için sürekli tedbirler almıştır. Neredeyse her medresenin çöpleri atmakla görevli bir elemanı bulunmaktaydı. 1594 tarihli bir belgede Ayasofya medresesinden mezbele çıkarılmış ve bu iş için 160 akçe para harcanmıştır.^[39]

Eğitime hususi bir önem verdiğini bildiğimiz Sultan II. Abdülhamid'in birçok okul ihdas ettiği ve ülkede çok önemli bir eğitim hamlesi yapıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte mevcut okulların ve medreselerin de eğitime uygun şartlarda hizmet vermesi için düzenlemeler yaptırdığı da görülmektedir. Temiz olmayan bir ortamda sağlıklı eğitim verilemeyeceğini gören sultanın uygulamalarından biri dikkat çekicidir. Elimizde bulunan ve Mâbeyn Başkitâbeti'ne yazılan 6 Şubat 1888 tarihli bir yazıda konuyla ilgili önemli bilgiler edinmekteyiz. Buna göre, sultanın bizzat görevlendirdiği doktorların medreselerdeki öğrencilerin hasta olanlarını muayene etmek için çalıştıkları bir sırada bu eğitim kurumlarının içerisinde çöp yığınlarının biriktiği görülmüştür. İlgililere sorulduğunda süprüntülerin üç senede bir ihaleye çıkarılarak en ucuz teklifi verene kaldırıldığı söylenmiştir. Doktorlar, bu durumun öğrencilerin sağlığını olumsuz etkileyeceğini ve çöplerin derhal kaldırılması gerektiğini bildirmişler, bunun üzerine süprüntülerin bir kısmı kaldırılmış ve bu durum padişah tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca sultan tarafından verilen emirde sağlığı olumsuz etkileyen bu pisliklerin biriktirilmeyerek hemen kaldırılmalarını ayrıca medreselerin tuvaletlerinin badanalananarak, pis koku giderici maddelerle temizlenmeleri istenmiştir. Bu çalışmaların yapılıp yapılmadığının kontrolüne çıkan yetkililer aslında medreselerin birçoğunun süprüntü taşıyan görevlileri olduğunu, bu görevlilerin bazılarının Evkaf Nezareti'nden maaş aldığını tespit etmişlerdir. Yine Fatih ve Süleymaniye'de bulunan diğer büyük medreselerin de biriken süprüntülerinin taşıma masraflarının üçte birinin çöp taşıyıcıları tarafından, diğer üçte ikisinin ise hazine tarafından yardım olarak karşılandığı tespit edilmiştir. Ayrıca cadde üzerindeki medreselerin çöplerini her gün yola çıkardıkları ve çöp arabaları tarafından bu süprüntülerin alındığı dolayısıyla tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda çöp biriktirmenin yanlış olduğu ve bir daha üç yılda bir çöp kaldırma gibi bir uygulamanın yapılmaması emredilmiştir.^[40]

Yine 1890 tarihli Sultan Abdülhamid'e ait bir iradede medreselerin temizliği konusunda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir. Aynı yıl Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne yazılan yazıda, medreselerin durumuna dair bilgiler verilmekte ve alınması gereken tedbirler sıralanmaktadır. Özellikle medreselerde süprüntülerin biriktiği bu durumun insanların sağlığını olumsuz etkilediği bu nedenle derhal kaldırılmaları gerektiği bildirilmiştir.^[41]

Osmanlı Devleti'nde külliyelerin de temizliği konusunda önemli çalışmalar yapıldığı, gerek arşiv belgelerinden gerekse vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Özellikle Süleymaniye Külliyesi gibi çok büyük mekânların personelinin de o nispette büyük olacağı aşikârdır. Kanuni Sultan Süleyman vakfiyesine göre bu külliyenin personeli 780 tanedir.^[42] Külliyenin temizlik personeli cami, medrese ve imaret gibi müesseselerin temizliğini yapan halı, kilim ve hasır gibi mefruşatın serilmesi ve temiz tutulmasını sağlayan^[43], ferraş^[44], vakfiyede "ve çok sabırlı ve temizlik işine büyük önem veren bir kimse helâyı temizleyecek ve hizmeti karşılığında günlük iki akçe verilecektir" şeklinde tanıtılan kennas^[45], tabhane ahırının temizliğini yapan mezbelekeş, cami, medrese ve tekkelerde mevlüt gibi dini merasimler yapıldığı zaman kalabalıktan dolayı bozulan havanın ıslahı için tütsü yakıp güzel

kokular sağlayan^[46] günlük 6, buhur masrafları için de 4 olmak üzere toplam 10 akçe alan buhuriden^[47] oluşmaktaydı.

Neticede dört kennas, dört ferraş; Tıp Medresesi'nde bir ferraş; camide bir buhurcu, 2 ferraş, 2 kennas; sıbyan mektebinde bir ferraş; imaretin mutfağında, tabhane ahırının temizliğini yapan ve günlük  akçe alan mezbelekeş; tuvaletleri temizleyen günlük  akçe alan bir âbhane ferraşı, günlük üçer akçe alan iki tabhaneferraşı; mutfak ve yemekhanenin temizliğini yapan günlük  akçe alan ferraş; Darüşşifa'da iki kişiden oluşan darüşşifa ferraşları bulunmaktaydı. Dolayısıyla kllyede toplamda temizlik işlerinin en mühim elemanları olan 15 ferraş ve 8 kennas bulunmaktaydı.^[48]

Kentin Doğal Tanzifi: Rüzgârlar

İstanbul, deniz kenarında bulunan bir şehir olması nedeniyle rüzgârın bol olduğu bir bölgedir. Rüzgâr tıpkı yağmur gibi şehrin havasının temizlenmesine ve sokaklardaki çöp vesaire pisliğin doğal yollardan tanzifini sağlamaktaydı. Fransız hükümetinin görevlisi olarak İstanbul'a gelen Oliver bu konuda şunları söylemektedir:

"Eğer bir beldenin yakınında, bataklıklar ve benzeri çürümüş yerler yoksa orada çeşitli yönlerden sık sık esen rüzgârlar havayı devamlı olarak temizliyor ve kalabalık bir nüfusun pisliklerini, çöplerini kolaylıkla süpürüp götürebiliyorsa halkın aldığı gıdalar, iyi kaliteli, içtiği sular temiz ve berraksa o şehirdeki insanlar doğada bulunan sıradan hastalıklardan başka afetlerle karşılaşmazlar. Bütün bu saydığımız vasıflar İstanbul'da fazlasıyla mevcuttur. Hatta eğer arada sırada ve salgınları çıkıp halkın bir kısmını ölüme mahkum etmemiş olsaydı İstanbul için dünyanın en sağlıklı şehri demek hatalı ve abartılı olmazdı. Gerçekten iklimle ilgisi olmayan veba hastalığı bir tarafa bırakılacak olursa İstanbul'da hiçbir yerli hastalığa rastlanmaz. Buraya gelen yabancılar, bu güzel iklimde hiçbir zorluk çekmezler. Fakat veba salgını geldi mi diğer hastalıkların tümünden, deniz kazalarından çok daha fazla insanın ölümüne sebep olur. Eğer İstanbul'a imparatorluğunun dört bir tarafından yeniden gelip yerleşenler olmasa, veba salgınlarının halkı kırıp geçirmesi sebebiyle bu şehir oldukça fazla nüfus kaybederek tenhalaşır." [49]

Oliver'ın ifade ettiği gibi şehirde belirli zamanlarda çıkan veba salgınının temizlik dışında başka sebepleri vardı: Bir liman kent olan İstanbul'un dış ülkelerle bağlantısının bulunması ve birçok kullanıcısı olan ve elden ele geçen kürklerin ciddi bir mikrop yayıcı olması bu illetin İstanbul'u derinden etkilemesine neden olmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden biri, İstanbul'a gelen süpürgelerle dolayısıyla da konumuz olan İstanbul temizliği ile ilgilidir. Bilindiği gibi esnaf teşkilatı içerisinde faaliyet gösteren süpürgeciler Mısır hasırını süpürgeleri imal eder ve satardı. İstanbul'un süpürge ihtiyacı genellikle Edirne'den karşılanırdı. Bu meyanda Edirne mollasına ve bostancıbaşına yazılan hükümde İstanbul'a gönderilen ve burada satılan süpürgelerle ilgili bazı sıkıntılar dile getirilmiş, bunların derhal çözülmesi istenmiştir. Buna göre bazı uyanık süpürgeci esnafı, süpürge arz-talep dengesini bozmak adına temizliğin vazgeçilmez aracı olan süpürgeleri piyasaya az sürerek, fiyatlarının artmasına, özellikle depolarda saklanarak halkın zarara uğratılmasına neden olduğu bildirilmektedir. Padişah tarafından yazılan emirde bu kötü uygulamanın derhal durdurulması, süpürgeleri depolarda saklayanların cezalandırılması ve İstanbul için yapılmış olan süpürgelerin kati surette başka bir şehre gönderilmemesi bildirilmiştir. [50]

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bir temizlikçi grubundan daha bahsedilmektedir. Daha çok değerli çöplerle ilgilenen rumatçılar esnafı ile ilgili şu not düşülmüştür:

"Neferat 400, pirleri Nusayr-i Hindî'dir ki feraşların piridir. Kuyumcularca bu tâifeye rumatçılar derler. Yılda bir kere bunlar kuyumcu dükkânlarının ve saatçilerin dükkânlarında olan çer çöp ve toprakları süpürüp temizleyip gümüşçülere satarlar. Onlar da deniz kıyısında rumatları tekneler içre çalkayıp çer çöpü denize gidip altın ve gümüş parçaları tekne içinde kalıp sonra eriterek kar eder Yahudilerdir. Bunlar da alayda arkalarında çuvallar ile "rumat alalum" diye

bağırarak geçerler.^[51]

Sokakların tanzifi bu şekilde sağlanırken, klasik dönemde sarayın temizliği ile farklı bir birim ilgilenirdi. Burada bulunan süprüntülerin toplanarak denize dökülmesi işlemi mezbele keşan adlı bostancı ocağına bağlı ocak yürütürdü.^[52] 1585'te İstanbul kadısına yazılan bir hükümden, yeniçerilerin eski odalar ile yeni odaların, acemioğlanlar kışlasının, sekban odalarının mezbelelerini her gün kendi beygirleriyle mirî mezbelecilerin Langa civarındaki kapıdan denize döktükleri, fakat kapıcıların buna engel olmak istedikleri öğrenilmektedir.^[53]

1826 yılı İstanbul şehrinin idaresi konusunda da bir dönüm noktası oldu. Bu tarihte yeniçeri ocağının Sultan II. Mahmud tarafından kaldırılmasından sonra şehirde temizlik işlerinin yönetimi el değiştirdi. Bu durumda konuyla ilgili en önemli sorumlulardan biri olan subaşılık makamı yerine yine kadiya bağlı olarak görev yapan "İhtisap Ağalığı" ihdas edilmiş ve "Çöpçü Subaşı"sı bu makama bağlanmıştır. Bu durumun bir suiistimal neticesinde gerçekleştiği ilgili kişinin esnaftan kanunsuz bir şekilde para topladığı anlaşılmaktadır:

"Çerçöp bilâ-tâyin bâ-berat-ı âlî mutasarrıf olan Numan, üzeri açık reâya dükkânlarının bazısından avâid nâmiyla altmış bazısından seksener paraya kadar ahz ve tahsil etmiş olduğu tahkik olunmakdan nâşi öerkumun hilaf-ı rıza hareketi vukû'una mebnî subaşılık mezkur uhdesinden ref' ve yedinde olan berâtı ahz ve kaydı terkîn olunmakla subaşılık-ı mezkur bundan böyle muhtesip cânibinden idâre edile".^[54]

İhtisap ağasına, nâzır unvanı verilmesiyle bu makam sadrazamlığa bağlanmıştır. İhtisap nâzırının görevlerinin önemine binaen, 1847 yılında Meclis-i Vükela üyesi olduğu görülmektedir.^[55] Sorumlulukları ve personel sayısı artan İhtisap Nâzırlığı, 1851 yılında lağvedilerek görevi Zaptiye Müşirliği'ne devredilmiştir.^[56] İhtisap Ağalığı yerine Şehir Eminliği kurulunca çöpçü subaşı, Şehremaneti'ne bağlanmıştır. Zaten bu tarihten sonra tüm belediye işleri modern bir kurum olan Şehremaneti'nin sorumluluğunda yer alacaktır.

Şehremanetin kurulmasından önce de bazı düzenlemeler yapılmıyor değildi. Özellikle 1849 tarihinde yayımlanan kaldırım layihasında, sokak ve caddelerdeki kaldırımların düzenlenmesi ile ilgili tavsiyeler olduğu gibi, buraların temizliği ile alakalı uyarılar da bulunmaktaydı. Cadde ve mahalle aralarında bulunan dükkânların saçaklarındaki oluklardan, yağmur esnasında akan suların sokakları pislettiği kaldırımları kullanılamaz hale getirdiği; bu sorunu çözmek için dükkânların saçaklarından teneke borular vasıtasıyla akıntının zemin seviyesine kadar getirilmesi, evlerde ise boruların kanalizasyona bağlanarak defedilmesi istenmiştir. Yine, sokak lağımlarının tamiri ve genişletilmesi istenmiş, herhangi bir gıda zehirlenmesine karşı kasapların dükkân önlerine astıkları etlerin toz ve pislikten zarar görmemeleri için içeriye taşınması söylenmiştir.^[57]

Bu tarihlerde ibadet yerlerinin temizliğiyle de ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İstanbul camilerinin temizliğinden birinci dereceden sorumlu olan Cami Tanzifat Müdürlüğü'nün bulunduğu ve kutsal mekânların temizliğine çok önem verildiği anlaşılmaktadır. 29 Nisan 1853 tarihli bir yazıda bu görevde müdürlük yapan Said Efendi'nin uygun bir maaşla başka bir göreve atandığı ve Cami Tanzifat Müdürlüğü'nün ise lağvedilmesi istenmiştir. Bununla abirlikte müdürlüğün kaldırılmasının uygun olmayacağı konusunda meydana gelen tartışma neticesinde son karar için padişahın iradesi beklenmiştir.^[58]

Şehremaneti'nin Kurulması ve

Temizlik Faaliyetleri

Klasik dönemde beledî hizmetler denilince akla ilk gelen müessesese hiç şüphesiz kadılık müessesesidir. Osmanlı kadısı, adalet hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlama görevinin yanı sıra, mülkî amirlerin memurları ile birlikte şehrin güvenliğinin sağlanması, vakfiyelerin denetiminin yapılması ve beledî hizmetlerinin de yerine getirilmesinden sorumlu idi. Kadının beledi görevleri ise, şehir temizliğinin sağlanması, ticaretin kurallara uygun bir şekilde yürütülmesi, şehirdeki esnafın kontrolü, çarşı ve pazar denetimi, malların fiyatlarının belirlenmesi, imar faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi v.s. idi. Kadılık kurumu elbette bu işleri müstakilen yürütmezdi. Subaşı başta olmak üzere, böcekbaşı, çöplük subaşısı, mimarbaşı gibi yeniçerilere bağlı kolluk kuvvetleri ve görevliler de kadıya yardımcı olan diğer birimlerdi. 19. yüzyıla girildiğinde yeniçeri ocağındaki zafiyet, direkt ya da dolaylı olarak beledî hizmetlerin de aksamasına neden oldu. Ocağın 1826'da kaldırılmasından sonra ise yerel yönetim alanındaki hizmetler ve yaptırım gücü de kontrolünü kaybetmeye başladı. Şehrin hızla gelişmesine paralel olarak kadının da beledî hizmetleri düzenli bir şekilde yerine getirememesi üzerine 1826 yılında İhtisap Nâzırlığı kurulduysa da bu kurum da istenen performansı gösterememiştir.

Tanzimat'la birlikte birçok alanda olduğu gibi belediyeçilik alanında modernleşme yoluna gidilmiştir. Tanzimat sürecindeki yenileşme anlayışı ile modern belediyeçilik noktasında ilk adımlar atılmıştır. Klasik dönemdeki şehir yönetiminin, sonraki yüzyıllarda doğan gelişmelerle yetersiz kalması üzerine söz konusu dönemdeki birim ve alanlar yerini farklı, gelişmiş, ihtiyaçlara cevap veren bir hizmet anlayışına bırakmıştır.

Tanzimat'la birlikte çağdaşlaşmaya yönelik, Batı'daki örneklerine benzer kent hizmetlerini de gündeme getirmiş ve bu noktada bir dizi reformlar yapılmıştır. Kırım Harbi'nin (1853-55) Osmanlı Devleti'nin takriben 370.000 nüfuslu başkentindeki şehirciliğinde yarattığı karışıklığı bir düzene koymak amacıyla kent yönetiminin yeniden düzenlenmesi hususunda önemli bir adım atılmıştır. Modern belediye olgusu herkesin hayalinde olsa da bu hususta ilk atılımların gerçekleşmesi için 1854 yılına kadar beklenmiştir. O güne kadar etkinliği devam eden İhtisap Nezareti lağvedilerek, Meclis-i Vâlâ tarafından bir nizamname hazırlanarak, Fransız modeli "Prefecture de la Ville" sözcüğünün direkt çevirisi olan "*Şehremaneti*" unvanı ile Dersaadet ve Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata ve Eyüp)'de bir memuriyet ihdas edilmesine ve bir şehir meclisi kurulmasına karar veriliyordu.

Konuyla ilgili Takvim-i Vekayi'de yayınlanan resmi tebligat şöyledir:

"Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede mutavattın ibâdullahın kaffe-i hâvâyic-i zarûriyyelerinde teshîlat-ı mekteziyyenin kemâ-yenbaği icrâsı ve sâir hüsniyât-ı kaviyyeye rabtiyle ve "Şehremâneti" ünvanıyla bir memuriyet-i cedîde yapılması ve icab edenlerden mürekkeb "şehir meclisi" nâmıyla bir meclis dahi teşkil olunması Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta karârgâr olmansa mebnî şu halde İhtisab Nezâreti'nin lağvı tebîat-ı maslahat icabından olmasıyla ve Tırhala Vâlisi deletlü Mehmed Paşa hazretlerinin mahdûmu Amasya Mutasarrıf-ı sâbıkı saâdetlü Salih Paşa'nın ez-her cihet hüsn-i iktidar ve liyâyak ve ehliyeti bulunmasıyla işbu şehremâneti memûriyet-i cedidesinin paşa-yı mûmâ-ileyh uhdesinde tevcîhi husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i padişahi şeref-sudûr buyurularak icâbı icra kılınmıştır."^[59]

Osman Nuri Ergin'in yayınladığı ve hazine-i evrak dairesinden çıkarılan bir başka evrakta yeni kurulacak olan Şehremaneti'nin yapacağı işler daha ayrıntılı olarak verilmiştir:

"Cenâb-ı Hak sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şehinşâhide an-be-an ma'mur buyursun. Dersâdet makarr-ı Saltanat-ı Seniyye ve nazîri nâdir bir memleket-i cesîme ve vâsi' olarak kesret-i nüfusu ve mevki-i mahsûsu cihetiyle her bir eşya ve erzakın teshîl ve terhîs-i tedarikine ve esvâk ve mahallâtını tenzifât ve tathîrât ve her türlü tezyîd-i hüsnîyâtına dikkat ve itinaya şâyan-ı mahal-i âli bulunmasına mebnî gerçi bu husve esvâk ve mahallâtını tenzifât ve tathîrât ve her türlü tezyîd-i hüsnîyâtına dikkat ve itinaya şâyan-ı mahal-i âli bulunmasına mebnî gerçi bu husûslara mine'l-kadîm bakılmakta ise de ahvâl-i hâzıra cihetiyle sekenesine kesret ve fiyat-ı eşya ve erzaka vefret gelerek teshîl-i umûr-ı ibâd niyet-i hayriyyesiyle sâye-i lütuf-vâye-i hazret-i mülûkânede bu maddelere ziyâdesiyle itina olunarak es-her cihet celb-i kulûb-i âmme kazıyyesine dikkat-i kâmile gösterilmesi arîza-i zimmet u hâlden olup eğerçi bu maddeler İhtisab Nezâreti'nin memuriyet-i mahsûsa ve asâsiyyesinden ise de idâre-i hâzıradan mültezim-i âli olacak mertebede eser-i hoşnudî hâsıl olamayarak teshil-i tedârik havâyic-i mütenevvia ve fiyat ve es'âr-ı eşya-yı mukteziyyeye lâyıkıyla dikkat olunması husûsuna intizâr-ı umûmî hâl-i mahsus ve meşhûd olduğundan şöyle bir vakt-i nâzikte umûm halka tesîrât-ı yevmiyyesi olan madde-i mühimmeye nazar-ı bi-kaydi ile bakılması çendân münâsib ve câiz olamayacağından ve her ne kadar İhtisab lafzı ta'birât-ı kadimededen ise de burada bir takım rusûmât-ı muhdese-i zulmiyye tahsiliyesine ıstılah gibi olmuş ve halbuki mukaddemleri saye-i müceddediyet-vâye-i hazret-i mülûkânede rusûmât-ı ihtisabiyyenin mevâdd-ı zulmiyyesi kaldırılmış olmasıyla şimdi İhtisab Nezâreti lağvolunarak Meclis-i Vâlâ'nın âza-yı tabiiyyesinden ma'dûd olmak üzere "Şehremâneti" ünvânıyla bir memuriyet-i cedîde tahsis ve maiyetine iki münasib muavin tayin ve Desaâdet'in ahâlisi ve esnaf-ı müteberânından mürekkeb "Şehir Meclisi" nâmıyla bir meclis-i mahsûs teşkil olunup ber-vech-i matlub bu husûsların esas ve müteferriâtına bakılması keyfiyeti muhassenât-ı asriyye-i hazret-i şehinşâhiyye ilâve-i makbûle olacağı mülâhazasına göre nizâmât-ı icâbiyyesi Meclis-i Tanzimat'ta bi'l-müzâkere ol bâbda bend bend bir kıt'a nizamnâme lâyihası kaleme alınmış ve sûret-i memuriyetleri ber-vech-i îzah beyan olunmuş olmakla bu sûretle icrâ-yı iktizaları muvâfık irâde-i seniyyeleri buyurulur ise bi't-tabi İhtisab Nezâreti'nin bekâsına hacet kalmayarak yerine "Şehremini" namıyla dirâyet ve malumât-ı matlûbe ve sıfat-ı memdûhe mu'tedile ashâbından bir münasib zâtın nasb ve tayin olunması lâzım gelir ise de icrâ-yı icâbı ve sûret-i intihâbı menût-ı irâde-i seniyyeleri olan mevâddan idüğü muhât-ı ilm-i âli-i âsafâneleri buyuruldukda ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. 27 Ramazan 1271/1855"^[60]

Belgeden de anlaşılacağı üzere İstanbul'un nüfusunun fazlalığı ve konumunun önemi dolayısıyla şehrin temizliği ve bakımına itina gösterilmesi ve dolayısıyla yeni kurulacak Şehremaneti'nin de bu hususa dikkat etmesi istenmektedir. Şehremaneti'nin kurulmasından sonra bir de nizamname yayınlanmış ve bu nizamnamenin ikinci maddesinde "Dersâdet'in şehirce olan tanzîfât u tathîrâtına ve esvak ve pazarın hüsn-i hâline nezârete" şeklinde şehreminlerinin bir görevi olduğu gibi nizamnamenin yedinci maddesinde de "Derûn-ı şehrin tathîrât u tanzîfât-ı lâzım ve tanzîmat u tertibât-ı mümkinesi" şeklinde kurulacak olan şehir meclisinin sorumlu olduğu işler belirlenmiştir. Aynı nizamnamenin on ikinci maddesinde ise "Dersâdet'in kaldırım vesâir tanzîfât u tathîrâtı emrinde" Şehremâneti'nin Nâfia ve Ticaret Nezâretiyle irtibatlı olacağı ifade edilmektedir.

Sultan Abdülmecid'in teşviki, Mustafa Reşid Paşa'nın desteği ve ilk şehremini olan Salih Paşa'nın tüm gayretlerine rağmen yeni kurulan şehremaneti bir türlü istenen sonucu vermedi. İşlerin yoluna konulması amacıyla Salih Paşa'nın yerine Hacı Hüsam tayin edildi.^[61] Ayrıca 1855 yılında Şehremaneti'ne yardımcı olmak amacıyla "İntizam-ı Şehir Komisyonu" kurulmuştur. İstanbul'un cadde ve sokaklarını tanzim konusunda çalışmalar yapacak olan bu komisyonun, kuruluş beyannamesinde; İstanbul'un güzelleştirilmesi (tezyin), temizlenmesi (tanzif), yolların genişletilmesi (tevessü), sokakların aydınlatılması (tenvir-i esvak) ve inşaat usullerinin düzeltilmesi (ıslah-ı usul-i ebniye) ve belediye teşkilatının düzgün işleyen bir muhasebeye sahip olması hususlarında hizmetler vereceği ifade ediliyordu. Osmanlı tebaasından dil bilen ve Avrupa görmüş kişilerle İstanbul'da bulunan bazı tanınmış yabancılar komisyona alındı. Bunlardan biri zenginliği ile meşhur Antuan Alyon'du. Babası Fransız İhtilali sırasında Fransa'dan kaçarak İstanbul'a gelmiş bir zengindi. Bir diğer üye İngiliz taabiyetinde bulunan bir Rum olan Revalaki'dir. Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığıyla ve ekâbir arasındaki saygınlığıyla tanınmaktadır. Revalaki aynı zamanda imparatorluğun ilk gayrimüslim nâzırlarındandır. Diğer üyelerden biri meşhur banker Avram Kamando Efendi'dir ki, Mustafa Reşid Paşa'ya olan bağlılığı ve kendi milleti olan Musevilere olan hizmetleriyle anılmıştır. Mıgırdıç Çezayirlioğlu Ermeni olup Ayvansaray-Hasköy arasına yaptırdığı köprü ile tanınır. Diğer üyeler Encümen-i Dâniş üyelerinden padişah hekimbaşılığı yapmış Mehmed Salih Efendi, Hüseyin Hüsameddin Efendi, Franko ben Berikole ve Harmanos (Cermanos)'tur.^[62]

Komisyon belediye teşkilatı gibi çalışarak geniş kapsamlı temizlikle alakalı bir nizamname layihası yayınladı. Komisyonun Meclis-i Tanzimat'a sunduğu raporda şu ilginç hususlar da dikkat çekiyordu: Birinci olarak saçaklardan sokağa akan yağmur sularından gelip geçenlerin ıslanmakta olduğu, ayrıca sürekli akan bu sulardan kaldırımların da bozulduğu bu sorunun halli için yağmur sularının oluklar vasıtasıyla kanalizasyonlara verilmesi kararlaştırılmıştır. Lağım olmayan bölgelerde ise olukların yere kadar indirilmesi kararı alınmıştır. Meclise gönderilen raporda başka ilginç konularda dikkat çekmektedir. Kış mevsiminde evlerden dışarıya çıkarılan soba borularının sokağa pis sular akıttığı ve bu akıntının hem sokakları hem de yoldan geçenlerin elbiselerini pislettiği dolayısıyla ince borularla bu akıntının aşağıya alınmasına karar verilmiştir. Bir diğer ilginç uyarı ise balkonlara asılan çiçeklerle ilgilidir. Buna göre vatandaşların pencere ve balkonlarına koydukları saksıları suladıklarında bunlardan sızan suların sokakları kirlettiği tespit edilmiştir. Bunların kaldırılması da ev sahiplerinin hoşuna gitmeyeceği için saksıların altına suyun sızmaması için tenekeler bağlanıp bu olumsuz durumun giderilmesi amaçlanmıştır.^[63]

İntizam-ı Şehir Komisyonu sorumlulukları bakımından önemli bir kurum olmakla birlikte bu problemleri çözecek yetkilerle donatılmamıştı. Bu vesileyle, hem yetki konusundaki şikâyetlerini, hem de belediyenin ıslah ve yenilenmesi ile ilgili tekliflerini Ticaret Nezareti vasıtasıyla Bab-ı Âli'ye takdim etmeleriyle birlikte hükümet bu raporları değerlendirerek yeni bazı girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla yapılan çalışmalar neticesinde İstanbul şehri çevresiyle birlikte on dört adet belediye bölgesine ayrıldı. Böylece Şehremaneti'nin kurulmasından sonra Bilad-ı Selase yerine İstanbul'un tüm çevresiyle bir kent bütünlüğü içinde örgütlenmesi sağlanmış olacaktı. Yeni uygulama için bir de pilot belediye seçildi. Söz konusu pilot bölge Beyoğlu ve Galata bölgelerinden müteşekkil "*Altıncı Daire-i Belediye*" oldu. Şehremaneti ile Altıncı Daire-i Belediye 1877 yılına kadar birlikte çalıştı. Aynı yıl çıkarılan Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayât Belediye Kanunu ile daha sistematik ve kalıcı çözümler üretilmeye çalışıldı.

Modern Belediyeciliğin İlk Örneği:

Altıncı Daire-i Belediye

Aslında usul olarak ilk kurulan belediye olması nedeniyle adının birinci daire-i belediye olması gerekliliğine rağmen "altıncı" denmesinin sebebi modern anlamda belediyeciliğin örnek alındığı Paris'in en mamur yerinin "sixème arrondissement (6. bölge)" bu adla anılmasıdır. Anlaşılacağı üzere İstanbul'un da bu dönemde en bakımlı bölgesini Galata ve Beyoğlu olması nedeniyle bu adın kullanılması uygun görülmüştür. Daha sonra yapılan değişikliklerde de bu adın korunması dikkat çekicidir. Sadece bir defaya mahsus altıncı daire adı başka bir semte verilmiş, 1912 yılında belediyelerle ilgili bir düzenleme yapılırken Beyoğlu bölgesi üçüncü bölge olarak adlandırılmıştı.^[64] Altıncı Daire kurulurken yapılan plana göre Galata ve Beyoğlu pilot bölge seçilecek, burada yapılan uygulamalar başarılı olursa diğer bölgelerde de faaliyete geçirilecekti. Tanzimat meclisindeki konu ile ilgili 1857 tarihli mazbatada dairenin henüz bir geliri olmamakla birlikte ivedilikle yapılması gereken işler için üç bin kese akçe peşin paranın olması gerektiği söylenmiştir. Ancak bu meblağın halktan hemen tahsilinin zor olacağı, devletin hazinesinden de alınmasının sıkıntı yaratacağı bilindiği için paranın dairenin azaları tarafından zengin kişilerden borç alınıp daha sonra halktan toplanan vergilerle ödenmesi istenmiştir.^[65]

Reformların bu bölgeden başlamasının diğer bir nedeni de Tanzimat'la birlikte gündeme gelen İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun büyük ölçüde bu bölgede yaşayanlardan oluşmasıydı. Ayrıca, bölge halkının görece olarak varlıklı ve Batı'ya açık olması nedeniyle belediye hizmetlerine sıcak bakıp destek vereceği düşünülüyordu. Gerçekten de sokakların temizlik ve düzenlenmesi, gaz yağıyla ilk aydınlatılma Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) yapılmış ve bu durum halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.^[66] 6. Daire'yi yönetecek meclisin üyeleriyle bundan evvelki meclisler arasında bazı farklar vardı. İlk defa bu belediyede, kentte yatırımları olduğundan dolayı itimada şayan görünen yabancılar başkentin yönetiminde etkin bir biçimde rol alıyorlardı.^[67]

Altıncı Daire-i Belediye'nin Temizlik Çalışmaları

Altıncı Daire-i Belediye'nin, 1857 tarihli 19 maddeden oluşan nizamnamesinde dairenin başına getirilecek müdür ve idarecinin birlikte çalışacağı üyelerle ilgili bazı şartlar bulunmaktaydı. Buna göre Bâb-ı Âli'nin atayacağı ve sultan tarafından tasdiklenip göreve başlayacak olan müdürün, daire sınırları içerisinde en az yüz bin kuruşluk emlake sahip olması gerekiyordu. Yine, yedi kişiden oluşacak olan üyelerinden de yüz bin kuruşluk emlak ve en az on yıldan beri İstanbul'da oturuyor olmaları isteniyordu. 1858 yılı nizamnamesinde 94 maddeden oluşan daha tafsilatlı bir program hazırlanmış ve üyelerin sayıları da arttırılmıştır.^[68] 1857 yılı nizamnamesinde Altıncı Daire-i Belediye'nin görevleri sayılırken: "*İş bu dairede bulunan mahallât sokaklarının tanzimi yani kaldırım ve su yolu ve lağımların tesviyesi ve daima bir hüsn-i halde bulunması ve tathîr ve tanzifi ve her sûretle mürûr u ubûru teshil edecek esbâbın istihsâli ve bunlar için iktiza eden mesârifin ru'yetiyle mukâbilinde tahsis olunacak vâridâtın ahz ü kabzı işbu dâire için tahsis olunacak idâre-i mahsûsa-i belediyeye havale olunacaktır.*"^[69] şeklinde bir madde eklenmiştir. İfadeye göre dünyanın en güzel kenti olan şehrin gereken önlemlerin alınmamasından dolayı kötü bir durumda olan mahalle ve sokak kaldırımının düzenlenmesi, lağım, suyollarının tamir ve inşalarının yapılması vurgulanmıştır. Ayrıca sokakların temizliğine azami dikkat gösterilmesi, aydınlatılmasına önem verilmesine de değinilmiştir. Temizlik ve tamir işlerini pazarlık ve ya eksiltme yoluyla ihale edilmesi

de kararlaştırılmış nitekim ileride göreceğimiz şekilde şehrin çöp sorunu böyle halledilmeye çalışılmıştır.^[70] Belediye işlerinin görülebilmesi için halktan toplanacak vergilerin tespiti de daire meclisinin görevleri arasındaydı.

1858 yılı nizamnamesinin birçok yerinde şehrin temizliği ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan elli üçüncü bentte: "*Nezafet ve nüzhet-i umûmiyyeye dair olan bilcümle husûsatın icrâu meclis-i mezkûra râci olacaktır. Ve yollar ve sokaklar ve lağımlar ve kaldırımlar yapılmasına ve kandiller yanmasına ve yolların süpürülmesine ve sulanmasına...*" Altmış altıncı bentte ise lağımların inşası anlatılırken: "*Fevkalâde olan defter dahi Galata ve Beyoğlu'nda ihdas ve inşâ olunacak turûk-ı cedide ve usûl-i cedîde üzere inşâ olunacak lağımlar için hane ve dükkânlardan tahsil olunacak fevkalâde vergilerden...*" bahsedilmiştir. Hizmetlerin yapılabilmesi için gereken vergilerin toplanmasına da düzenlemeler getirilmiş, halkın ezilmemesine dikkat edilmiştir: "*Yeni usûl üzere inşâ olunacak yollar ve lağımlar için ashâb-ı emlâkin vâridât-ı seneviyyeleri üzerine yüzde üçten ziyade favkalâde olarak vergi tahsil etmeğe meclisin selâhiyeti olmayacaktır. Ve yapılacak şeylerin müddet-i inşâiyyesi işbu vergi hâsılatının idare edebileceği sûrette tayin olunarak ashâb-ı emlâke ağır tekâlîf tarhından ictinab olunacaktır.*"^[71] Aslında Altıncı Daire, vergilendirme faaliyetlerine bir düzenleme getirmiş ve halktan alınacak bedeller adî ve fevkalade olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlardan sokakların tamiri ve temizliği karşılığında tanzifat vergisi adî vergiden sayılırken, daire sınırları içinde açılan yeni yol, cadde ve lağımlar için hane ve dükkânlardan alınacak paraya fevkalade vergi deniliyordu. Düzenlemeye göre bu vergi, mülk sahiplerinden emlak vergisinden ayrı olarak alınacak, mülklerinin yıllık gelirinin en çok yüzde üçü kadar olabilecekti.^[72]

Altıncı Daire'nin ilk reisliğine Hariciye Teşrifâtçısı Kâmil Bey seçilmiştir. *Sicilli Osmani*'de tercüme odası halifelerinden olup 1847 yılında hariciye teşrifâtçılığına, 1859 yılında 6. Daire reisliğine getirildiği yazmaktadır. 1862 yılında telgraf müdürlüğü de uhdesine verilmiştir. Keçecizâde Fuad Paşa'nın kayın biraderi olan Kâmil Mehmed Bey 1879 yılında vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihânesi dışına defnedilmiştir.^[73] "Mahşer Midillisi" lakabıyla da tanınan Kâmil Bey'in çok renkli bir kişiliği olduğu kendisi ile ilgili anlatılan birçok fıkradan anlaşılmaktadır.^[74] Daire-i Meclis üyeliklerine belediye dâhilinde emlakleri bulunan tüccardan Sava, Tiyatrocu Naum, Mısır Sarrafının kardeşi tüccardan İlyan, Miltiyadi Bey, Sarraf Ohannes, Balmumcuzâde Salih Efendi, Mimar-ı Dâire Bilezikçi Artin, Tabib-i Daire Serviçen getirildi.^[75]

Altıncı Daire'nin kurulduğu yıllarda Galata-Beyoğlu civarı Şişli'ye doğru büyümeye başlamış, ancak bu büyümeye uygun bir alt yapı kurulamamıştı. Özellikle temizlik ve kanalizasyon hizmetleri yetersiz kalıyor, toplanan çöpler aceleyle kurulmuş olan bir tesisle Kasımpaşa Deresi'ne boşaltılıyordu. Aslında başlangıçtan beri Haliç, kıyı semtlerinin kanalizasyon ve çöp gibi atıklarının boşaltıldığı yerdirdi. Altıncı Daire de eski usulü devam ettirmiş kanalizasyon, çöp ve mezbaha atıklarını Haliç'e boşaltmıştır.^[76] Temizlik konusunda kendisinden daha fazla icraat beklenen daire 1859 yılında önemli bir çalışma yaparak "Sokakalara Dair Nizamname" adında bir rapor hazırladı. Buna göre bölgenin sokakları üç sınıfa ayrılmış temizlik usulleri eksiltme usulüyle müteahhitlere verilmiştir. Bu nizamnamenin adı *Sokaklara Dair Nizamname* ise de İstanbul'da ilk defa oluşturulan Altıncı Daire'ye mahsus bir zabıta talimatnamesidir. Alanında ilk olması nedeniyle bu nizamnamenin temizlikle ilgili olan kısımlarının tamamını veriyoruz.

Sokaklara Dair Nizamname

Birinci madde: Beyoğlu ve Galata sokakları aşağıda açıklandığı şekilde tanzim edilecektir. Şöyle ki, her yolun ehemmiyetine göre ve Ebniye Nizâm-nâmesi'nde açıklanan usule uygun, eşit bir şekilde genişletilmesine, hanelerin yükseltilmesine, kaldırımların düzenlenmesine ve fenerlerin yerleştirilmesi ve lağım yolları inşası hususlarına başlanılacaktır.

Beşinci madde: Belediye sınırları içerisinde bulunan sokakların süpürülmesi de defter gereğince üç sınıfa ayrılarak yapılacaktır.

Altıncı madde: Aşağıda açıklanan şartlar uygulanmak üzere, sokakların süpürülmesi en uygun bahâ ile kabul eden kimseye havale olunacak ve sokakların birinci sınıfta bulunanları kış mevsiminde her gün bir, yaz günlerinde, her gün iki; ikinci sınıfta bulunanlar günde bir; üçüncü sınıftakileri haftada bir kere süpürülecektir. Bu süprüntü maddesi Nisan ayının başlangıcından Ekim ayının başına kadar süren günlerde öğle vaktinden beş altı saat evvel ve öğle vaktinden yedi sekiz saat sonra; Ekim ayının başlangıcından Nisan ayının başlangıcına kadar geçen vakitte ise öğleden altı yedi saat sonra icra olunacaktır.

Yedinci madde: Ev ve iş yeri sahipleriyle kiracıların süprüntüyü vermek için, yukarıda zikrolunan saatlerde sokaklardan geçecek araba, beygir ve katırları beklemeleri gerekecektir.

Sekizinci madde: Zikrolunan araba, beygir ve katırları getiren hizmetçiler, geçecekleri mahallerde bulunan her bir hânenin kapısını çalacaklar ve ol vakit hâne sahipleri ve yahud kiracıları fiçı ve teneke vesâir kap içinde olan süprüntüyü getirip tahsis olunan araba veyahud sepetlerin içine boşaltmağa mecbur olacaklardır.

Dokuzuncu madde: Süprüntü maddesinin gerektiği gibi toparlanması için hâne ve dükkân sahipleri kendi hâne ve dükkânlarının önlerinde bulunan veya yollarının kenarlarının her gün kazınıp yıkanması ve süpürülmesi hususlarına devamlı olarak gayret edeceklerdir.

Onuncu madde: Yapılara mübaşeret eden kimseler, yapılarının civarlarında bulunan sokakların ve yaya yollarının daima temiz tutulmasına dikkat edeceklerdir.

On birinci madde: Sokaklara süprüntü bırakmak, içeride olan suları dışarı dökmek, sokakların temizlenmesine dair belirtilen uyarıları ihmâl ve göz ardı etmek gibi konularda yazılan uyarılara aykırı hareket eden olursa Ceza Kânunnâme-i Hümayûnu'nun iki yüz elli dördüncü maddesinde yazılı olduğu üzere bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezasına çarptırılacaktır.

Sokakların sulanması hakkındadır:

On ikinci madde: Yaz mevsiminde sokaklarda ve gezinti yerlerinde insanların dinlenmesi için, Meclis-i Beledî tarafından düzenlenecek şartlar gereğince dâire-i belediyye dâhilinde bulunan caddelerin ve gereken diğer mahallerin sulanması hususu da ihale yoluyla isteyene verilecektir.

Lağım yollarına dair kanun hakkındadır:

On yedinci madde: Klasik tarzda kaldırım yapılacak sokaklarda resmi karar üzerine geniş, akıntılı ve sağlam olarak lağım yolları inşa olunacaktır.

On sekizinci madde: Merkez dâire-i belediyyenin mali durumu iyileştikçe hâlihazırda bulunan lağım

yolları ve özellikle isteğe uygun olmayanları değiştirilerek yerine insanların sıhhat ve vücuduna zarar vermeyen lağım yolları yapılacaktır.

On dokuzuncu madde: Lağım yolları için yapılacak bodrumların inşaat masrafı merkez-i beledi tarafından düzenlenen olağanüstü vergiden tesviye olunacak ve onların temizlenmesi ve tamiri için gereken masrafı dahi günlük vergiden alınacaktır.

Yirminci madde: Belediye Mühendishânesi'nden ruhsat tahsil olunmadıkça lağım yolunun temizlenme ve tamirine kimse tarafından teşebbüs olunmayacaktır.

Gelip geçenlere dair kanun hakkındadır:

Yirmi altıncı madde: Tüccâr, dükkân işletmecileri, hurda satıcıların sandık, kutu vesair yüklerini koyarak sokaklarda uzun süre kalmaları yasak olmakla birlikte bu esnaf yaya yollarını derhal temizletip süpürtmek ve çöp, saman, kepek, odun ve bez parçaları gibi şeyler bırakmamak şartıyla yalnız mallarını çıkarmak için kendilerine bir saat süre izin verilecek, buna aykırı hareket eden olur ise Ceza Kânname-i Hümayûnu'nun iki yüz elli dördüncü maddesine uygun olarak bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezasına çarptırılacaktır.

Otuzuncu madde: Binek arabaları, beygirleri, çöp, yük arabalarının ve bu gibi kalabalığa sebep olan sâir araçların sokaklarda durmaları yasaktır.

Otuz dördüncü madde: Sokak üzerinde baca açmak ve lağım ve suyollarını ve gaz künklerini tamir için sokak ve kaldırım taşlarını yerlerinden çıkarmak isteyen mülk sahipleri veyahut kiracının her şeyden evvel daire mühendisi kaleminden ruhsat tahsil edip bozdukları mahalleri asıl şekline göre yapacaklardır.

Otuz beşinci madde: Hâne vesâir binanın su olukları sokağa doğru çıkarılmayarak bundan böyle bu gibi olukların uçları yere kadar indirilecektir.

Otuz dokuzuncu madde: Yağmur ve pis sularının atılması için hânelerde bol bol yetecek miktarda boru ve pis su kurnası konulup zikredilen boruyla lağım var ise doğru lağıma kadar ve aksi takdirde daire mühendislerinin talimâtına uygun olarak mülk sahipleri taraflarından inşası gereken pis su kuyularına kadar icra ettirilmesi gerekmektedir.

Kırkıncı madde: Böyle kuyusu olan mülk sahipleri taraflarından emniyet ve herkesin sıhhatini her yönden koruyacak merkezde zikrolunan kuyuların temizlenmesi, tamiri ve onarılması ihmal olunmayacaktır.

Kırk birinci madde: Lağım ve kuyu ve sâir bu gibi yerleri temizletmek isteyenler kırk saat önceden daireye haber vermek zorunda olup zikredilen daire tarafından herkesin sıhhatini koruyan ve lağımcıları muhtemel olan kazâdan korumak için lâzım gelen uyarı, emir ve tedbirler ifade olunacaktır.

Kırk üçüncü madde: Kuyu ve lağımlardan çıkarılan maddelerin kötü kokularının çoğalmış olduğu incelendiğinde ağzı ve aralıkları kimyevî ilaçlarla kapalı fiçiler içine koyularak sokaklarda bırakılmayarak hemen vakit kaybetmeden bozulan, kokan eşyanın kaldırılması için daire tarafından ruhsat verilmiş olan mahalle getirilecektir.

Kırk dördüncü madde: Su ve bazı çürümüş maddelerin hâne içinde veyahud sokağa az ve çok

dökülmemek üzere lağım ve kuyu temizliğine başlanmalıdır.

Kırk altıncı madde: Hayvan gübresi üstü kapalı kuyularda ve halk sağlığına zararı dokunmayacak yerlerde saklanmadığı halde dâire-i belediye tarafından icabına bakılacaktır.

Kırk yedinci madde: Ahırların idrar dökülen yerlerinin zemini su geçmeyecek şekilde yaptırılıp idrar akan mahal dahi günde birkaç defa yıkanmak ve ahırların içinin de daima temizlenmesi lâzım gelmektedir.

Kırk sekizinci madde: Vatandaşlar için gerekecek helâ ve su dökecek mahaller hava alıp kötü kokmayacak şekilde ve yüzeyine su tesir etmemek üzere tanzim olunarak hiçbir zaman temizlenme hususunda kusur olunmayacaktır.

Kırk dokuzuncu madde: Helâların borularından su ya da çeşitli cisimler sızmayacak şekilde inşa, tamir ve onarımlarına dikkat olunacaktır.

Doksan dokuzuncu madde: Hamamların suları borular ile doğrudan ana lağımlara akıtılacaktır.

Yüzüncü madde: Asla ne vesile olur ise olsun hamam suları umumî yollara, havlu ve bahçelere dökülmeyecektir.

Yüz birinci madde: Hamamlarda havlu ve peştamalların temiz olmasına ve bu gibi mahallerde insan sağlığına dair bütün hususlara tam manasıyla dikkat edilerek buralar denetlenecektir.

Yüz ikinci madde: İnsan sağlığına zarar veren gaz, buğu, kötü koku ve çok tütün veren ve ansızın yangın ve patlama tehlikesi olan kısacası velhâsıl şamatası gâlip ve toz veren fabrikalar halkın oturduğu yerlerden mümkün olduğu kadar uzak yerlerde inşa ve yeniden yapılabilecektir. [77]

İntizam-ı Şehir Komisyonu 1868 senesinde dağılmıştır.

1859'da yayınlanan Sokaklara Dair Nizamname ile temizlikle ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan düzenlemelere rağmen, İstanbul'un çöp sorunu hiçbir zaman tam anlamıyla çözülememiştir. Bununla birlikte hükümet, yeni uygulamalarla temizlik sorununa çareler aramaya devam etmiştir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre 25 Cemâziyelâhir 1277 [8 Ocak 1861] yılında temizlik hususunda daha radikal bir çalışma dikkati çekmektedir:

"Zabtiye Müşiri'ne Kenar-ı Sâmi;

Diğerleri misillü Altıncı Daire Riyaseti'ne dahi îcâbı vechile bir kıt'a tezkire yazıla.

İşbu tezkire-i behiyyeleri me'âli ma'lum-ı senâverî olarak Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ ile lede'l-mütâla'a fezleke-i iş'âr-ı müşîrîleri nezâfet-i belediye ve hıfz-ı sıhhat-i umumiye kaziyelerine muzır olacak sûretde hareket ve dükkan ve mağazalar önüne fiçı ve küfe ve sokak ortalarına tabla ve sepet misillü şeyler vaz'ıyla mârrîn ve âbirîne haylûlet idenler ve memnû' olan eyyâm ve evkâtta yük bârgiri ve yol arabası işletenler haklarında Kânun-ı Cezâ ahkâmının icrâsı veya âhar suretle mücâzât olunması ve lağımçı ve kaldırımçı ve su yolcu takımının ta'alluku cihetiyle cezâlarının Ticaret Nezaret-i Celilesi tarafından icrâsı kararlaştırıldığından tesviyesi iktizâsı ve esnâftakımından hilâf-ı tenbîhât hareket edenlerin Şehremanet-i behiyyesi cânibinden habs olunarak veyahut tenbih ile iktifâ kılınarak salıverilmekte idüğünden nâşî o makûlelerin emanet-i müşarun ileyhâda te'dibleri icrâ edilmesi veya zabtiye me'murları ma'rifetiyle çevrilüb haklarında mu'âmele-

i kânûniye icrâsı husûslarıda istîzân-ı re'yyeden ibâret olub beyâna hâcet olmadığı ve zikr olunan ta'lîmâtıda muharrer bulunduğu üzere sıhhat-i umumiye madde-i mültezimesine muzır şeyler ba'zı mahallerde tethîr olunmakda olan kuyu ve lağımların çamur ve çirkâbıyla her nev' süprüntü ve hayvan lâşeleri gibi müzahrefât-ı müte'affinenin kaldırılmayub sokak ortalarına ve mahalle içlerine ve virânelere atılması maddeleri olarak bunlar ise öteden beri memnu' ve bu babda nizâmât-ı mahsûsa mevzû' olmasıyla hilaf-ı nizâm hareket idenlerin ve memnu' olan eyyâm ve evkâtıda yük bargiri ve yol arabası işletenlerin irtikâb-ı kabâhat itmiş olacakları ve saye-i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı padişâhîde her nev' cinâyât ve cürüm ve kabâhat ashâbı için mükemmel kanun-ı cezâ tanzîm ve temsîl kılındığı cihetle o makûlelerin Kanun-ı Ceza ahkâmına tevfikân icrâ-yı mücâzâtı tabî'at-ı maslahat îcâbından olmasıyla o misillü hilâf-ı usûl ve nizâm hareket idenler haklarında derece-i cünha ve kabâhatlerine ve mu'uyyen maddelerine göre mücâzât-ı kânûniyenin temâmî-i icrâsı ve bargir hamallarının gündüzleri saat on birden sonra ve cuma günleri yük taşımamaları ve bârgirlerin üzerine binmemeleriyle nihâyetü'n-nihâye üç bargirden ziyade katar edilmemesi şayân-ı i'tinâ mevâddan olduğu halde her nasılsa buna şimdiye kadar tekayyûd olunmamak mülâbesesiyle arasına fenâ şeyler vuku' bulmakda olduğundan ba'de-ezin kanuniy îfâsı ve mermer ve dar mahallerde tabla ve kûfe vaz'ıyla ve ba'zen dükkânların önüne derece-i mu'tedileden ziyade kazavî ve saire vaz'ıyla mârrîn ve âbirîne îrâs-ı meşakkat edenlerin men'i dahi usul-i kadîmeden olduğundan ba'de-ezin bu usûlün dahi hüsn-i icrâsı ve kûfeci takımından şuraya buraya ve virânelere süprüntü döken adamlara zabtiye neferâtı ve zâbitanı taraflarından döktüğü süprüntünün cebren kaldırılması ve bunlardan hasıl olacak ve sâir hanelerden kaldırılacak Haliç-i Darû's-saltanati'sseniyyenin liman tarafına döktürülmesi refte refte limanın dolmasını muceb olacağı mülâhazasına göre caiz olmadığından ve bu yolda evvel ve âhir cânib-i zabtiyeye vesâyâ-yı lâzîme îfâ kılındığı dahi hâzır-güzâr idüğünden bi mennihî te'âla ıslâhât-ı belediye hakkında musammem olan nizâm-ı küllisinin icrâsında ahar suretle tesviyesine bakılmak üzere şimdilik terâkim edecek süprüntülerin Kumkapı ve Yenikapı taraflarına döktürülmesi lâzım geleceği misillü bir takım kesânhâne ve dükkânlarından ve mevâki'-i sâireden esvâka süprüntü müzahrefâtı ilkâ etmekde olarak bunun dahi külliyen meni zımmında o makûleler haklarında kanunun ilkâ etmekde olarak bunun dahi külliyen men'i zımmında o makûleler haklarında kanunun iki yüz elli dördüncü maddesi hükmünün îfâsı ve ba'zı mahallerde görüldüğü vechile hâne kapıları önlerinde kaldırımlar yükseltilmekte olarak bu ise gelip geçenler ve arabalar haklarında su'ûbeti ve bilâhere sakatlığı müceb olmakda olduğundan bu maddenin dahi yoluna konularak mazarrat-ı vâkı'anın def'i lâzîmeden bulunduğu gibi bu işe ta'alluku mülâbesesiyle ticarethane cânibinden dikkat ettirileceğinden zabtiye me'mûrları tarafından dahi buna nezâretle fîmâ ba'd böyle yosuz ve mahzuru müeddî kapı önüne yüksek kaldırım fereş ettiren olur ise âmir ve âmili hakkında iktizâ-yı kânûnîsi îfâ olunmak üzere derhal ticârethaneye ihbâr olunması ve mârrü'l-beyân suyolcu ve kaldırımçı ve lağımcı sınıflarının vâkı'an nezâret-imüşarun ileyhâya irtibâtı ve bunların meclis ve nizâmât ve usûl-i mevzû'ası bulunması münâsebetiyle içlerinden kabahati tebeyyün edenlerin mücâzât-ı kânûniyelerinin oraca icrâsında beis olmadığından başka ne'amâ maslahatın çatallıktan kurtarılması müstelzem olacağından ber müceb-i karar bunlar haklarında terettüb edecek mücâzât-ı kânûniyenin ticarethanece icrâsıyla beher mâh mücmelen bir kıt'a jurnalî bâb-ı zabtiyeye gönderilerek divan-ı zabtiyede tedkîk olunması ve işbu suyolcu ve lağımcıların baca açmak için

kaldırım bozmaları lazım geldikde ta'lîmât-ı mezkûrede muharrer olduğu üzere birlikde kaldırımcı bulundurulmasından murâd bozulan kaldırım mahallini oluşuna göre kapatılması demek olmayub nâkıs olan taşlarının ikmâli ve çarçabuk fenâ bulmamak için kemâl-i metânet ve rasânet üzere i'mâli sûreti olub bu ise zâbita me'murlarının dâimâ dikkat ve ikdâm ve gayretlerine mevkûf bulunduğuna binâen ba'de-ezin bu sûretle bozulan kaldırımların taşları nakıs ise noksanının ashâbına ve açılacak yerler mîrî veya evkâf cânibinden küşâd olunmuş ise ait olduğu tarafa ikmâl ve masârifleri oralardan ahz ve istihsâl ettirilerek kemâl-i metânet ve rasânet üzere yaptırılması ve hilâfına hareket eden amelenin mücâzât-ı kanuniyeleri ifâ olunmak için zabtiye memurları tarafından doğruca ticarethaneye gönderilmesi ve Şhremâneti'ne merbût esnâfdan narhından ziyade bir şey satmak ve eksiklik etmek velhasıl hilâf-ı nizâm ve tenbîhât hareketde bulunmak münâsebetiyle ele geçen eşhâs haklarında habs ve İplikhâne'ye irsâl ile mücâzât olunması usûl-i kadîmeyi icrâ demek olarak hiçbir vechile caiz olmayub çünkü esnâfdan narhari'âyet etmeyen ve eksik şey satanların halkı izrâr edecekleri mülâhazasına göre âdetâ kabâhat irtikâb etmiş olacaklarından ve sâye-i me'âlî-vâye-i hazret-i padişâhîde Divan-ı Zabtiye namıyla bir meclis-i mahsûs teşkîl olunarak o makûle kabâyih ashâbının mücâzât-ı kânûniye tahdîd ve icrâsı divan-ı mezkûrun vezâyif-i mürettebesinden bulunduğundan ve emânet-i müşârun ileyhâ dairesinde tahdîd-i cezâ mevki'-i ittihâz olunacak bir gûne meclis olmadığından esnaf-ı merkûmeye ait husûsât-ı sâire kemâkân emânet-i müşârun-ileyha ma'rifetiyle ru'yet olunmak üzere fîmâ ba'd esnâfı merkûmeden kabâhati ve hilâf-ı tenbîhât hareketi tebeyyün edenlerin Şhremâneti tarafından divan-ı mezkûre irsâliyle usûl ve nizâmı vechile tahkîkât-ı mukteziyyenin bi'l-icrâ haklarında kânûnen terettüb edecek mücâzâtın ifâsıyla ferd hakkında hilâf-ı kânûn bir mu'âmele icrâ olunmaması ve bir de geceleri fenersiz adam gezdirilmemesi mukaddem kararlaştırılarak icâb-ı hâlin ifâsı geçen sene cânib-i zabtiyeye bildirilmiş ve varaka-i mahsusa tab'iyle dahi her tarafa neşr olunmuş olduğu hâlde bir gûne semeresi görülemeyüp ve zâbita me'mûrları taraflarından buna kat'a dikkat olunmayub elhâletü hâzihi gece sabahlara kadar bir takım kesânın fenersiz gezmekte ve bundan dahi envâ' kabîhiyyât ve nâ-becâ hâlât tekevvün etmekte olduğu bedîhi olub ma'lûm-ı devletleri olduğu üzere bunca vakitlerden ber ibâdullah haklarında haklarında hayır ve menfa'ati mutazmmın tanzîm olunmakta bulunan nizâmât ve kaleme alınan tenbîhât ve te'kîdât yalnız kuvvede kalmak mütâlasıyla yapılmış şeyler olmayub bunların temâmî-i icrâsı ve her birinin fi'ile getirilmesi matlûb-ı kat'i olduğu ve esbâb-ı icrâiyyesi mükemmel ya'ni sâye-i kudret-vâye-i hazret-i padişâhî'den her mevki' ve merkezde zâbita me'mûrları mevcûd bulunduğu halde bunların henüz mevki'-i icrâyâ konulamaması doğrusu te'essüf olunur hâlâtdan olmak hasebiyle mevâdd-ı meşrûha ile işbu fenersiz adam gezmesinin ve emri icrâsı hükümete ait olan her bir tenbîhât ve nizâmâtın hüsnü icrâsı için makâm-ı müşîrîlerinin ve mevki' ve merkezlerde bulunacak zâbita me'mûrlarının mesûliyet tahtına alınması icâb-ı hâl ve maslahatdan bulunduğundan bâlâda şerh ve tafsîl olunan usûl ve nizâmât ve tenbîhâtın evvel emirde eimme-i mahallât ve esnâf kethüdâ ve ustabaşları ma'rifetleriyle Dersa'adet ve Bilâd-ı Selâse sekenesine ve umum esnâfa i'lânıyla hareket edenlerin mazhar-ı mücâzât-ı kânûniye olacaklarının kat'iyyen bildirilmesi ve bu maddelerden dolayı zâbita me'mûrlarına ait olacak icrâ'atve takayyüdâtta beâet ve rehâvet eden büyük ve küçük her bir me'mûrun şedîden mesûl tutulup haklarında mu'âmele-i kânûniye icrâ olunacağıнын cümlesine tenbîh olunması ile işbu tenbîhâtın icrâsını ta'kîben vesâyâ-yı meşrûhanın icrâ'âtın bi-hakkın ikdam ve dikkat

ve hüsn-i ifâsına bi'z-zat nezâret kılınması ve ba'zı kesân mutasarrıf oldukları arsa ve vîrânelerin etrâfına zarûretlerinden bahisle duvar veyahut tahta perde çekmemekte ve böyle hâlî yerlerde ise müte'affin şeyler görülmekte idüğünden o makule mahallerin ashâbı tarafından duvar veya tahta perde inşâsıyla muhâfaza ettirilmesi ve şayet zarûret hâlini adem-i iktidarını beyan eden olur ise böyle tahta perde keşidesine ve kudreti olmayan eşhâs arsasına ebniye inşâsına bir vechile muktedir olamayacağından o misillülerin arsalarını âhar kesâna satmaları lazım geleceğinden kendülerine ve ba'zı evkâfın meşrûtiyet mülâbesesiyle satılamayub ve yapılamayub kalmış olan arsaların vakıfları tarafından muhâfaza ettirilmesi Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celilesi'ne bildirilmiş olmasıyla o makûle meşruta arsaların nezâret-i müşarun ileyhâ cânibine tebliğ olunması ve böyle şeyler zabtiyenin akdem vezâyif-i me'mûresinden bulunmak hasebiyle ilâ mâşâ allahu te'âlâ ber vech-i matlûb icrâ'âta ale't-tevâlî bedel-i mesâ'î ve gayret olunması husûslarının savb-ı müşîrîlerine havâlesi ve esnâf-ı merkûme haklarında icâb-ı maslahatın nezâret ve emânet-i müşarun ileyhâya dahi bildiriimesi tezekkür olunmuş ve icâbı vechile nezâret ve emânet-i müşarun-ileyhimâyâ dahi vesâyâ-yı mukteziye ifâ kılınmış olmağla ber minvâl-i muharrer iktizâlerinin hüsn-i icrâsına i'tinâ ve himmet buyurmaları siyâkında terkîm-i hâmişe ibtidâr kılındı." [78]

Zabtiye müşirliğine yazılan bu yazıda bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Bunları şu şekilde maddelemek mümkündür:

1-Bazı mahallerde temizlenmekte olan kuyu ve lağımın çamur ve çirkabıyla her türlü süprüntü ve hayvan lâşeleri gibi pis kokan atıkların kaldırılmadığı, bu çöplerin sokak içlerine ve terk edilmiş yerlere bırakıldığı görüldüğünden, bunu yapanlara gereken cezaların verilmesi kararlaştırılmıştır.

2- Uygunsuz yerlere çöp döken küfecilerin tespit edilerek zabtiye tarafından döktüğü süprüntülerin zorla kaldırılması sağlanacaktır.

3- Toplanan süprüntülerin Haliç'e dökülmemesine, birikenlerin Kumkapı ve Yenikapı taraflarına dökülmesine karar verilmiştir.

4- Hane ve dükkânlardan sokağa çöp atılmamasına, bu uyarıyı dikkate almayanların hakkında işlem yapılmasına karar verilmiştir.

5- Bazı kimselerin tasarruflarında bulunan arsaların etrafına çeşitli nedenlerle duvar çekmemektedirler. Buralarda pis kokan şeyler görüldüğünden arsa sahiplerinden arazilerinin etrafına duvar ya da tahta perde çektirmeleri istenmektedir. Şayet bu kişilerin bunu yaptırarak maddi imkânları yoksa arazinin başkalarına satılması istenmiştir.

Bu tedbirlere rağmen temizlik problemi devam etmiş olacak ki 1862 yılında *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan padişah iradesi ile son zamanlarda her türlü süprüntünün sokaklara, mahalle içlerine ve viranelere döküldüğü, bu durumun pis kokulara sebebiyet verdiği, dolayısıyla halkın sağlığının bozulduğu ifade edilmiştir. Bu durumun engellenmesine, yasaklara uymayanların ise cezalandırılmasına karar verilmiştir. İradenin tam metni şöyledir:

"Bazı mahallerde tathîr olunmakta olan kuyu ve lağımın çamur ve çirkabı ve alelhusus her nevi süpründü ve bazı hayvânât lâşeleri kaldırılmayub sokak ortalarına ve mahalle içlerinde olan viranelere dökülmekte olduğundan ve bundan bittabi hâsıl olan taaffün ise

sıhhat-i umûmiyyeye muzır ve nezâfet-i belediyye kâide-i mülezzemesine mugayir olduğundan ba'demâ her ne mahalde olur ise olsun böyle kuyu ve lağım müzahrafâtının ve süpründü makûlesinin sokak ortalarında bırakılmayıp derhal kaldırılması hiç kimsenin sokaklara süpründü dökmemesi ve bir de dükkân ve mağaza ve hâne yaptıran kesânâhâne ve mağazası önünde taş ve toprak bırakıp sokakları doldurmak ve kapamakta ve bazan dahi harîk sebebiyle sokaklarda moloz ve toprak kalmakta ve bu ise gelüp geçen araba ve hayvânât ve sâir kesâna zahmet ve mazarrat vermekte olduğundan bunların dahi serîan kaldırılması ve hükûmetin tenbihini tanımayarak yine şu hallere cüret edenler olur ise haklarında kânûnen terettüb edecek cezânın icrâ olunacağıнын evvelce cümleye bildirilmesi müteallik olan irâde-i aliyye iktizasından bulunmuş olduğuna ve böyle müteaffin şeylerin ziyade virânelere dökülüp ve bu da ekser virânelerin duvar ve tahta perdesi olmadığından icab edüp halbuki duvar ve yahud bir tahta perde cüz'-i masrafla yapılabilir iken mücerred kayıtsızlıkla açıkta bırakılmasından dolayı az vakit içinde pek çok süpründü birikerek ve bunun nakl ve tathîri kesb-i müşkilât ederek bir hayli masrafla vücuda geleceğine ve maahazâ bu mahûle şeylerin mazarratı âmmeye şâmil olduğu misüllü defî halinde olacak menfaat dahi umûma aid olacağına mebnî ba'demâ bâlâda tadâd olunan hallerin vukûa getirilmemesi ve duvar ve tahta perdesi olmayan virânelerin muktedir olduğu halde ashâbı tarafından yaptırılması ve olmadığı sûrette mutasarrıfının isim ve şöhreti ile civar bulunan merkeze ve oradan keyfiyet bâ-jurnal zaptiyeye bildirilmesi ve bu hususa zaptiye merkez ve mevkileri tarafından bir kat daha dikkat ve nezâret olunacağından bu tenbihin üzerine ısgâ etmeyen ve kayıtsızlık edenler olur ise misillülerin ber-mûceb-i kânunnâme-i hümayûn icrâ-yı mücâzâtlarında kat'â şübhe edilecek yer olmadığından herkes tarafından ona göre hareket olunması lâzım geleceğinin cânib-i zabtieden tenbîh ü i'lânına ibtidâr olundu." [79]

İlki 1 Temmuz 1858-28 Eylül 1859, ikincisi 27 Eylül 1861-16 Mart 1868 yıllarında olmak üzere iki kez şehreminliği yapmış olan Hüseyin Bey'in belediyecilik konusunda çok sert tedbirler aldığı, kurallara uymayan kişilere ağır cezalar verdiği tarihi kayıtlarda mevcuttur. Sürekli olarak çarşı pazarı gezen Hüseyin Bey, gördüğü olumsuzluklara anında müdahale etmekteydi. Nitekim Hüseyin Bey bir gün, Edirnekapı civarında dolaştığı sırada sırtında iki çuval yüklü bir eşiği bir tarafta bağlı olarak görür. Sahibi sorduğunda kahvede kahve ve çubuk içmekte olduğu öğrenilir. Hüseyin Bey adamı huzura getirtip derhal cezalandırır ve eşiğin sırtındaki yükü alıp adamın sırtına yükler. Hayvanın da boynuna bir torba yem bağlanır. Adamın tüm yalvarmalarına rağmen eşek yemini bitirmeden sırtındaki yük indirilmez.

Bunun gibi birçok olaya imza atan Hüseyin Bey'in temizlik konusunda da sert tedbirler aldığı bilinmektedir. Şehreminin emrindeki kavaslar her gün dolaşıp temizlikle ilgili hususlara nezaret etmekle görevlendirilmişlerdi. *İstanbul Şehreminleri* adlı çok önemli bir çalışmaya imza atan Osman Nuri Ergin, dönemin temizlik çalışmalarını şöyle anlatmaktadır:

"Halbuki mahalle aralarında o dar, çamurlu sokaklarda yarık, yıkık duvarların dipleri yaz, kış çamurlu ve süprüntülü, kedi, köpek, fare leşleriyle dolu arsalarla viraneler öbek öbek pisliklerle dolu olduğundan, gelip geçtikçe iğrenmemek mümkün olmazdı. İşte mahalleler arasındaki sokaklarımız böyle sefilâne bir manzara gösterdiği halde, Şehremaneti kavasları yalnız çarşı ve pazarlarda dolaşıp temizlik hususunda dükkâncıları yakalamakla yetinirlerdi." [80]

Aslında bu dönemde sadece Şehremaneti değil sarayın da şehrin çöp sorunlarını çözmek için tedbirler aldığını görmekteyiz. Konuyla ilgili birçok irade yayınlanmış ve gereken ödeneklerin çıkarılması için Maliye Nezareti'ne emir verilmişti. Bunlardan biri de Beşiktaş'ta yer alan köprü altının molozlarla doldurulması sebebiyle bu süprüntülerin kaldırılması için yapılan yazışmadır. Sadâret, meydana gelen sıkıntıyı şöyle dile getiriyor:

"Atufetli Efendim Hazretleri

Beşiktaş'taki Hacı Hüseyin Bağı Sarayı karşısında bulunan köprünün üstünde ve altında birikmiş olan molozun keşfi ve ihale gereğince on beş bin beş yüz kuruş masraf ve müteahhidi tarafından taşınarak boşaltılmasına dair Ticaret Nezareti'nin resmi yazısı takdim edilmiş ve önemine binaen buranın temizlenmesine başlattırıldığı anlaşılmağa beraber gereğinin Maliye Nezareti'ne havâle edilmesi hakkında padişahın emri ne şekilde buyurulur ise buna uyulacağı ifadesiyle tezkire yazıldı. Fi 9 Ramazan 1283 (15 Ocak 1867)"[\[81\]](#)

Bu yazıya cevaben padişah, meselenin sadaretin istedi gibi halledilmesi kararını vermiştir.

Tanzifat Amelesi'nden Çöpçüye...

Günümüz anlamıyla tanzifat, çöp ve çöpçü kavramları Şehremaneti'nin kurulmasıyla beraber zikredilmeye başlanmıştır. Çöp kelimesi Farça "çöb" kelimesinden gelmekte olup, ağaç, saman, çalı ve emsali şeylerin kırıntısı anlamlarını taşımaktadır. Diğer bir tarifile çöp; insanların yaşamsal, sosyal ve ekonomik faaliyetleri sonucunda işe yaramaz hale gelen ve akıcı olabilecek kadar sıvı içermeyen her türlü madde ve malzemedir.

İngilizlerin "Ottoman street sweeper", Almanların "Müllmann im Osmanischen Reich" , Osmanlıların "Tanzifat Amelesi" dedikleri, Şehremaneti'ne bağlı çalışan İstanbul sokaklarının temizlik işlerini yürüten "temizlik işçisi" veya "çöpçü"ye verilen genel isim "Tanzifat Amelesi"dir.

3 Kasım 1855 tarihli zaptiye müşirine yazılan yazıda sokaklarda süprüntüleri toplayan ve sokakların temizliğini sağlayan görevli kişilere "süpründücüler" denilse de^[82] nihayet 1868 yılında Şehremaneti yeni bir organizasyona giderek, "tanzifat amelesi" adı altında aylıklı personel istihdamıyla bu işi üstlenme gereği duymuştur. Çöpçülerin kontrolü de belediye kavaslarına bırakılmıştır. Ancak bu dönemdeki temizliklerin meydan, anayol, çarşı pazar sınırlarını aşmadığı, mahalle içlerinin ise eski durumunda bırakıldığı görülmüştür.

Bu dönemde İstanbul'un caddelerinde ve sokak aralarında dolaşan tahta el arabalı çöpçüler olurdu. Bunlar, düşük bir ücret karşılığında evlerden çöp toplama hizmeti vermekteydiler. Çöprü fazla biriken ev kadınları, küçük bir bahşişle birlikte çöplerini belediyede kadrolu olan, resmi kasketli, kahverengi elbiseli bu temizlik görevlisine verirlerdi. El arabasının mümkün olduğunca fazla atık toplayabilmesi için çöpçüler, arabanın haznesinin yanlarına, birbiri üzerine bindirilmiş teneke levhalar, kalın kartonlar ve mukavvalar sokuşturarak, haznenin kapasitesini olabildiğince yükseltirlerdi. Ayrıca ellerindeki kalın çalı süpürgeleriyle, kaldırım kenarlarını süpürürlerdi.^[83]

1868'da şehremaneti ve belediye daireleri kurulunca Kadıköy'e çöp arabaları gönderilmeye başlandı. Bu iki tekerlekli, at-katır veya merkeple çekilen, üstü kapalı arabalar, mahallelerden çöpleri toplarlar ve Fikirtepe civarında, vakti zamanında açılan büyük taş ocaklarının çukurlarına boşaltırlardı.

1883 tarihine gelindiğinde İstanbul'daki belediye dairelerinde temizlik işlerinde kullanılmak için istihdam edilmiş hayvan sayısı 251 idi. Zamanla bu sayı artmış ve görülen lüzum üzerine satın almalarla hayvan ve araba sayısına ilaveler yapılmıştı. 1893 yılında Şehremini'nin sunduğu raporda İstanbul'un temizliğinin yapılabilmesi için 440 kadar hayvandan yararlanılmakta olduğu, bunların 320 tanesinin arabaya koşulmakta, kalanının ise arabaların giremediği mahallere gönderildiği bildirilmiştir.^[84]

Şehrin temizliğinin en önemli figürü olan tanzifat amelesinin de bir takım sorunları mevcuttu. Kaldıkları koğuşların Atik Zaptiye Dairesi civarında bulunduğu ancak bu koğuşların sağlıksız şartlardan dolayı amele iskânına uygun olmaması nedeniyle, yeniden inşa edilmeleri gündeme gelmiş, 30 Aralık 1893 yılında padişah onayı ile bu imar işine başlanmıştır.^[85] Aynı yıl içerisinde temizlik görevlilerinin eğitilmesi ve tanzifatın bilimsel yöntemlerle yapılması için yıllık 20 bin frank ücret ile Fransa'dan Mösyö Ojen Mon Dragon İstanbul'a çağırılmıştır.^[86]

Tanzîfat işlerinin en önemli sıkıntılarından biri işçilerin maaşlarının edenmesinde yaşanan

sorunlardı. 28 Eylül 1896 tarihli şehremini imzalı yazıda tanzifat amelelerinin uzun süredir maaşlarını alamadıkları için işlerini bırakıp memleketlerine dönme kararı aldıkları bildirilmiş ve en azından bir maaşlarının ödenmesi için gereken tahsisinin yapılması istenmiştir.^[87]

Temizliğin yanı sıra tanzifat amelesinden, mahallenin yangına karşı gözetim altında tutulması için de faydalanılmıştır. 25 Eylül 1896 tarihli izinle gece bekçileri, yeteri kadar tanzifat amelesinin katılımıyla ve belediye müfettişlerinden birinin nezareti altında geceleri yangın çıkmasına meydan vermemek için mahalle içlerinde gezdirilmiştir.^[88]

Said Öztürk'ün neşrettiği,^[89] İstanbul'da belediye dairelerinde istihdam edilen tanzifat amelesinin, 12 Ocak 1910 tarihi itibarıyla çıkarılan defterlerinde, sayıları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Tanzifat amelesi defteri adını taşıyan kayıtlarda bu grup içinde değerlendirilen görevliler şu başlıklar altında sıralanabilir:

Tanzifat memuru, Seyyar memur, Ahurcu, Arabacı, Süpürgeci, Muvakkat amele, Ahur memuru, Demirci, Nalband, Nalband muavini, Saraç, Saraç muavini, Marangoz, Marangoz muavini, Onbaşı, Ser amele, Lağımçı, Lağımçı başı, Kaldırımcı, Baytarhane kapıcısı, Bahçıvan, Mavna reisi.

Defterde bu görevlilerin sayıları da verilmiştir. Buna göre en kalabalık grup arabacı ve süpürgecilerdir. Tanzifat işçileri genellikle İstanbul dışından geldikleri için büyük bir kısmı Tanzifat ahırları çevresinde koğuşlarda yatarlardı. Aşağıdaki tabloda İstanbul'da belediye hizmetlerini yürüten on daire bünyesinde çalışan işçilerin dökümü verilmiştir.

Daire	Hanede veya Handa Yatan	Tanzifat Ahurlarında Yatan	Toplam Nefer
Birinci Daire	95	140	235
İkinci Daire	42	45	87
Üçüncü Daire	48	46	94
Dördüncü Daire	32	63	95
Beşinci Daire	3	9	12
Altıncı Daire	44	278	322
Yedinci Daire	4	20	24
Sekizinci Daire	11	6	17
Dokuzuncu Daire	24	44	68
Onuncu Daire	6	38	44
Toplam	309	689	998

I. Dünya Savaşı İstanbul'da belediye teşkilatını yerle bir etmiştir. Yapılan bütün yenilikler, özellikle Şehremini Cemil Topuzlu Paşa'nın kurduğu sistem, temizlik işçilerine, hayvanlarına ve arabalarına ordu tarafından el konulmasıyla boşa gitmiştir. Temizlik görevlilerinin askere alınmaları üzerine bu işler ileride de anlatacağımız gibi kadın ve çocuklara kalmıştır.^[90] Seferberlik ilanında şehirdeki tanzifat amelesi sayısı 1416 idi. Fakat Cemil Topuzlu'nun ileride ayrıntılı olarak vereceğimiz beyanlarından da anlaşılacağı üzere bu sayı yarı yarıya azalmıştır.

Temizlik çalışmalarının vefakar elemanları çöp toplayıcılar için "tanzifat amelesi" tabiri uzun süre kullanılmıştır. 1921 yılına ait bir belgede bu ismin geçmesi dikkat çekicidir.^[91] Hatta 1924 senelerinde Bağdat Caddesi'nde, ellerinde büyük bir çalı süpürgesi ve yarısı kesilmiş beyaz peynir

tenekesine sokulmuş uzun bir çomaklı kürek, üstlerinde asker elbisesine benzer kıyafetlerle, yolları temizleyen çöpçüler hizmet ederlerdi.

Yaz Aylarında Temizlik

Sokakların temizliği özellikle yaz mevsimlerinde çok daha önem kazanıyordu. Havaların iyice ısınması, çöplerden yayılan kokuları arttırmakta ve halkın sağlığı konusunda ciddi tehlikelere sebebiyet verebilmekteydi. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda temizlik tedbirlerine yaz aylarında ekstra önem verildiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Ağustos 1309 (19 Ağustos 1893) tarihli sadareten gelen bir yazının ışığında Şehremaneti bir açıklama yaparak, yazın mahallelerdeki sergilerde kavun-karpuz satıldığı, fakir bazı vatandaşların da açlıklarını gidermek için ekmek ve kavun-karpuzla karınlarını doyurdukları, ancak yenilen bu meyvelerin çekirdek ve kabuklarının sokaklara atıldığı belirlenmiştir. Bu sebeple her serginin yanına, koku ve pislik yapan kabukların atılması için, içi dışı kireçle badanalanmış, içeriye hava girmeyecek şekilde kapakları olan fiçiler koydurulmuştur. Ancak Kasımpaşa bölgesinde amele kısmının çokluğu sebebiyle kavun-karpuz tüketiminin fazla olması ve alınan tedbirlerin yetersizliğine vurgu yapılmakta, bu olumsuz duruma çözümler aranmaktadır.^[92]

Osmanlı hükümeti, gerçekten de yaz aylarında insan sağlığını tehdit edecek mikropların bulaşma ihtimalinin daha fazla olduğunun farkındaydı ve gereken her türlü tedbiri almaktaydı. Alınan kararların daha fazla kişiye ulaştırılması adına, 1266 (1850) yılında istenilen izin üzerine padişah tarafından verilen müsaade ile yazın yağmurun uzun zamandır yağmadığı, sokaklarda çöp ve pisliğin arttığı, boş arsalara bazı hayvan leşlerinin atıldığı görülmüş olup, herkesin kendi evinin ya da dükkânının önünü temizlemekle görevli olduğu bildirilmiştir. Bu açıklamaların hem Hıristiyan hem de Müslüman mahallelerine Tophane-i Amire'de bastırılacak özel bildirimlerle duyurulması ve halktan gereken titizliğin gösterilmesi istenmiştir.^[93]

1854 yılında kurulan Şehremaneti, çöp ve temizlik işlerini de yüklenmişti. Fakat sağlıklı bir işleyişe kavuşturulamayan temizlik işleri için Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu) akılcı bir çözüm buldu. Buna göre Galata ve Beyoğlu semtleri çöplerinin ihale yöntemiyle kaldırılması, anayolların, hayvan pisliklerinden, enkazdan, çamur ve tozdan arındırılması konusunda bu belediyenin çalışmaları Avrupa kentlerindeki standartlarda yapılmaktaydı. İstanbul tarafında ise ara sokaklar uzun zaman çamur, su birikintileri, gübre, pislik yığınları, kedi köpek, fare ölüleri ile çok kötü bir manzara sergilemekteydi. Bu süreç içerisinde arayıcı esnafının da düzeni bozulmuştu. Nihayet 1868 yılında Şehremaneti yeni bir uygulamaya giderek ilk kez çöp arabaları yaptırmış, çöpçü adı altında aylıklı personel istihdam etmişti. Çöpçülerin kontrolü ise belediye kavaslarına bırakılmıştı. 1871 tarihli Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda sokakların düzenli olarak süpürülüp sulanmasına, özellikle işlerin takip edilmesi açısından bir temizlik müdüriyeti kurulmasına karar verilmiştir:

"Padişah Efendimizin buyurduğu üzere sağlığın korunması temizlik ile olduğundan her şehirde olduğu gibi bundan böyle İstanbul'da da temizliğe itina gösterileceğinden buna başlangıç olarak İstanbul'un başlıca sokakları şimdiden süpürülüp sulanmaya başlanmış ve bu konuda gereken araba, hayvan ve işçiler de temin edildiğinden artık bunun düzenli bir şekilde yapılması ve alınan süprüntü vergisinin tutulması ve hesabı için Tanzifat Müdürü adında bir müdürün tayinine lüzum görülmüş ve bu hizmette şimdiye kadar bu memuriyette geçici olarak bin beş yüz kuruş maaş ile çalıştırılan Mahmud Bey'in görevlendirilmesi ve almakta olduğu maaşın süprüntü vergisinden ödenmesi uygun olduğuna karar verilmiş ise de bu memuriyetin resmi şekilde de kabul buyurulması konusunda lazım gelen izin Sadaret makamının onayının alınması için istirhamda

bulunulduğunda bu konuda... Fi 29 Rebiülahir sene 88 ve fi 5 Temmuz sene 87 (17 Temmuz 1871)"[\[94\]](#)

Şehrin Tanzifinin Finansmanı:

Temizlik Vergisi

Bu dönemde temizlik işlerinin daha sağlıklı yapılabilmesi için gereken paranın en azından bir kısmının, halktan vergi olarak toplanması da düşünülmüştür. Zira 1870 yılında tüm İstanbul'un temizliği için öngörülen rakam 2 milyon 400 bin kuruştur.^[95]

Dönemin önemli yayın organlarından olan *Basiret* Gazetesi'nin sahibi Ali Efendi'nin gazetede yayınladığı seri mektuplarından biri bu konuya işaret etmektedir. Nezafet Vergisi başlıklı bölüm dönemin anlayışını algılamak açısından önemli bir kaynaktır:

"Ma'lûmdur ki belediye dâireleri memleketin ma'mûriyyet ve intizâmıyla onlara müteferri' işlerin tesviyesine me'mûrdur. Demek oluyor ki göreceği işler hâssaten buldukları memleketle ahâlîsinin umrân ve saâdeti hâlinden ibâretidir, vâridâtları birkaç türlü olabilir. Hilâf-ı nizâm hareket edenlerden cezâ-yı nakdî ve hudûdu dâhilinde bulunan kâffe-i ebniye ashâbından nezafete sarf olunmak üzere münâsib mikdâr vergi gibi şeylerdir ki aldıkları paralar yine oraların ma'mûriyyet ve intizâmına karşılık tutulur. Bakalım bizim İstanbul ahâlîsi gûyâ (kiyâmete kadar bir hakk-ı istisnâya mazhariyetleri için) imtiyâz fermânı almışlar gibi şimdiye kadar memleketlerinin intizâm ve ma'mûriyyeti ve kendilerinin râhatı için buralara aslâ yanaşmadılar. Vâkıâ isteyen de yokdu ya. Beyoğlu'ndaki Altıncı Dâirenin te'sîsi epeyce vakit aldı. İşitdiğimizize göre Beyoğlu'ndan nezâfet için biraz şey alır imiş, lâkin binde biri derecesinde bile değildir. Köprünü beri tarafı bundan da müstesnâ idi. Hâlbuki hakkâniyyet böyle olacak değildir. Çünkü bir kere düşünmeli ki bu dâirelerin vazîfesi nedir? Şübhe yok ki memleketimizin i'mârıdır. Öyle ise bizim râhat ve saâdetimize sarf olunacak. O hâlde ona lâzım olan parayı da iktidârımıza göre biz vermeliyiz. Zîrâ devletçe himmet bir dereceye kadardır; onun ilerisi ahâlînin vazîfesidir.

Her şeyi hükûmet yapmaz ve yapamaz. Ahalî de kendi vazîfesinde kusur etmemelidir. İşte böyle elbirliğiyle tutulur ise iş de çabuk yürür. Aradığımız ma'mûriyyet ve hüsn-i intizâm süratle hâsıl olur. Bize düşen vazîfe nedir der iseniz, biz de saâdet-i hâlimizi deruhde eden bu dâirelere muâvenet etmeliyiz. Ne gibi? Ne gibi olacak: Kâffe-i icrââtda muâvenet ederek aradığımız netîcenin bir gün evvel husûlü için biraz da kîse-i hamiiyete mürâcaat olunmalıdır. Çünkü muvaffakiyet buna tevakkuf ediyor. O da şöyle olur: Her dâirenin hudûdu dâhilinde bulunan ahâlî, derece-i kudret ve servetine göre hükûmete her sene birer mikdâr vergi vermeli, o paralar dâirenin masârifından başka sokaklarımızın yani memleketimizin ma'mûriyyet ve intizâmına sarf edilmeli. Kış günleri boğazımıza kadarçıkan çamurları def' edip, güzel ve vâsi' yollar yaptırmalı. Yapılmazsa, bizim yollarımızı sokaklarımızı yapın demeli. Yoksa bir para vermeyip de devletin sâir mühimmât-ı umûruna sarf olunmak üzere taşra ahâlîsinden toplamakda olduğu paralar ile kaldırımlarımızı yaptırın ve evimizin süprüntüsünü kaldırın zahmet çekiyoruz dememeli, öyle haksızlık etmemeli. Zira yapılacak yollar kimin; bizim. Kim râhat edecek, yine biz. Hülâsâ hep biz. Ey mâdem ki kâr ve zarârı bize âiddir, yaptırılması dahi bizim vazîfemizdir. Bu da herkesin eline birer kazma kürek alıp da çalışması demek olmayıp, tanzîmi için para vermektir. İnsâf edelim, hükûmet bizim "vekîl-i harcımız" değildir. Öyle olsa masrafını bizim vermeliğimiz lâzım gelir. Bedâva uğraşılmaz. Burası böyle iken yine

bir çok paralar ve himmetler sarf olunuyor, biz hiç vazîfe edinmiyoruz. Yabancı gibi karşidan seyre bakıyoruz. Ne demek, bu memleketin ahâlîsi biz değil miyiz, yapılan şeyler bizim için yapılmıyor mu? Bir kere düşünelim ki taşra ahâlîsi her sene vergisini veriyor, askerini veriyor, velhâsıl bir farkımız bir imtiyâzımız nedir? Hiç, biz de onlar gibi adamız, biz de ahâlîdeniz. Onlar vazîfesini tamâmen îfâ ediyorlar, biz kusûr ediyoruz. Onlar bâlâda söylediğimiz vazîfeleri icrâdan başka her sene yollarını dahi yapıyorlar. Vakti olanlar bedel tutup gönderiyor, olmayanlar bedenen çalışıyor, biz hiçbirisine yanaşmıyoruz.

Her şeyi hükûmetden bekliyoruz. Yollarımızı hükûmet yapsın, sularımızı hükûmet getirsin, sokaklarımızı hükûmet temizletsin, mekteplerimizi hükûmet yapsın, çocuklarımızı hükûmet okutsun, san'atlarımızı hükûmet ıslâh etsin, ticâretimizi hükûmet tevsî' etsin, ilerletsin velhâsıl her şeyi hükûmet yapsın etsin. Ey, iz ne yapalım; yalnız ağzımızı açıp da seyre mi bakalım. Para vermeyiz, kendimiz yapmayız, vazîfemizi bilmeyiz; bilsek düşünmeyiz. Ey, biz niçin yaratılmışız, yalnız seyre bakmak için mi, yoksa vücûdumuz âleme bâis-i saâdet midir? Bunu adama hiçbir hükûmet yapmaz. Avrupalılar neler yapıyor...Memleketlerinin ma'mûriyyet ve intizâmı için ne kadar vergiler veriyor. Biz şu kadar biliriz ki Viyana ahâlîsi daire-i belediye için vâridâtın yüzde otuzunu belki kırkını veriyor. Velhâsıl böyle iş yürümez. Biraz insâf etmeli. Vazîfe her ne ise îfâsında kusur etmemeli ve bu dâirelere her birerlerimiz iktidârımıza göre münâsib vergiler verip hükûmet-i seniyyenin teşebbüsâtını teshîl etmeli ve bunun için hükûmetin talebine bile hâcet bırakmamalı, her dâire dâhilinde bulunanlar tarîk-i umrân-ı tarakkîde emsâliyle yarış etmelidir."^[96]134

Basiretçi Ali Efendi'nin mektubu aslında hükûmetin ve şehremanetinin düşüncelerine tercüman olmaktaydı. Nitekim aynı yıl içerisinde temizlik vergisi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış ve halktan tanzifat giderleri için para toplanmıştır. Yukarıda Dahiliye Nezareti'ne yazılan resmi yazıda süprüntü vergisinden bahsedilmekte bu verginin yetenekli ve konu üzerinde tecrübeli bir kişi olan Mahmud Bey tarafından takip edilmesine de evrakın ekinde değinilmektedir.

16 Ocak 1872 tarihli, belediyenin Şurayı Devlet'e havale edilen tezkiresi ile Belediye Meclisi'nin müzekkeresinde temizlik vergisinin tahsili konusunda açıklamada bulunulmuştur. Belgede özetle şunlar yazılmıştır: Sokak ve mahallelerin temizlenmesi harcamalarına karşılık olmak üzere hane ve dükkân sahiplerinden alınması gereken paranın toplanması, belediye çavuşlarının asıl görevlerine ek olarak yapılmakta ise de bu şekilde idarede zorluklar meydana gelmektedir. Bu sebeple kefile bağlı adamların toplayacakları paradan yüzde iki buçuk vergi karşılığında çalıştırılmaları istenmiştir. Daha sonra temizlenecek alan büyüdükçe arttırılmak üzere, şimdilik beş kişilik tahsil memuru ekibinin tayin ve çalıştırılması, bunlara özel kıyafet giydirilmesi istenmiş, bu teklif padişah tarafından da uygun görülmüştür.^[97] Bununla birlikte temizliklerin meydan, anayol, çarşı, pazar sınırlarını aşmadığı, mahalle içlerinin ise eski durumunda bırakıldığı görülmektedir. Özellikle, arsalar ve terk edilmiş evler, viranelikler birer çöplük durumundaydı. İstanbul Belediyesi'nin buralara temizlik hizmeti götürmesi 1911'den sonra Nezafet-i Fenniye Müdüriyeti'nin kurulmasından sonradır.^[98] Nitekim bu soruna Basiretçi Ali Efendi de mektuplarında değinmiştir. 27 Teşrin-i Evvel 1288/8 Kasım 1872 tarihli mektubunda şunları söylemektedir:

"Gene Çamur

Çamurlara gelince şimdiden herkesin dizlerine çıkmağa başladı. Evden mahalle cami ve

kahvesine çıkılsa elbisede hayır kalmıyor. Bazı sokaklardan sel sularıyla kedi köpek lâşesi müzahrefât akıyor. Şu hâle bakılır ise sırası geldikçe söylediğimiz gibi yine tekrâr ederiz ki Şehremâneti me'mûrlarının ya kifâyetsizliğinden ve yâhud dikkatsizliklerinden midir nedir bunlara bakılmıyor. Hele Fâtih'den Edirnekapısı'na kadar olan cadde İstanbul'un hemen birinci derecede işlek bir caddesi iken kaldırımları beygir filân değil âdetâ insan yürüyemez derecede bozuk bir hâldedir. Pek çok vakitlerden beri ta'mîr olunduğunu görmedik. Ufak tefek ta'mîrât nihâyet Fâtih Câmi'-i şerîfine kadar gelip ilerisine geçmiyor. Caddenin bozukluğu nihâyet dereceye vardı. Mesmûâta nazaran beş altı mahalle ahâlîsi bunun için makâm-ı celîl-i sadâret-i uz mâya bir mazbata-i umûmî takdîm etmişler, oradan da bâ-tezkere Şehremâneti'ne gönderilmiştir. Me'mûl ederiz ki müşârun-ileyhâ bunu da nazar-ı dikkate alarak iktizâsını icrâya himmetle vazîfe-i mahsûsalarının îfâsiyla berâber birçok nüfûsu minnetdâr-ı şükrâniyyet buyururlar."^[99]

Basiretçi Ali'nin aynı yıl yayınladığı ve caddelerin temizliği ve lağımların durumu ile ilgili mektubunu da aynen aktarıyoruz:

"Sihhat-i umûmiyyeyi ihlâl eden şeylerin izâlesiyle şehrin nezâfetine dikkat lâzımdır. Bu da hükûmete âid vezâifden olarak o vezâif ise nev' ve münâsebetine göre bir takım şu'abât-ı idâreye taksîm ve tevdi' olunmuştur ki bu taksîmde nezâfet maddesi de Şehremânet-i behiyyesinin hâric-i kısmeti olarak onun uhdesine bırakılmıştır. Nezâfetin lüzûmu müsellemler olmasıyla berâber onu ihlâl eden şeylerin def'iyle ol bâbda dâimâ tekayyüdât-ı mümkinine icrâsı lâzım gelir.

Nezâfeti gideren şeyler mütenevvi' olup onlardan biri hâneler için lüzûmu mikdâr lağımlar açdırılmayıp da onların yerine çukurlar açdırılmasıdır. Bu çukurlar ise az vakit zarfında fenâlaşıp ta'affünâtı etrâfa yayılarak havanın ciyâdetini ihlâl eder. İşte bunun için ebniyeler için kâfi mikdâr lağımlar ve onlara şubeler açılması lâzım gelir. (Mukaddemleri bunlara pek ziyâde dikkat olunmuş). Vâkıâ Şehremâneti yeni açılan caddelerdeki ebniyeler için bazı lağımlar açdırdı. Lâkin bu lağımlar yalnız caddelere inhisâr ediyor gibidir. Sâir sokaklardaki hâneler için büyük lağımlara şu'beler açdırılmadı. Onlar yine çukurlar kazdırıyorlar, mahzûru ise yukarıda beyân olundu. Bu bâbda Emânet-i müşârun-ileyhânın nazar-ı dikkati celb olunur."^[100]

Belediyeciliğin en önemli adımlarının atıldığı Altıncı Belediye Dairesi'nde on yılı bulan çalışmalarından olumlu sonuçlar alınınca 14 bölgeye ayrılan İstanbul'un diğer bölgelerinde de benzeri teşkilatlanmalara gidilmiştir. Öngörülen plana göre kurulan on dört dairede, belediye teşkilatı kurulacak ve hepsi Şehremâneti'ne bağlanacaktı. Bu çerçevede 1868 yılında yeni bir hukuki düzenlemeye gidildi. Fakat ilk şehremini Sürûr Efendi ve akabinde gelen şehreminleri nizamnamede belirtilen belediye dairelerini oluşturamadılar. Bu bağlamda hedeflenen amaçlardan biri diğer belediye dairelerinin Altıncı Belediye gibi müstakil olmasını engellemek, ayrıca Su İdaresi ve Ebniye Umûru'nu da bağlı oldukları bakanlıklardan ayırarak Şehremâneti'ne bağlamaktı. Nizamnamede hedeflenenler başarılamadığı için 1293/1876 yılında yeni bir düzenlemeye gidildi. Yeni oluşturulan nizamnamede de çevre temizliği ile ilgili maddeler vardı. Üçüncü maddede belediyenin görevleri sayılırken: "..... umûmen şehrin tezyinât ve tanzîfâtınagayret eyler." şeklinde bir ibare bulunmaktaydı.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde belediye teşkilatının hukuki temelleri I. Meşrutiyet döneminde

1877 yılında çıkarılan Vilayât ve Dersaadet Belediye Kanunlarına göre oluşturulmuştur. Bu kanunlarla belediyelere imar işlerini düzenleme ve denetleme, aydınlatma, temizlik, pazar ve alışveriş denetimi gibi görevler verildi.^[101] 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesi^[102] özellikle temizlik işleriyle ilgili bilgiler vermektedir:

"...yolların tevsî ve tanzimine ve kaldırım ve lağımların tesviyesine..... daire dahilinde bulunan mahallerin tezyinat ve tanzifâtına..... dahil-i şehirde hayvan kestirilmemesine....." azami dikkat istenmiştir. Yine aynı tarihlerde İstanbul dışındaki şehirlerde de belediye teşkilatının tesis edilmesi Vilayât Belediye Kanunu'na göre karara bağlanmıştır. Bu kanunun da üçüncü maddesinde: *"... memleketin tezyin ve tenvirine ve tanzîfât emrinin icrasiyçün derûn-ı memlekette hâsıl olacak süprüntü sahil olmayan yerlerde hâric-i şehirde ittihaz olunacak mezbelelere nakledilerek memleketin hemişe temiz halde tutulmasına....."* denilmektedir.

Buna göre şehirlerin temizliğine azami dikkat istenmekte, toplanan çöplerin ve süprüntülerin sahili olmayan yerlerde şehir dışında toplanarak çöplüklere nakledilmesi belirtilmiştir.

Yine aynı maddede, *"... fırınların ve işçilerin nezâfet ve tahâretine ve hasta ve zayıf hayvan lühumu (eti) satılmamasına ve kasap dükkânlarında etlere dülbend öttürülmesine ve münâsib mahallerde mezbahalar inşasıyla dâhil-i memlekette hayvan kestirilmemesine ve mevcut selhhâneler ve kirişhâne misillü taaffün eden kârhânelerin hıfz-ı sıhhat kaidesine tevfikine ve muhıll-i sıhhat olan me'kûlâtın men'-i furûhtuna ve münâsib mahallerde helâlar inşa ve tathir ve cümle sokakların tanzîfi gibi muhafaza-i sıhhat-i umûmiyyeye medar olan vesâilin istihsâline....."* şeklinde uyarılar yapılarak ekmek üreten fırınların temizliği, şehirlerde uygun olmayan yerlerde hayvan kesilmemesi, uygun yerlerde tuvaletler inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.

1293/1876 tarihli belediye kanununun tam olarak tatbik edilememesi teşkilatta istenen neticelerin alınmasına engel oldu. Sıkıntının tespiti, bazı düzenleme ve yeniliklerin yapılması için Şehremini Yusuf Rıza Paşa başkanlığında Altıncı Daire Müdürü Black, Halil Rami, Şerif Ali Efendi gibi üyelerden oluşan bir heyet teşkil edildi. Ancak istenilen netice komisyonun iki yıl çalışmasına rağmen elde edilemedi. Bu sırada 93 Harbi olarak bilinen 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın devlete getirdiği yük sıkıntılara neden olmaktadır. Özellikle Altıncı ve On sekizinci Dairelerin merkezden bağımsız hareket etmeleri, özellikle Altıncı Daire'nin borç içerisinde olması, bu borcunu ödeyebilmek için hükümetten sürekli para istemesi, belediye daireleri konusunda bir düzenlemeye gidilmesine neden oldu. Bu anlamda daha merkezi bir yapı kurmak amacıyla belediye dairelerinin sayısı 1296/1880 tarihinde yirmiden ona indirildi.^[103]

1881 tarihinde dükkân, mağaza, konak ve hanelerden temizlik işlerinin daha iyi yapılabilmesi için toplanan vergilerde düzenleme yapılmıştır. Buna göre birinci sınıf olarak kabul edilen büyük dükkân ve mağazalardan aylık on beş kuruş, ikinci sınıf olarak kabul edilen dükkân ve mağazalardan on kuruş, üçüncü sınıf olarak kabul edilen dükkân ve mağazalardan beş kuruş vergi alınacaktı. Sapa yerlerdeki dükkânlardan yüz paradan beş kuruşa kadar vergi istenecekti. Acezehaneler hariç olmak üzere büyük konaklardan on beş ufak konaklardan on, küçük hanelerden ise bir ila beş kuruş arası vergi alınacaktı. Bir dönem uygulanan bu düzenleme 1889 yılındaki kararname ile yürürlükten kalkmıştır.^[104]

1303/1887-88 yılında hazırlanmış vergi tahsildarlarının vazifelerini belirten talimatnameden

yaptığımız alıntı ise vergi tahsilinin ne surette yapılacağını anlatmaktadır:

On dokuzuncu madde: Bâ-irâde-i seniyye istihsâli mukarrer olan rüsûm-ı tanzîfiye Şûray-ı Devlet'ten tanzîm edilmiş olan tarifeye tevfiKAN emlâkin kıymet-i mevzûa ve şeref ve mevki itibâriyle şimdiye kadar devâir-i belediye muhâsebeleri marifetiyle ahz ve istihsâl edilmekte olduğu gibi ba'demâ dahi mezkûr muhâsebelerce mazbût olan kayıtlar esas itibar ve esnâ-yı tahsilde bi't-tabî zuhûr edecek vukû'âtı tashih olunmak ve ona göre mikdarı tahakkuk ettirilmek üzere kemâ-fi's-sâbık devâir-i belediye muhasebecileri ve ser-tahsîldârların taht-ı nezâretinde ve sâlifü'z-zikr karar ve taifesi dâiresinde emlâk vergisi tahsîldârları marifetiyle istihsâl olunacaktır. Ve rüsûm-ı mezkûre tahsîlât-ı nakdiyyesine mahsûs kıyem-i muhtelifede tab' ettirilen pullar emlâk vergisi kuponları gibi bâ-sened makbûz devâir-i belediye veznelerinden alınarak tahsîl olunacak rüsûm-ı tanzîfiye mukâbilinde ashâb-ı emlâke tevdi edilecek rüsûm-ı tanzîfiye tezkirelerinin hâne-i mahsûslarına yapıştırılıp tarih ve imzâ ile iptal edilecek yani rüsûm-ı tanzîfiye pulları muamelâtı dahi vergi pulları muamelâtına tevfiK edilecektir.

Yirminci madde: Rüsûm-ı tanzîfiye esas ve tahsîlât ve defâtirve koçanları emlâk vergisi gibi emlâkin sıra numarasıyla cins ve vâki olduğu mevki ve mahalle ve sokağın ismi tasrîh olunarak heyet-i tahsîliye refâkatine tayin olunan tanzîfât ketebesini ma'rifetiyle tahrîr ve imlâ olunacaktır.

Yirmibirinci madde: Rüsûm-ı tanzîfiyenin sûret-i tahakkukuna gelince, tahsîldârlar bir dükkânın emlâk vergisini istifâ etmek üzere ashâb-ı emlâke mürâcaat eylediği sırada o dükkânda ne gibi sanâat icrâ olunmakta olduğu ve mevkiinin şerefini bizzat görüp refâkatine verilecek tanzîfât kâtibi ma'rifetiyle rüsûm-ı mezkûreye mahsus tahsîlât defterine ol vechile musarrahan kayd ve tahrîr ettirilecek ve mezkûr defter dâiresi muhasebesine teslim olunarak ve ondan iktibâsen Muhâsbe Kalemî'ndeki defâtir-i esâsiyye ve ashâb-ı emlâke veya müste'cirîne verilecek rüsûm-ı tanzîfiye koçanları muhâsebe kalemlerinde müstahdem tanzîfât mukayyidleri ma'rifetiyle tahrîr ve o dükkân veya mağazanın anlaşılın şeref-i mevkiine ve derûnunda icra olunan san'atın itibârına göre tarifesi mücebince alınması lazım gelen resmin mikdârı tayin ve koçanların hâne-i mahsûslarına terkîm kılınacak ve tahsîldârlar esnâ-yı tahsîlde o misillü dükkân ve mağaza ve saireyi nazar-ı tefîşe alıp derûnunda icrâolunan sanâat tebeddül ettiği takdîrde keyfiyeti devâiresi muhâsebesine ihbâr ve ilâm eylemeğe mecbur olacak ve bu ihbâr üzerine fazla veya noksan resm alınmak lâzım geleceği dâire muhâsebesince tedkîk olunup kaydı tashîh olunacaktır.

Yirmiikinci madde: Mesken hânelerden emlâk vergisince müttehaz olan usûl ve kâidesi dâiresinde müstesnâ tutulan aceze hâneleri rüsûm-ı tanzîfiyeden dahi müstesnâ tutulacak ve büyü-tü sâire ve akârdan kıymat-i mevzûası nisbet ve itibâriyle yirmi bin kuruşa kadar kıymetinde bulunanlardan şehriye kırkar ve elli bin kuruşa kadar kıymettekilerden yüz para ve yetmiş bin kuruşa kadar beşer ve yüz bina kadar onar ve yüz binden yukarı kıymetinde bulunanlardan onbeşer kuruş hesâbıyla rüsûm-ı tanzîfiye ahz ve istihsâl olunacaktır.

Yirmiüçüncü madde: Bâlâdaki maddelerde muharrer olan usûl ve hesâb dâiresinde terkîm ve imlâ olunacak tezkireler koçandan kat' ile tahsildar vâsıtasıyla ashâb-ı emlâke tevzi ve i'ta olunarak teslim edildiğini musaddak olmak üzere koçanları müste'cir veya ashâb-ı emlâke temhîr ettirilecektir.

Yirmidördüncü madde: Sâl-i hâl Martı'ndan şimdiye kadar işlemiş olan tanzîfât rüsûmu

defaten taleb ve istîfâ olunup koçanlardaki her ayın hâne-i mahsûsuna başka başka pullar yapıştırılıp vergi tahsîlâtı hakkında icrâ olunacak muâmele misillü muâmele icrâ ve tahsîlât-ı vâkıa tanzîfât resmi tahsîlatına mahsus jurnallere terkîm ve imlâ ve ba'dehu tahsîlat defâtiriyle cüzdanların muamelâtı tesviye ve ikmal olunacaktır.

Yirmibeşinci madde: Rüsûm-ı tanzîfiyyeye mahsûs koçanlı tezkirelerin zahrında muharrer olduğu vechile bir mahalleden diğerk mahalleye veyahud bir mahalle dâhilinde bir hâneden diğerk hâneye nakl-i mekân edecek olanlar, yedlerinde bulunan rüsûm-ı tanzîfiye tezkirelerini dâire veyahud tahsîldârlara teslîm ile mukâbilinde diğerk hâneye nakl-i mekân etmek üzere Düstûr'un dördüncü cildinin 537 nci sahîfesinde münderic belediye kanununun 64 ncü maddesi hükmüne tevfikân nakl-i mekân tezkiresi istihsâl etmeğerk mecbur olacaktır.

Rüsûm-ı Tanzîfiyye Tahsîlât Kâtibleri Vazâifi:

Yirmialtıncı madde: Rüsûm-ı tanzîfiyye tahsîlat katibleri dahi devâir-i belediyye muhâsebecilerinin nezâreti tahtında ve emlâk vergisi ser-tahsîldârânı refakatinde olarak tahsîldârların rüsûm-ı tanzîfiye defterlerini ve rüsûm-ı mezkûre tahsîlatı hesablarını ve şehriye cetvel ve jurnalleri tahrîr ve terkîm etmek ve ser-tahsîldârlıktan tanzîfât resmi muamelatına müteallik vukû bulacak teblîğât mücebince her türlü umûr-ı tahrîriyyeyi îfâ ve icrâ eylemekle mükellef ve muvazzaftırlar. [\[105\]](#)

Bu tarihlerde belediyenin temizlik işlerini daha sağlıklı yapabilmesi adına temizlik vergisi olan tanzîfat rüsûmunda düzenlemeye gidildi ve bir kararname yayınlandı. Bu kararname, 1328 tarihli Belediye Vergi Kanunu'nun çıkmasına kadar yürürlükte kaldı. Kararnamenin sadeleştirilmiş metni aşağıdadır:

Rüsûm-ı Tanzîfiyye (Temizlik Vergisi) Kararnamesi

14 Receb 1306 ve 4 Mart 1305 (16 Mart 1889)

Birinci madde: Bilcümle hane, dükkân ve mağazalar ile sokakların süprüntüleri, süprüntü arabalarıyla; araba girmeyen sokakların süprüntüleri ise küfeli beygirler veya çeşitli araçlarla temizlik memurları taraflarından kaldırılacaktır.

İkinci madde: Kalabalık olan mahallerin her gün, sabahleyin süprüntüleri kaldırılıp, تنها mahallerin sokakları icabına göre gün aşırı ve yahut üç günde bir kere yoklanıp temizlik emirlerine itina edilecektir. Bu gibi mahallerde nihayet üç günden fazla süprüntü kalacak olur ise imamlar ve ahali tarafından dairelere şikâyet olunacak ve dairelerce memuru mesul ve muâteb tutulacaktır.

Üçüncü madde: Hane, dükkân ve mağazaların içlerinde her kim ikamet eder ise onlardan aşağıda gösterildiği şekilde temizlik vergisi alınacak; fakat boş bulunan hane, dükkân ve mağazalardan boş kaldığı müddetçe tanzîfât resmi alınmayacaktır.

Dördüncü madde: Belediye daireleri tanzîfât vergisini aydan aya tahsile görevlidir. Hane, dükkân ve mağazalarda ikamet edenler, binalarının numaralarının yazılı olduğu, resmî mühürle damgalanmış makbuzları alarak borçlarını ödemeye mecburdurlar.

Beşinci madde: Temizlik vergisini aydan aya ve yahut borcunu sene sonunda ödemeyenler olduğunda; vergi, Dersâadet Devâir-i Belediyesi Kânunu'nun altmış dördüncü maddesi hükmüne uygun olarak tahsil edilir. Buna göre vergi borcu, kişinin emlâkinin tasarruf hakkından vazgeçmesi ve

intikali için devâir-i belediyyece lazım gelen muamelenin icrâ olunmayıp tehir edilmesi, maaş, hisse ve geliri var ise onlardan kesilmek sûretleriyle tahsîl olunur.

İşbu kararnamenin uygulama hükümlerine Şehremânet-i celîlesi memurdur. Ve icradan önce gazetelerle ilan olunacağı gibi özel matbu duyurularla mahallelere ve esnâf kethüdâlarına dahi teblîğ olunacaktır. [\[106\]](#)

Temizlik Vergisinin Açıklamalı Tarifesi:

Hâneler	Para	Aylık Kuruş
Kıymeti beş bin kuruştan az olan acezehaneler müstesna olmak üzere yazılı kıymetleri esas alınmak üzere beş bin bir kuruştan yirmi bin kuruşa kadar olanlardan		1
Kıymeti yirmi bin bir kuruştan elli bin kuruşa kadar olanlardan	20	2
Kıymeti elli bin bir kuruştan yüz bin kuruşa kadar olanlardan		5
Kıymeti yüz bin bir kuruştan yüz elli bin kuruşa kadar olanlardan		10
Kıymeti yüz elli bin kuruştan fazla olanlardan		15
Dükkan ve mağaza ve otel ve birahane ve hamam ve selhhaneler		
Kıymeti beş bin kuruşa kadar olanlardan		1
Kıymeti beş bin kuruştan on bin kuruşa kadar olanlardan		2
Kıymeti on bir bin kuruştan on beş bin kuruşa kadar olanlardan		3
Kıymeti on beş bin bir kuruştan yirmi bin kuruşa kadar olanlardan		4
Kıymeti yirmi bin bir kuruştan elli bin kuruşa kadar ve daha fazla olanlardan		5

Temizlik vergisi konusundaki hassasiyet her dönemde devam etmiştir. Reşid Mümtaz Paşa'nın şehremaneti yıllarında (24 Mart-1906-31 Temmuz 1908) 1324 yılında tertip olan cetvele göre şehrin temizlik vergisi 2.835.400 kuruş olarak belirlenmişti. [\[107\]](#)

Şehremaneti'nde Değişiklikler

10 Temmuz 1324/1908 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve İttihat Terakki'nin yönetimdeki ağırlığının artmasına paralel olarak devletin birçok kurumunda değişiklikler oldu. Bu çerçevede Şehremaneti'nin yapısında da bazı düzenlemelere gidildi. Reşid Paşa şehreminliğinden azledilerek yerine Selanik Valisi Şerif Rauf Paşa getirildi. İşe gelir gelmez kadroyu yenileyen paşa, bütün belediye müfettişlerini azlettirdi. Ardından Ziver Bey şehremini olmuş ve düzenlemelere devam edilmiştir. Bu çerçevede 1293/1876 tarihli düzenlemeye geri dönmüş ve belediye dairelerinin sayısı tekrar yirmiye çıkarılmıştır. Ayrıca belediye dairelerine yazılan tezkirede bundan böyle Şehreminlerinin seçimle iş başına geleceği duyurulmuştur. Gerçekten de yapılan düzenlemelerle dairelerin sayısı arttırılmış, ayrıca belediye seçimleri yapılarak Cem'iyet-i Umumiye-i Belediye adındaki meclis toplanmıştır.^[108] Heyet-i Umumiye'nin bu dönemde belediye dairelerine gönderdiği talimatlarda tanzifat işleri ve temizlik işçileriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre temizlik işçilerine her sene verilmekte olan elbisenin münasip renkte ve şekilde, tamamı aynı tarzda verilmesiyle beraber, kış için ilave olarak muşamba ve muşamba pantolon verilmesi istenmektedir. Ayrıca belediyenin çöp toplama işini bir şirkete iltizam etmemesi durumunda, mevcut çöp arabalarının kullanılmayacak durumda olması nedeniyle yenilenmeleri ve sağlıklı bir şekilde sokulmaları istenmektedir. Dükkân ve hanelerin çöplerinin çöp kovası içerisinde sabahleyin görevlilere verilmesi bu saatler haricinde sokağa çöp ve süprüntü atılmaması, atanların ise belediye kanunlarının gereğince cezalandırılmaları emredilmektedir. Ev ve dükkânların yağmur borularının yere kadar indirilmesi, evlerin sokağa bakan pencerelerinde çiçek saksısının sokakları kirletmesinden dolayı, konmasının men edilmesi ve bunun takibi istenmektedir.^[109]

Sultan Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminin İstanbul'undaki siyasi ve sosyal olayları anlatan Sadri Sema'nın hatıralarında meşrutiyetin ilanı sırasında yaşanan hadiseler ve çöp arabalarının kullanımı arasında ilginç bir bağlantı kurulmuştur. "İstibdat Döküntüleri Çöp Arabalarında" başlıklı yazısının bir bölümünü aynen aktarıyoruz:

"Korkunç, vahşi, haşin bir uğultu. Tangırtılı, tungurtulu bir gürültü. Sert bağrıışmalar, acı çığlıklar..."

Bir çöp arabası, arkadan bir çöp arabası daha arkadan bir daha...

İstibdat döküntülerinden bir kaçını yalısından, konağından, köşkünden yaka paça almışlar; sillei tokat, hakaret sürüklemişler, süprüntü arabalarına atmışlar; yuhalarla küfürlerle götürüyorlar... Bu kadar değil. Üstlerine, başlarına limon kabukları, çürük yumurtalar, kokmuş domatesler atılıyor... Ve bağrıışmalar:

Yuhaaaa! Yuhaaa!

Çöp arabaları sıra sıra, birbiri ardından halkın, dükkâncıların, yolcuların alaylı bakışları ve kütle kütle bağrı yanıkların küfürlü bağrıışları, başıboşların yumurta, domates, limon kabuğu atışları arasından sürükleniyor, geçiyor.

Bu arabalarda kimler vardı? Bu adamlar intikam sayhaları, hakaret naraları arasında sürüklenip götürülürken kim olduklarını anlamak için fala bala bakmak lazımdı. Üstleri başları toz ve çamur içinde. Bir kısmı gecelikte yakalanmış. Bazıları arabayı buluncaya kadar elbiseleri yokluklara karışmış yarı çıplak bir halde. Hepsinde kol kanat düşük. Yüz, göz, dayaktan, tokattan, yumruktan, yumurta ve limon kabuğu sağanağından tanınmaz hale

gelmiş... Götürüyorlar, sürüklüyorlar, yuhalarla, naralarla...

Arabalarda kendinden geçmiş olanlar var. Bazı arabalara ikişer üçer yerleştirilmişler. Kiminin başı arabalarından yanından sarkmış. Kiminin bacakları havada. Gömlekleri, donları parçalandığından etleri meydanda olanlar da var...

Arabalar geçiyor sıra sıra. Arkalarında, önlerinde, yanlarında yüzlerce, binlerce gönüllü yuhacı!...

Birkaç gün evvel şu yollarda, şu caddelerde çiçek yağmurundan ve neşeli türkülerden geçilmiyordu. Şimdi çürük yumurta, limon kabuğu sağanağı; gaz tenekeleri tangirtısı... Küfür, küfür, küfür ve:

-Yuhaaa!... naraları. Hayvanla çekilen süprüntü arabaları kâfi gelmedi ki, elle çekilen çöp arabaları da bu intikam alaylarına tahsis edildi. Artık bu arabalara düşenlerin hali yaman, işleri dumandı. Arabalar arkadan itilir. Alabildiklerine sürüyorlar; içinde canından geçmiş mahlûk yerlere yuvarlanıyor, tekrar yakalıyorlar; tekrar atıyorlar arabaya sürüyorlar.

Bu manzaralar korkunç gürültülerle, ürküntülü küfürlerle günlerce devam etti. Ve her arabada kim ve ne olursa olsun geçirildikleri yollarda, sürüklendikleri caddelerde çok işkencelerle karşılandılar, sille tokat, tekme teşyi' edildiler.

Nereye gidiyorlardı, götürülüyorlardı bunlar? Zaptiye Nezareti bodrumlarına!"^[110]

Ziver Bey'in şehreminliği döneminde tanzifat vergisinin de düzenlenmesi gereği hissedilmiştir. Şikâyet konusu olan, toplanan vergilerin temizlik giderlerini karşılamadığı hususu, çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. 1908 senesi temizlik vergisinden elde edilen gelirin toplamı 27 bin lira iken belediyenin tanzifat için yaptığı masraf ise 32 bin lirayı geçmekte idi. Bu sebeple en azından yapılan masrafı karşılamak amacıyla vergi işlerinde düzenlemeye gidilmesi istenmiştir. Bu çerçevede önceden hanelerle ilgili yazlık ve kışlık ikametgâh ayrımının bazı suiistimallere sebebiyet vermesi sebebiyle kaldırılması, dolayısıyla binalardan aynı verginin alınması kararlaştırılmıştır. Yine gerek temizlik gerekse aydınlatma vergisinin emlağın gelirine göre alınması hususu tartışılmıştır. Buna göre bir emlağın değerinden binde iki nispetinde temizlik ve aydınlatma vergisinin, senelik dört taksit üzerinden alınmasının uygun olacağı bildirilmiştir.^[111]

Gerçekten de toplanan vergilerin hiçbir zaman yapılan masrafları karşılamaması belediye maliyesini zor durumda bırakıyor ve bütçe açığına sebebiyet veriyordu. 1910 yılında yapılan cetvelde toplanan temizlik vergisi 3.591.298 kuruş iken yapılan tanzifat masraf ise 4.016.469 kuruştur.^[112]

Bu düzenlemeler belediye işlerinin sağlıklı işlemesine imkân sağlamamış üstelik yeni oluşturulan Cem'iyet-i Umumiye-i Belediye ile Şehremaneti arasında ilk günlerden itibaren ahenksizlik görülmüştür. Bu sorunlara çare bulmak amacıyla Dahiliye, Evkaf, Nafia, Maarif, Maliye, Maâdin, Harbiye Nezaretleri ile Defter-i Hakani (Tapu-Kadastro) dairesinden çağırılan memurlardan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Çalışmalara başlayan komisyon 1326/1910 yılında 1293/1826 tarihli kanunun tadilini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 9 fasıl ve 89 maddeden meydana gelen bir kanun layihası hazırlanmış ve hükümete takdim edilmiştir. Layihanın temeli 1876 tarihli kanun ile Vilâyât Belediye Kanunu'nun birleştirilmesi ve Fransız belediye mevzuatından yeni hükümler ilave edilmesidir. Ayrıca yeni kanun layihasıyla belediye merkezleri 20'den bu sefer 11'e indirilmiştir.

Mülkî idare ile belediye idaresi birleştirilmiş ve bu görev İstanbul valisi ve şehremini unvanına sahip, hükümetçe tayin edilecek bir kişinin uhdesine verilmiştir. Ancak bu layiha kanunlaşmamış, düzenlemeler ancak Cemil Paşa'nın göreve geldiği sırada yapılabılmıştır. Nitekim 30 Aralık 1912 yılında İstanbul şehri Şehremaneti adı altında bir belediye dairesine dönüştürülmüştür. [113]

Temizlik İşçileri Sürülüyor...

1906 yılında belediye temizlik işçilerini bir kavga içerisinde görüyoruz. Bu yıllarda şehreminliği yapan Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi hadisesiyle yakından alakalı bu durumu kısaca anlatmakta fayda var: 23 Mart günü Göztepe'de evine gitmek için trene binmek üzereyken Bedirhan aşiretinin adamları tarafından Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan bu olay hakkında farklı rivayetler varsa da "*Emir Bedirhan*" isimli kitapta olay şöyle anlatılır: Rivayete göre Bedirhanîlerden olan Abdürrezzak Bey adlı şahsın Şişli'de yaptırdığı evin yolu bozuktur. Gidiş gelişlerde zorluk yaşandığı için dönemin şehremini Rıdvan Paşa'dan yardım istenir. Paşa da yolu tamire başlar; ancak Abdürrezzak Bey'in evine yüz metre kala düzenlemeyi durdurur. Sultanla arası iyi olan Abdürrezzak Bey, paşanın adamlarından Ahmed Ağa'yı evine götürüp, yol yapılıncaya kadar hapsedeceğini söyler. Yapılan bir çok görüşmeden sonra padişah, ağanın serbest bırakılmasını emir verir. Ancak Abdürrezzak Bey, Ahmet Ağa'yı salmaz. Bunun üzerine belediyeden yüz elliden fazla çöpçü ellerinde temizlik malzemeleri olduğu halde Bedirhanîlerin evini basar. Tartışma büyüyünce silahlar çekilir, Abdürrezzak Bey'in kardeşi yaralanır. Olayların büyümesi üzerine padişah meseleyi halledeceğini şimdilik temizlik işçilerinin sürülmelerini emreder. Kızgınlığı geçmeyen Abdürrezzak Bey ise Rıdvan Paşa'yı öldürtür. [114]

Olaylar kısmen yatışsa da olan temizlik işçilerine olur. Zaten bu dönemde temizlik işçileri maaşlarını almakta sürekli sıkıntı yaşarlar. 100-120 kuruş arasında maaş alan amelelerin bu aylıkları da nakit olarak değil çek olarak verilir. Bu çeklerin kırdırılması sırasında paranın üçte biri sarraflar tarafından kesilir. Yine belediye çavuşları da 400 kuruşa çalışmalarına rağmen hiçbir zaman bu kadar para alamazlar. [115] Şair Eşref'in Rıdvan Paşa ile ilgili yazdığı şu dizeler, dönemin rüşvet ve yolsuzlukları ile ilgili önemli ipuçları verir. Şehri kasıp kavuran kolera illetine karşı Avrupa'dan Chantemesse (Şantimes) adında bir doktorun getirilişini vesile ederek şair tarafından yazılan şu dizeler çok ilginçtir:

Hastalıklar şübhelendi celb edildi Şantimes

Şehremini var iken mikrop aramak pek abes

.....

"İllet-i ma'hûdeye çare bulmak mültemes

Mikrobu Rıdvan olunca ne halt ider Şantimes" [116]

Rıdvan Paşa'nın şehreminliğinden sonra belediye başkanı olan Reşid Mümtaz Paşa'nın (24 Mart 1906-31 Temmuz 1908) görevi sırasında emanette büyük bir hareketlilik meydana geldi. Dairesine geçtiği ilk gün "Bütün belediye memurlarının vakit ve zamanında işleri başına gelmeleri ve bundan böyle her gün sabahtan temizlik işlerine başlanarak saat birde sokaklarda temizlik işlerinin tamamen bitmesi..... bütün belediye kanun ve nizamlarının uygulanmasında hiç bir şekilde gevşeklik ve müsamaha gösterilmemesi" mealinde bir genelge hazırlayarak temizliğe verdiği önemi belirtmiştir. [117]

İlki 21 Ocak 1910- 2 Haziran 1910, ikincisi 10 Eylül 1911-21 Ağustos 1912 yılları arasında iki kez şehremini olan Tevfik Bey döneminde çöplerin toplanarak onlardan istifade edilmesi konusu gündeme gelmiştir. 10 Ocak 1912 tarihinde yapılan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısında yaptığı konuşmada mevcut şartların duyurulması üzerine çöp toplama işinden gelir elde edilmesi hususunda ciddi bir teklif gelmediğini dolayısıyla bu şartların tekrar düzenlenerek kamuoyuna duyurulduğu bilgisi Tevfik Paşa tarafından cemiyet üyelerine anlatılmıştır. Nitekim 6 Haziran 1912 yılında yapılan toplantıda meclise yaptığı hitapta ciddi paralar harcanarak ilkel bir şekilde toplanılan çöplerin, sıhhatli bir şekilde toplanması ve nakledilmesi için heyetin de kabul ettiği şartlara uygun bir teklifin geldiği Mösyö Sarre adında bir müteşebbis'in kendilerine başvurduğunu ve ilgili kişiyle bir mukavele imzalandığını belirtmiştir. [\[118\]](#)

Şehremaneti'nde

Cemil Topuzlu Paşa Dönemi

Üsküdar'da doğan Operatör Doktor Cemil Topuzlu, Paşakapı Askeri Rüştüyesi'nde ve bir müddet de Galatasaray Lisesi'nde okudu. Daha sonra babasının memuriyeti dolayısıyla Şam'a giderek askeri rüştiyede eğitimini sürdürdü. 21 Ağustos 1881 tarihinde Askeri Tıbbiyye'ye giderek 1886 yılında buradan doktor yüzbaşı olarak mezun oldu. Birçok görevden sonra Paris'e giderek burada üç yıl kadar meşhur cerrahların yanında eğitimini ilerletti. Parlak bir çalışma hayatı onun kısa sürede terfi etmesini sağladı. Böylece 1905 yılına geldiğinde Sultan Abdülhamid'in oğluna yaptığı başarılı bir cerrahi müdahale ile müşirliğe terfi etti. Meşrutiyet döneminde yapılan bazı rütbe indirimlerinde unvanı miralaylığa indirilmiş bu tarihte askeriyeden istifa etmiştir. Bunun üzerine kendisine mir-i miranlık rütbesi verilerek mülkiyede unvan sahibi olmuştur. Mesai harcadığı birçok görevden sonra 1912 yılında şehreminliğine tayin olunan Topuzlu Paşa ayrıca vekâleten valilik görevini sürdürdü, kısa bir süre sonra da 1914 yılında bu makama asaleten getirildi. Aynı yılın kasım ayında sağlık sorunları nedeniyle her iki görevinde de istifa etti. 1919 yılında ikinci kez şehreminliğine getirilen Paşa, 1920 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Belediye başkanlığı döneminde özellikle şehircilik çalışmaları sebebiyle bazı tarihi eserlerin yıkılmasından dolayı birçok eleştiriye uğramış olan Cemil Topuzlu'nun belediyeciliğe yeni bir soluk getirdiği ve bu konuda çok mühim icraatlara imza attığı bilinmektedir. Hususi olarak şehrin temizliği konusunda yaptıkları devrin niteliğindedir.

Topuzlu Paşa yazdığı hatıralarında şehremini olduğunda İstanbul'u nasıl bulduğunu sokak temizliği konusunda nasıl bir manzara ile karşılaştığını şöyle anlatmaktadır:

"Otuz dokuz sene evvel şehrimizde kamyonlar henüz çoğalmadığından bütün nakliyat at, merkep ile yapılır ve bu hayvanların sabahtan akşama kadar bıraktıkları gübreler de sokakları baştan aşağı kirletirdi. Halkımız süprüntüleri üstü kapalı biçimde sabahları evlerinin, apartmanlarının dışarısına koyacak yerde gelişi güzel sokağa atarlar ve köpekler de bu pislikleri her tarafa dağıtırdı.

Temizlik usulü de şehrimiz için pek acıklıydı. Yalnız büyük işlek caddeler ancak sabahları bir defa iptidai bir tarzda temizlenir akşama kadar toplanan çöpler, gübreler bu hususuta muvazzaf amele ve daimi çöpçü teşkilatı bulunmadığından kaldırılamaz, sokaklar pislikler içinde kalırdı. Bazı sokaklar yazın biraz sulanırsa da caddelerin yıkandığı vaki değildi. Bütün temizlik ahırları birer müzehrefat deposu ve intan menbaları idi.

.... Bu arabalar (temizlik arabaları) çalıştıkları zaman mütemadiyen çöpleri sokağa dökerler ve geçtikleri sahada pis bir iz bırakırlardı; çoğu yaşlı ve malul olan çöpçüler kıyafetlerinin pek perişan olmalarından dolayı dilencilere benzerlerdi. Hata bir takımının sokağı temizlerken fırsat bulunca el avuç açtıkları da görülürdü."[\[119\]](#)

Göreve gelir gelmez 1328/30 Aralık 1912 tarihli Muvafakat Teşkilat-ı Belediye Kanunu çıkıncaya kadar 1826 kanununa göre seçilmiş olan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ile çalışmıştır. 1913 yılında yeni seçilen cemiyetin toplantısında yaptığı konuşma onun genelde belediyecilik özelde de şehrin temizliği konusundaki çalışmalarını özetler niteliktedir. Yaptığı konuşmasında İstanbul'un dünyanın en önemli şehirlerinden biri olmasına rağmen senelerce ihmal edildiğini, dolayısıyla şehrin harap ve

perişan bir halde olduğunu, bu durumun da iki ana nedenden kaynaklandığını belirtir. Cemil Paşa'ya göre, bu nedenlerden birincisi belediye teşkilatındaki eksiklik, ikincisi ise yapılan iş oranında gereken ödeneğin kuruma verilmemesidir. Bu nedenle işe belediye teşkilatından başlayarak Avrupa'daki büyük şehirlerin neredeyse tümünün kanunlarını inceler. Daha önce faaliyete geçirilen şehrin yirmi belediye dairesine ayrılmasını şiddetle eleştiren paşa, bu durumun bütünlüğü bozduğunu ve iş yapılmasını engellediğini belirtir. Dolayısıyla Şehremaneti'nin bir daire gibi görülmesini ve dokuz idari şubeyle yönetilmesini kabul ettirmiştir.

1913 yılında yaptığı ve icraatlarını anlattığı bu konuşmasında temizlikle ilgili çalışmalarını şöyle özetler:

"Malumdur ki belediyelerden en ziyade intizar olunan şey nezafettir. Maalesef bizde temizlik işleri pek ilkel bir durumda kalmıştır. Bunu göz önünde bulundurarak düzenlemeler yaptık ve bunda da başarılı olduk. Yüz elli veya yüz yetmiş kuruş ücretle işe yarar temizlik işçisi bulmak ihtimali olmadığından ve şehrimizin temizliğe ihtiyacı olduğundan iki yüz, iki yüz elli ve üç yüz liralık üç sınıf oluşturarak temizlik işçisi ücretlerini arttırdık. Hatta iki yüz kuruşa çalışacak işçi bulunmakta zorluk çekildiğinden bu senenin bütçesinde bu sınıfı ilga ettik. Bundan sonra temizlik işlerinin güzel bir şekilde yapılması için denetleyici ve müfettişler tayin ettik. Mevcut tanzifat ahırları gayet pis, sağlıksız ve ıslah edilemeyecek bir halde idi. Buralarda hayvanlar sakatlanıyor, amelenin sıhhati bozuluyordu. Bu mecburiyetle yeniden muntazam ve büyük temizlik ahırları ve temizlik malzemesini tamir ve imal için imalathaneler yaptırıyoruz. Bunlardan Balat ve Ahırkapı'da başlananlar bitmek üzerededir. Sokakları sulamak, yıkamak ve süpürmek için Avrupa'dan dört su, iki süpürge otomobili getirdik. Paket yollarda bunlardan çok fayda görüldü. Eski süprüntü arabaları yerine temiz, kapalı ve içi çinkolu arabalar yaptırдық. Temizlik ve yol işçileri şimdiye kadar hayatlarını bu işe hasrettiği halde bu işi yapamayacak surette hastalanırlarsa veya kendisi vefat ederse aile sefil bir halde perişan oluyordu. Bu adamı senelerce kullandıktan sonra onu bu halde bırakmak adil ve insaflı bir davranış olmadığından ahir ömründe kendisinin ve öldükten sonra ailesinin sıkıntıya düşmemeleri için bir tasarruf sandığı oluşturduk. Maaşlarından yalnızca mecdî farkının alınmasıyla vücuda getirilecek bir sermaye ile bunlar rahatlandırılacaktır."^[120]

Cemil Paşa'nın oluşturduğu tasarruf sandığı bir müddet birikim sağlayabilmiş ancak yine paşanın hatıralarından öğrendiğimiz kadarıyla bu sandıktaki 70-80 bin liranın bilahere Emanet tarafından başka işler için kullanılmıştır.^[121]

Topuzlu Paşa, İstanbul'un en büyük dertlerinden biri olup birçok cana mal olan kolera illetinin de şehirde yapılan temizlik çalışmalarıyla bittiğini söylemektedir:

"Civarımızda heman eksik olmayan kolera dikkat olunursa hemen her sene bir defa şehrimize gelmekte, dört beş ay yerleşerek birçok ölüme ve masrafa sebep olmakta idi. Bu sene yine yabancı memleketlerin ve taşranın bulaşık mahallerinden gelenlere münhasır birkaç kolera olayı oldu. Fakat tathirât ve tanzifâta fevkalade olunan dikkat sayesinde İstanbul'un civarında ve bağlı yerlerinde, Balkanlar'da velhasıl her yerde kolera olduğu halde elhamdülillah burada hükmünü icra etmeye vakit bulmaksızın....."^[122]

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de bir ilk olarak paşanın bu açılış konuşmasına cevaben bir mazbata

hazırlanmıştır. Dönemin İstanbul Polis Müdürü ve daha sonra şehremini olacak olan Bedri Bey ile Defter-i Hâkânî Nâzırı Mahmud Es'ad Efendi yaptıkları cevabi konuşmada bazı tenkit ve tekliflerde bulunmuşlar, bununla birlikte belediyenin temizlik işlerinde yaptığı icraatları takdirle karşılamışlardır. [\[123\]](#)

Nezâfet-i Fenniye Müdüriyeti

Gerçekten de Cemil Topuzlu Paşa'nın modern belediyeciliğin öncüsü olduğu, özellikle temizlik konusunda yaptığı devrim niteliğindeki çalışmalarla anlaşılmaktadır. 1329/1913 yılında Heyet-i Fenniye Müdüriyeti adı altında bir teşkilat kurmuş ve bir belediyenin yapması gereken bütün işleri bu müdüriyet içerisinde halletmeye çalışmıştır. Müdüriyetin talimatnamesinde aydınlatma, temizlik, inşaat, tamirat, mimari, bahçıvanlık, makine ve sanayiye ait fenni hususları ifa ve her türlü harita, resimleri, layihaları tamamlama ve bu konularda hazırlanacak şartnameleri düzenleme, keşifleri tetkik ve tasdik etme, heyet-i fenniye ait bütün evrakı, haritaları muhafaza etmek, heyetin encümenine başkanlık etmek gibi görevler vardı. İlk Nezâfet-i Fenniye Müdürü Mühendis Selahaddin Bey'dir. [\[124\]](#) Aşağıda görev dağılımında da belirtildiği gibi müdürün emri altında başka görevliler de vardı. Bunlardan biri de Tanzifat Onbaşı'ydı. Daha çok 29 Ağustos 1911 tarihli yazıda kadro harici bırakılan bazı polislerden oluşan onbaşılardan bu tarihte aldıkları maaş 190 kuruş idi. [\[125\]](#)

Aynı yıl içerisinde Nezâfet-i Fenniye Şubesi'ne ait bir talimatname yayınlandı:

Nezâfet-i Fenniye Şubesi Talimatnamesi:

Müfettişlere Ait Vazifeler:

Birinci madde: Müfettişler mensup oldukları idari şubenin sınırları içerisindeki yolların temizliğine ve güzel bir şekilde korunmasına dikkat ve itina ile mükellef ve bunlardan mesuldür.

Temizlik işlerinin süratli bir şekilde yapılması için müfettişler kendi mıntıklarının genişliği ve uygunluğu ölçüsünde bu alanı ayrı kısımlara ayırarak her kısma gerektiği kadar amele tayin edecek ve her kısmın amelesine birer onbaşı verecekler. Hangi muhit ve idareye ne kadar amele, araba ve küfeci tayin edilmiş ise cetvelde amelenin numara ve isimleri yazılı olacak, onbaşıda kendi muhitinin bir cetveli bulunacaktır. Müfettişler Nezâfet-i Fenniye Şubesi'ne bağlı ve ait oldukları daire müdürüne tabidirler.

İkinci madde: Müfettişler tarafından maiyetlerinde bulunan amele takımlarının birinci maddeye uygun olarak yapılacak dağıtım ve teşkilatı açıklayan cetvel, düzenlenip müdüriyet merkezinden tasdik edildikten sonra bir nüshası merkez heyet-i fenniyesine bilgi için gönderilecek ve birer nüshaları da belediye kulübeleriyle amele koğuşlarına dağıtılıp asılacaktır.

Üçüncü madde: Yükümlü oldukları görevlerinde gevşeklik ve müsamaha gösterecek olan müfettişler aşağıdaki cezalara çarptırılacaktır.

- 1) Tevbih (Azarlama) ve takdir,
- 2) Sınıfi tenzil olunmak üzere mevki değiştirme,
- 3) Terkîn-i kayd (Kaydının silinmesi)

Dördüncü madde: Her on beş günde bir, yani ayın on dördüncü ve yirmi dokuzuncu günleri temizliğin işleyiş tarzı ile elde edilen neticeler rapor edilecektir. Ayrıca görülecek eksiklikler ile bunların ıslahı ve düzenlemesi lâzım gelen kanunlar, konuyla ilgili mütalaalarıyla beraber örneği ekli cetvele yazılarak müdüriyet vasıtasıyla Nezâfet-i Fenniye Şubesi Başkanlığı'na gönderilecektir. Bu raporda cezalandırılması gereken ameleye düşünceler bölümünde ayrıca işaret edecektir.

Beşinci madde: Müfettişler her gün amelenin yattığı koğuşları gezerek onların temizliklerini teftiş edeceklerdir. Alet, edevat, saman, araba ve sair konular müfettişlerin sorumlulukları altında olduklarından bu konuda itina göstermeleri gerekmektedir. Nezâfetten hâsıl olan bozukluklar ve her nevi zarar u ziyandan kendileri mesul olacaklardır.

Altıncı madde: Lağımın yahut ızgaraların tamir ve temizliği zorlaşırsa, müfettişler bu konuda daire müdüriyetine yazdığı raporun bir suretini de Nezâfet-i Fenniye Şubesi Müdürlüğü'ne göndereceklerdir.

Yedinci madde: Merkezce, temizlik işlerinin işleyiş tarzı bizzat teftiş edilerek her günkü gözlemler özel cetvele kaydolunacaktır. Müfettişlerin gönderecekleri cetvellerle merkezce oluşturulacak cetvel mukayese edilecek ve örtüşmeyen noktalardan müfettişler mesul tutulacaktır.

Sekizinci madde: Âlât ve edevatın güzel bir şekilde korunmasından müfettişler sorumlu oldukları için bunlarda, dikkatsizlik yüzünden meydana gelecek bozuklukların tamir masrafları, beşinci madde gereğince müfettişlere aittir. Bununla birlikte böyle bir durum meydana geldiğinde müdüriyete ve merkez heyet-i fenniyesine haber verecekler ve depoda ihtiyaten bulundurulacak fazla âlât ve edevat olağanüstü bir durum haricinde asla kullanılmayacaktır. Kullanmak mecburiyetinde kaldıklarında durumu müdüriyete bildireceklerdir.

Onbaşılara Ait Vazifeler

Dokuzuncu madde: Onbaşılar temizlik işlerine ait konuların hepsinde müfettişlere karşı mesuldürler. Ve onlardan alacakları talimat dairesinde işlerini tanzim ederler. Ve onbaşılar sürekli teftişlerinden başka, amelenin çalışmasına en fazla müsait olan sabahleyin iki saat zarfında en fazla iş görülmesine azami gayret etmeye mecburdurlar.

Onuncu madde: Vazifelerinde müsamaha ve gevşeklikleri görülen onbaşılar aşağıdaki cezalara çarptırılırlar:

Tekdir,

Azamisi beş günlük para kesintisi,

Kaydının silinmesi.

On birinci madde: Onbaşılar ameleye karşı tarafsız ve güzel muamele ile mükelleftir. Sarf olunan zamanla mütenasip işin meydana getirilmesini temin için her amelenin faaliyet ve gayretine itina edeceklerdir.

On ikinci madde: İskeleye memur onbaşılar, çöpün iskeleye dökülmelerini müteakip amelenin arabayı iskele barakası içerisinde içini ve dışını güzelce yıkamalarına dikkat edecek ve onlara lâzım gelen ihtarlar da bulanacaklardır.

Ameleye Ait Vazifeler

On üçüncü madde: Amele, müfettişlerin teklifiyle daire müdürleri tarafından tayin olunurlar. Kontrol keyfiyetinin kolaylaşması için amele, merkezce kabul edilmiş tek tip elbiseyi giyecek; amele, araba ve atlar belirli bir numaraya sahip olacaklardır.

On dördüncü madde: Ameleye, su ve rutubet işlemez, temas etmekte oldukları maddeler ve memur buldukları görevler itibariyle, her zaman temizlik ve tanzife uygun kumaştan imal edilmiş bir kat kışlık, koyu renk ketenden mamul iki kat yazlık elbise ile bir çizme, bir de fes verilecektir. Amelenin elbisesi, yakası omuzdan düğmeli gömlek ve pantolondan ibarettir. Onbaşılıarı ameleden ayırmak için onlara gömlek yerine omuzları apoletli ceket verilecektir. Her yerde âdet olduğu üzere yazlık elbisenin verilmesinden iki, kışlık elbisenin verilmesinden üç ay sonra arzusuyla vazifesini terk edenlerden çizme haricinde bir eşya alınmayacak, ancak belediyece hizmetlerinden ihraç edildikleri takdirde verilen elbise alıkonacaktır. Çizme demirbaşdır.

On beşinci madde: Amele işbaşında üstlerine yüksek itaatle mükelleftirler. İş esnasında münasebette bulunacakları adamlarla iyi geçinmeye mecburdurlar. Amelenin arabalarından bir şey ayırıp alması katiyen yasaktır. Başka bir emir gelene kadar arabalar eskisi gibi belirlenmiş yerlere dökülecektir. Gerek yollarını kısaltmak ve gerek başka bir sebepten amelenin arabalarını başka yahut yakın bir yerde boşaltması yasak olup, hilâfında hareket edenler mesul olacak ve uyarılacaklardır.

On altıncı madde: Gerek aldığı emirden ve gerekse onun icrâ ve infazında uğradığı zorluklardan bir şikâyeti olan amele, vazifesini bitirdikten sonra evvela onbaşıya durumunu beyan edecek ve icap ederse müfettişe durumunu arz edecektir.

On yedinci madde: Amelenin ahırlarda sigara içmesi katiyen yasaktır.

On sekizinci madde: Muayyen olan iş saatleri esnasında amelenin başka bir işle iştigali katiyen yasaktır.

On dokuzuncu madde: Amele kendilerine teslim olunan âlât ve edevattan "beygir, araba, koşum, kürek, fırça gibi" şeylerden mesuldürler. Bunların kendi hata ve ihmallerinden dolayı kaybında tazmine mecburdurlar.

Yirminci madde: Amele kendi hata ve ciddiyetsizliğinden dolayı araba ve takımıyla başka birine hasar verdiği zaman onu tazmine mecbur olduğu gibi, on dokuzuncu madde gereğince kendi edevatının hasarını dahi karşılamak zorundadır.

Yirmi birinci madde: Amelenin kendilerini tehlikeye atmaları yasak olduğu gibi sağlam olmayan âlât ve edevatın tehlike zamanında kullanılması da caiz değildir.

Yirmi ikinci madde: Kabul edilebilir bir sebep, özür olamadan işe gelmemek, sarhoş olmak, itaatsizlik, aletlerin tahrip edilmesi, üzerlerinde yara görülmek gibi bir netice ile hayvana eziyet eden, hırsızlık yapan ameleye şekilleri aşağıda yazılı cezayı tatbik etmek üzere müfettişler müdüriyete ihbar edeceklerdir.

Yirmi üçüncü madde: Vazifesinde müsamahası ve talimatları aksinde hareket ettiği görülen amele hakkında aşağıdaki gibi cezalar düzenlenir:

İhtar ve tekdir,

Beş günlük maaş kesimi,

Kaydının silinmesi.

Yirmi dördüncü madde: Bir sene hüsn-i hizmetten sonra amele, yevmiyesi ödenmek üzere senede ancak on beş gün izinli sayılır. Amelenin izin talebi onbaşlılarına yazı ile bildirilmeleriyle başlar ki, onbaşlılar bunu müfettişe tevdi edeceklerdir. Müfettişler de müdüriyetten talep ederler.

Yirmi beşinci madde: Bilâhare tazminat ödemeye mecbur kalmamak için kaydı silinen amele hemen terk-i hizmete mecburdur.

Yirmi altıncı madde: Her tahliyesinde amele arabaları güzel bir şekilde temizlenecektir. Arabaların depolarına dönüştü, arabalığa temiz olarak konmalarına, depo memuru itina edecek ve aksi halden mesul tutulacaktır.

Yirmi yedinci madde: Talimatın bir nüshası amelenin yatacağı mahallere asılacak ve her amelenin yanında dahi birer nüshası bulunacaktır.

Yirmi sekizinci madde: Amelenin işbu talimatnamede gösterilen temizlik işleri ve saireden gayri işlerde katiyen istihdamı yasaktır. Dairelerce lüzum görülürse, müdürler, temizlik görevinin bitiminden sonra amele ve arabaları, daire işlerinde görevlendirip çalıştırabilirler.

Vazifelerin İcra Şekli

Yirmi dokuzuncu madde: Her gün sabahleyin temizliğe mühim caddeler ve sokaklardan başlanarak bir sokağı temizledikten sonra akabinde diğer sokağın tanzifi sağlanacaktır. Fakat birinci, ikinci sınıf kabul edilen mühim caddelerin temizlik işlerine halk sokağa çıkmazdan evvel başlanarak nihayet yazın ortalama saat yedide, kışın dokuz buçukta son verilecektir.

Otuzuncu madde: Süprüntüler, gündüz sabah erkenden kaldırılacaktır. Bununla birlikte Beyoğlu, Tepebaşı, Karaköy Meydanı, Eminönü, Köprü, Bahçekapısı, Bab-ı Ali Caddesi gibi yoğunluğu ve insan akışı gece yarısına kadar devam eden caddeler için ayrı görevliler tahsis edilecektir. Buralarda gece amelesi adıyla tayin edilen yeterli miktardaki arabacı, el arabacısı, gündüzleri istirahat eden amelenin yerine geçecek ve söz konusu mahaller kâmilan temizlenecektir.

Yaz mevsiminde bu usul, Büyükdere, Yeniköy, Büyük Ada ve buna benzeyen büyük ve geliş gidişin çok olduğu mahallerde uygulanacaktır. Yağmur gece yağarsa gece, gündüz yağarsa gündüz bütünüyle caddeler yıkanacak ve yağmur suyundan istifade edilerek çamurların süpürülmesi sağlanacaktır. Bununla birlikte koyu çamurların ızgara lağımlarını tıkanmasına sebebiyet vermemek için bu gibi çamurlar ve lağımlardan çıkacak pislikler sağlam ve saçtan yapılmış arabalarla nakledilecektir.

Otuz birinci madde: Meyli fazla yani yokuş olan mahal çöpleri, eskiden olduğu gibi küfe yahut sağlamlığı tayin edilecek vasıta ile nakledilecektir.

Otuz ikinci madde: Arabalar yazın saat altıda kışın saat yedide çıkacaklardır. Arabacılar çıkmazdan evvel hayvanları temizleyeceklerdir. Bunlar, mevcut süprüntüyü alıp belirlenmiş iskele ve mahallere dökeceklerdir. Arabacılar öğleye kadar mahalleler arasındaki işlerini bitirmeye ve öğleden sonra el arabalarıyla günlük toplanacak süprüntüyü müfettişlerin gönderecekleri mahalle nakle mecburdurlar. Gübre ve saire kaldırmak için her iki yüz elli metrede bir el arabacısı bulunacaktır. Sokalar, süpürülmezden evvel sulanacaktır.

Otuz üçüncü madde: Beygirle çekilen bir fiçı ile arabacı ve bir süpürgeçiden mürekkep amele takımı yazın ikinci derecede olup tazyikli suya malik olmayan yolları sulayıp süpürecek ve bundan hâsıl olan süprüntüyü arabacılar kaldıracaktır.

Otuz dördüncü madde: Kar yağmaya başlar başlamaz hemen temizlik başlayacak, birikme ve donmaya meydan verilmeyecektir. Lodoslu havalarda karların birikmesine meydan verilmeden karlar sulandırılıp oluklardan akıtılacaktır. Karlı havalarda arabacılar da kar süpürmekle mükellef olup yarısını süpürdükten sonra arabalarla nakle başlanacaktır. Saçaklarda soğuktan hasıl olan su kitleleri amale tarafından uzun bir sırıkla kırılıp geliş ve gidiş tehlikeden muhafaza edilecektir. Genellikle karlı havalarda amele, sokakların karlarını oluklar serbest kalmak üzere iki tarafa toplayacaktır.

Otuz beşinci madde: Şiddetli kış halinde meyli fazla olan yokuşlar, buzlanma sebebiyle yürümeye karşı bir tehlike oluşturduğundan buz kırdırılarak geliş gidişin yapılabilmesi temin edilecektir.

Otuz altıncı madde: Cadde ve sokaklarda çöken veya patlayan lağım larla mühim mahallerde çöken ve bozulan kaldırımlar, onbaşılar marifetiyle müfettişlere haber verilecek, müfettişler de daire müdürüne ihbar ile tamir ve sorunun ortadan kaldırılmasını takip edeceklerdir.

Otuz yedinci madde: Yangın meydana geldiğinde her daire kendi idaresinde mevcut su fiçılarını, yangının uzaması ve büyüklüğüne göre, bir müfettiş idaresinde, bir onbaşı ve kâfi miktarda amele sevk ederek tulumbalara su yetiştirecek ve yangından arta kalan enkazı caddelerden kaldıracaktır.

Otuz sekizinci madde: Hayvan leşleri özel ve muhafazalı arabalarla kaldırılıp belirli olan mahallere nakledilecek ve orada usulü gereğince gömülecektir. Sokağa lâşe atanlar olduğu takdirde lâşenin sevk ve gömülme masrafları ile icap eden ceza, tahsil olunmak üzere müfettişler tarafından tahkik edilerek daire müdüriyetine raporla bildirecektir.

Otuz dokuzuncu madde: Yağmurlu günlerde bütün işçiler önce yollardaki çamuru kaldırmakla mükelleftir. Taşkınlar ile yol üstünde birikmiş olan kullanılmaya müsait kumlar bilâhare yolların tamiratında değerlendirilmek üzere münasip bir yerde depo edilecek ve diğer atıklar hemen kaldırılarak yol temizlenecektir. [\[126\]](#)

Bu işlerin daha kolay ve düzenli yapılabilmesi için Heyet-i Fenniye Müdüriyeti kendi içerisinde beş kısma ayrılmıştır. Bu şubelerden üçüncüsü şehrin, sulama, süpürme, temizleme, lağım ların temizlenmesi, abdesthane ve tuvaletlerin temizliği, hayvan leşlerinin kaldırılması, temizlik işlerine ait alet-edevatin tamir ve güzel bir şekilde korunması, temizlik işlerinde kullanılan hayvanların güzel bir şekilde muhafazası, ahırların idaresi, yem ve gübre muamelatının, baytarlık hizmetlerinin ifa ettirilmesi işleriyle mükelleftir.

Temizlik işlerinin takibi açısından belediye zabıtalalarına büyük işler düşmekteydi. 1913 yılında Topuzlu Paşa'nın döneminde zabıta görevi Emniyet Müdürlüğü'nün uhdesine verildi. 21 maddelik bu talimatnamede şehrin zabıta işlerinin nasıl yapacağı anlatılmaktadır. Biz bu talimatnamenin sadece temizlikle ilgili olan kısmını sadeleştirerek veriyoruz:

Vazâif-i Zabıta-i Belediyeyi

Mübeyyin Talimât

24 Kânûnevvel 1328/ 6 Ocak 1913

Kaldırımlarda Odun Kesmek ve Çeşitli Eşyalar Bulundurmak Hakkında:

Üçüncü madde: Süprüntüler bir kap veyahud küfe, sepet içerisinde olduğu halde hane veya dükkân önlerinde sabahları erkence bulunacağından, hiçbir kimsenin süprüntüyü ve çirkâb sularını kağıt ve meyve kabuğu gibi şeyleri, moloz, gübre vesâireyi sokağa atması ve bırakması menedilecek, buna cüret edeni derhal dâireye bildirecektir.

Yağmur boruları mutlaka toprağa yani sokak zeminine kadar uzattırılacak ve soba borularının kirli suları akmamak üzere boruların altına, ya tenekeden bir huni koydurulacak veyahud ayrıca borularla zemine kadar indirilmiş olacak; kat'iyyen sobaların kirli suları sokağa akıttırılmayacaktır. Görülenler menolunacaktır.

Sokak ve meydanlarda açıkta saç kesmek ve traş etmek menedilecektir.

Sokaklar kirli, çamurlu, mülevves görülünce ve süprüntülerin zamanında kalkmadığı müşahede olununca derhal dâiresine haber verilecektir. Sokaklara, pencere ve kapılardan halı vesâir eşya silmek menedilecek; sokak ve meydanlarda dahi eşya silkelenmesine izin verilmeyecektir. Yaya kaldırımları üzerine, duvar diplerine, köşelere, köprü üzerlerinden denize doğru açıkta idrâr ve istibrâ etmek menolunacaktır.

Yük Arabaları Hakkında:

Yük arabaları yaylı olacak ve arkalarında kapakları bulunacaktır. Un, kireç, alçı, çimento vesâire gibi toz kaldıran maddeler bir şekilde örtülecektir. Arabalar boş veya dolu olduğu halde asla toz kaldırmayacaktır. Naklolunan maddelerin sokakları kirletmemesi için bunlar arabaların kenarlarından taşmayacak, arabanın sandığından dökülmeyecek bir sûrette arabaya doldurtulmuş olacak ve araba sandukası delik, deşik bulunmayacaktır. Arabalar ile et taşındığı zaman etler gözükmeyecek ve kanları harice akmayacak sûrette mahfuz bulunacaktır.

Yük Hayvanatı Hakkında:

Hayvanların sırtında et, deri, kereste, odun, taş, tuğla, demir vesâire taşınması yasaklanacaktır. Ancak sepetler içerisine konulacak kesilmiş odun, taş, tuğla, kum, sepetten taşmamak, sokakları pisletmemek ve katar sûretinde bulunmamak şartıyla sepetler bir hayvanın üzerinde ve hayvanı sahibi yularından tuttuğu halde kendisine müsâade olunacaktır.

Seyr ü Sefer Hakkında Mevâdd-ı Umûmiyye:

Şehir dâhilinde selhâneler yapılıncaya kadar koyunların geçeceği sokak ve saat dâire tarafından gösterilecek ve onun haricinde katiyyen koyun, inek vesâire sürüleri geçirilmeyecektir.

Şehir dâhilinde sürü ile hindi, kaz, ördek, tavuk gezmesi menedilecektir.

Yaya kaldırımlarında, han, hane ve dükkân önlerinde koyun, keçi, hayvan bağlanıp beslenmesi ve

tavuk kümesleri konması, tavukların sokakta gezmesi kesinlikle yasaklanacaktır.

Sokaklarda başıboş, sahihsiz ve ağızlığı olmayan köpekler görülünce zapt ile dâire-yi belediyeye teslim edilecektir.^[127]

Cemil Paşa, belediye içerisinde hükümet tarafından yapılan kadrolaşma çalışmalarına engel olmaya çalıştı. Kendisine kabul ettirilmek istenen bazı yolsuzluklara karşı tavır takınması İTC içerisindeki düşmanlarını harekete geçirdi. Bununla birlikte bir takım ziyaretler yapmak üzere Avrupa'ya gittiği sırada şehremaneti içerisinde önemli bazı değişiklikler olmuştu. Seyahatinden döndüğünde en güvendiği arkadaşlarının görevden alındıklarını görünce 20 Kasım 1914 yılında sağlık sorunlarını bahane göstererek görevinden istifa etti.

Bir Sosyal İhtiyaç Olarak Tuvaletler

Şurası takdir edilecektir ki, şehrin sokaklarındaki bazı olumsuzluklar kabul edilse de kişisel temizlik konusunda dünyanın hangi bölgesi ile karşılaştırırsak karşılaştıralım Müslüman Türkler kadar hassas bir millet bulmak zordur. Nitekim dönemin Avrupalı seyyahları bu karşılaştırmayı kendi ülkeleriyle yapmışlar, özellikle tuvalet konusunda Osmanlıların gösterdikleri hassasiyete hayran kalmışlardır. 17. yüzyılda İstanbul'a gelen ve ilginç ayrıntılarla dolu bir seyahatname yazan Josephus Grelot bu konudaki takdirini saklayamaz:

"Dinin buyurduğu bu temizlik, İslam mimarisinin kenti çeşitli yerlerinde özellikle cami yakınlarında, kendi dillerinde edebhane, dedikleri genel helâlâr inşa etmeye yöneltmiştir. Bunlar çok temizdir; kullananların temiz tutma konusunda gösterdiği özenin dışında maaşlı bir meydancı yani temizlik işçisi tarafından da her taraf perşembe günü temizlenir. İçlerinde küçük bölmeler her zaman akan bir çeşme ya da en azından, bu taharet denilen özel temizlik sırasında kullanılan bir musluk bulunur.

Ne yazık ki Avrupa'da, özellikle büyük kentlerde başlıca süs olması gereken temizliği korumak için böyle kullanışlı ve önemli yerlere sahip değiliz. Doğu'da, bizim kentlerimizdeki gibi, saygıyla yaklaşılması gereken ibadethane duvarlarının, bahçelerinin idrar ve dışkıyla kirletildiği asla görülmez. Orada, böylesine ağır bir yükü boşaltacak yer bulamadığı için, doğal ihtiyacının tutarak sağlığına zarar verene de rastlanmaz."[\[128\]](#)

Gerçekten de umumi tuvalet konusunda Osmanlı toplumunun çağdaşları Batılılardan çokça ileri olduğu rahatlıkla söylenebilir. İngiltere Kralı VIII. Henri'nin 1544 yılında Cambridge kasabasının sokaklarını kaplayan dışkı ve pislikten şikâyet etmesi bu anlamda manidardır.[\[129\]](#) İnsanların en doğal ihtiyacı olan tuvaletlere bu derece önem verilmesinin nedeni hiç şüphe yok ki insanlığa sağladığı yararın yanında şehirde mikroplardan kaynaklanacak salgın hastalıkları da önlemektir. Bilindiği gibi tifo, dizanteri ve benzeri rahatsızlıklar eski dönemlerde insanlar için ciddi tehlikeler oluşturuyor; bu rahatsızlıklar şehirlerdeki hijyen eksikliğinden ve insanların tuvalet ihtiyaçlarını sokaklara yapmasından kaynaklanıyordu. Bu sıkıntının farkında olan Osmanlılar sadece umumi tuvaletler yapmıyor bu tuvaletlerin temizliğine de azami dikkat gösteriyorlardı. Tophane semtinde Çavuşbaşı mevkiinde Divan-ı Hümayun Kesedârı el-Hac Mehmed Efendi'nin bina ettirdiği caminin temizlenmesi için 1792 yılında bir fon ayrılmış ve bu işle görevli olan kişiye günlük yedi akçe ücret ödenmiştir. Yine 1940'lı yıllarda yol genişletme çalışmaları kapsamında yıkılan Papasoğlu Mescidi'nin 1667 yılında düzenlenmiş, abdesthanesine ait bir vakfiyede de benzer uygulamaların olduğunu görmek mümkündür.[\[130\]](#)

Tuvaletlerin yapımına ve bakımına verilen önemin benzeri de buralarda meydana gelen atığın tahliyesinde de görülmektedir. Kanalizasyon sistemine gösterilen ihtimamı arşiv belgelerinden anlamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri birliği yeniçerilerin kışlalarının olduğu Et Meydanı bölgesinde bulunan kanalizasyonun zarar gördüğü ve buradan çıkan pisliğin insanları rahatsız ettiği bildirilmiş; lağımın tamiri için keşif yapılarak bazı lağım kapaklarının tamir edilmesine karar verilmiştir. İstanbul'un en önemli camilerinden biri olan Ayasofya Camii'nin de tuvaletlerinin giderleri yani bölgenin kanalizasyon sisteminin, çeşitli zamanlarda temizlendiği ve insanlara herhangi bir sıkıntı yaratmaması için tedbirler alındığı bilinmektedir.[\[131\]](#) Evliya Çelebi, Lağım işleriyle ilgilenen bir esnaf grubundan Seyahatnamesi'nde şöyle bahsetmektedir:

"Nefer 5 bin, pirleri Nakkab-ı Yemenî'dir, Selmân-ı Pâk belini bağlayıp pîr etti. Kabri Yemen hacılarının ihrama girdikleri Yelemem adlı yeredir. Bunlar hepsi tepeden tırnağa silahlı olup büyük bal fiçilerini çeşit çeşit yeşil yapraklarla süslerler. Sırıklarla fiçileri omuzlarında götürüp ellerinde kazma kürekler, meydan süpürgeleri ve gerdeller ile "Aşa aşağı" diyerek yer yer yolları süpürüp gerdellere, fiçilere doldurup geçerler. Bu esnafın gazalarda işleri, bir kale feth edildiğinde ve ordu içinde beyt-i halâ (hela) kazarlar. Kalenin temeline varmak için yer altından lağım kazarlar ve bunu siyah barut ile doldurup havaya atarak kaleyi feth ederler. Bu topluluk İstanbul'da çoğunlukla Kayseri Ermenileri'dir. Biraz kötü kokulu esnaftır. Fakat gayet lazımlı Serkiz, Vartan, Derder, Aşvadır ve Mohan isimli bokçulardır."[\[132\]](#)

Birçok konuda olduğu gibi insanların tuvalet ihtiyaçlarında da bazı yeniliklere imza atan Şehremini Cemil Topuzlu Paşa döneminde umumi helâların düzenlenerek modern bir hal aldığı görülmektedir. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin son yıllarının yaşandığı, girişilen harplerin devletin ekonomisini bozduğu, sosyal hayatı felce uğrattığı bir dönemde eski uygulamaların aksine kötü bir manzara ile yüzyüze kalınmıştır. Hatıralarında, şehremini olduğunda tuvaletlerin çok kötü bir halde olduğunu sokaklarda umuma mahsus bevlhane, tuvalet salonları bulunmadığını bu nedenle تنها sokaklardan başka işlek caddelerin yan taraflarının, köşe başlarının birer bevlhane halini aldığını söylemektedir. Ayrıca cami avlularında bulunan tuvaletlerin çok bakımsız kaldıklarını, velhasıl şehrin sıhhat ve selameti ile çok alakalı olan temizliğin pek önemsenmediğini söylemektedir.[\[133\]](#)

Bu kötü durum karşısında kolları sıvan Şehremini Topuzlu Paşa, şehrin çeşitli yerlerine hijyenik kurallar dikkate alınarak tuvalet salonları inşa ettirmiş; Mösyö Alfred Michel adındaki mimar ile konuyla ilgili bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmenin sadeleştirilmiş hali aşağıdadır:

Tuvalet Salonları Mukâvelenâmesi[\[134\]](#)

7 Kânûnevvel 1329/ 20 Aralık 1913

Bir taraftan Şehremâneti'ne izâfetle Şehremîni Cemil Paşa hazretleri, diğer taraftan Galata'da Asikörasyonu Generali Hanı'nda ikamet eden Mimar Mösyö Alfred Michel arasında aşağıda olduğu gibi mukavele imzalanmıştır.

Birinci madde: Şehremini Cemil Paşa hazretleri Şehremâneti nâm ve hesâbına Dersââdet ve Bilâd-ı Selâse'de mevkiin icabına göre inşâsından sonra şekillerinin ve mevkilerinin değiştirilmesi Şehremâneti tarafından onaylanmak şartıyla aşağıda isimleri yazılı noktalarda yer altında ve yer üstünde otuz adet tuvalet salonu inşâ edilmesi, bu salonların işletilmesi için Mösyö Michel'e mukâvele tarihinden itibaren otuz sene müddetle ruhsat verilmiştir. Mösyö Michel şartları aşağıda yazılı olduğu üzere tuvalet salonlarını belirlenen süre içerisinde bütün masrafları kendisine ait olmak üzere kâmilin inşâ etmeyi, mukavele tarihinden itibaren otuz sene sonunda mezkûr otuz tuvalet salonunu hiçbir tarafı tamire ve bilcümle levâzımı yenilemeye muhtaç olmayacak güzel bir surette ücretsiz ve tamamen şehremânetine devr ve teslim eylemeği kabûl ve taahhüd eylemiştir.

İkinci madde: Mösyö Michel, işbu taahhüdünü bizzat ifa edeceği gibi müteahhidin hukuk ve vazifelerini, mesuliyetini tamamen taahhüd etmek üzere bir Osmanlı anonim şirketi dahi teşkil edebilecektir. Ve şirketin kurulmasından önce ölümü durumunda mirasçıları kendi makamına sahip olacak ve böylece varis aynı vazâif ve mesuliyeti taahhüd eyleyecektir. Gerek şirket, gerek mirasçı,

her durumda iş bu mukâvele hükümlerinden dolayı Osmanlı kanunlarına tâbi olacaktır. Müteahhit İstanbul'da daimi bir ikametgâh bildirecek, işbu ikametgâha posta ile gönderilecek tebligatın müteahhidin şahsına tebliğ edildiği kabul edilecektir. Müteahhit ayrıca Osmanlı tebaasından bir vekil gösterecektir. Şehremaneti'nin salonlar için belirtilen noktaları inşadan önce değiştirmeye hakkı olduğu gibi inşadan sonra dahi yalnız inşa masraflarını, Heyet-i Fenniyye'nin keşfi gereğince, ödeyerek mevkiini değiştirmeye hakkı olacaktır.

Üçüncü madde: Mezkûr tuvalet salonlarının inşa olunacağı noktalar aşağıda yazılıdır:

Gülhane Parkı birinci kısmında fevka'l-arz (yer üstünde).

Gülhane Parkı ikinci kısmında fevka'l-arz.

Sultanahmet Meydanı'nda fevka'l-arz.

Bayezid merkezinde fevka'l-arz.

Sultanhamamı'nda tahte'l-arz (yer altında).

Eminönü'nde tahte'l-arz.

Galata'da Kamanto Merdiveni'nde tahte'l-arz.

Beyoğlu'nda Tünel meydanında (şuanda mevcut olup kiraya verilecektir.)

Galatasaray'ında tahte'l-arz.

Taksim'de (şuanda mevcut olup kiraya verilecektir.)

Makriköy İstasyonu'nda fevka'l-arz.

Kadıköy İskelesi'nde fevka'l-arz.

Aksaray'da fevka'l-arz.

Şehzâdebaşı'nda tahte'l-arz.

Çarşu-yı Kebir'de tahte'l-arz.

Cağaloğlu'nda tahte'l-arz.

Sirkeci'de fevka'l-arz.

Yemiş'te fevka'l-arz.

Perşembepazarı'nda tahte'l-arz.

Hasköy'de fevka'l-arz.

Büyükkada'da fevka'l-arz.

Şişli'de fevka'l-arz.

Nişantaşı'nda fevka'l-arz.

Beşiktaş'ta tahte'l-arz.

Kuruçeşme'de fevka'l-arz.

Büyükdere'de fevka'l-arz.

Anadoluhisarı'nda fevka'l-arz.

Çengelköyü'nde fevka'l-arz.

Kuzguncuk'ta fevka'l-arz.

Üsküdar'da fevka'l-arz.

Dördüncü madde: İşbu tuvalet salonlarının hepsi başlıca taş, demir ve çiniden inşa olunacak inşaatta çürüyecek maddeler kullanılmayacaktır. Her birinin planı ve inşa maddeleri Şehremâneti Heyet-i Fenniyye'si tarafından bir ay müddet zarfında tayin ve tasdik edildikten sonra salonların inşasına başlanılacaktır. Şurası kararlaştırılmıştır ki, bunların hepsi girişleri farklı olmak üzere kadın ve erkek için iki kısma ayrılacak ve yerüstünde olanlar otuz metre, yer altında olanlar altmış metre kareden büyük olacaktır. Salonların her biri yirmi metre kareden aşağı olamayacak; binaların içlerinin bölünmesi Heyet-i Fenniyye tarafından tayin ve tasdik edilirken, tuvaletlerin içerisinde dükkân bulunmayacak, lağımları umûmî lağımlara müteahhit bağlayacaktır. Umumi lağım olmayan yerlerde müteahhit tarafından Heyet-i Fenniyye'nin tayin edeceği genişlik ve mükemmeliyette çukurlar inşa edilecektir.

Beşinci madde: Tuvalet salonlarının –masrafi müteahhide ait olmak üzere- içi havagazı veya elektrik ile aydınlatılacaktır. Kumpanya suyu olmayan mahallerde Şehremâneti'nin kabul edeceği su akıtılacaktır. Mösyö Michel ile su, gaz, elektrik vesâir şirketler arasında anlaşma yapılabilmesi için Şehremâneti kolaylık gösterecektir.

İşbu şirketlerin boru ve tellerinin inşaat esnasında yerlerinin değiştirilmesi ve hasarı müteahhide aittir.

Altıncı madde: Her bir tuvalet salonunun erkeler ve kadınlar kısmında, herkesin ayrıca ücrete tabi olmayarak elini yıkamak üzere bir çeşme; birer kuruş ücret alınan tuvalet için hareketli, iki küvetli ve aynalı lavabo ile dörder saç ve elbise fırçası, dört tarak ve tırnak takımı, bir defa kullanılıp kaynar su ile yıkanmak için kirli sepete atılmak üzere en az beş düzine havlu, tuvalet takımı olacaktır. İstanbul'da helâların hepsi alaturka biçimde mermerden, Beyoğlu bölgesindeki salonların yarısı alaturka yarısı alafranga ve diğerlerinin içinde birer tanesi alafranga olacaktır. Alaturkaların hepsinde çömelmek itibariyle sağ tarafta muslukları olacak ve bir kutu içersinde temiz pamuk bulundurulacaktır.

Yedinci madde: Her hangi bir tuvalet salonunda -velev ki az olsun- pis koku hissedildiği, idrar, kazurat ya da temizliğe aykırı bir hâl görüldüğü, belediye zabıtalарının, sıhhiye müfettişinin veya polis memurunun raporunda beyan edildiği takdirde derhal müteahhide veya vekiline haber verilecek, bu durumun tekrarı halinde her defası için bir Osmanlı lirası tazminat alınacaktır. Uyarılar bir sene zarfında on defa tekrar ettiği takdirde umum tuvalet salonlarına Şehremâneti'nin el koyma ve tasarrufa hakkı olacağını şimdiden Mösyö Michel kabûl eder.

Sekizinci madde: Şuanda mevcut cami tuvaletlerine ve etraftaki mevcut helâlara halel gelmemek

üzere Mösyö Michel tarafından inşa olunacak helâların dört yüz metre çevresinde helâ yapımına Şhremâneti ruhsat vermeyecektir. Bununla birlikte dört yüz metre haricinde helâ veya tuvalet salonu inşâsına Şhremâneti'nce lüzûm görüldüğü takdirde, teklifte bulunacak kişiler ile Mösyö Michel eşit şartlar ileri sürerlerse üstünlük hakkı Michel'de olacaktır.

Şhremâneti'ne ait mevcut ücretsiz bevlhaneler, hepsinin masrafı Mösyö Michel tarafından ödenmek şartıyla yüz elli metre mesafeye nakledilecektir. Yalnız şurası kesindir ki, gerek eskiden beri mevcut olan bevlhanelerin muhafazasına, gerek bundan sonra istediği mevkiye ücretsiz bevlhâne ve helâ inşâsı veya inşa ettirilmesi hukukuna Şhremâneti her zaman sahiptir.

Dokuzuncu madde: Mösyö Michel'e işbu mukâvelenâmenin imza tarihinden itibaren bir hafta zarfında birden on bir numaraya kadar olan tuvalet salonları mevkileri göstermek sûretiyle teslim olunacak ve Mösyö Michel mukavele tarihinden itibaren bir sene sonunda hepsini bitirmiş ve kullanıma açmış olacaktır. Müteahhit veya makamına kâim olan şirketin kontrolünde olamayan ve iki tarafın razı olarak, mahiyetini tayin edemeyecekleri zorlayıcı sebepler ve olağan üstü bir durum hariç olmak üzere, altı ay zarfında inşaata başlamadığı veya başlayıp da bir sene sonunda bitirmediği takdirde mukavele feshedilecektir. Bununla birlikte Şhremâneti tuvalet salonları inşâsına ruhsat verilmesi hakkını istediği gibi kullanmaya serbest olacak ve Mösyö Michel tarafından yapılan inşaata, Emanet bedelsiz olarak tasarruf eyleyecektir. Bir sene zarfında, on tuvalet salonunun bitiminden sonra, on birden yirmiye kadar diğer on adedinin inşâsına altı ay sonra başlanılacak, bunlar sene bitimine kadar tamamlanacak ve diğer yirmi birden otuza kadar on adedinin inşâsına üçüncü senenin ilk altı ayında başlanacak ve bunlar da sene sonunda bitirilecektir. Mösyö Michel işbu müddetleri kısaltma ve otuz adedini mümkün olduğu kadar kısa bir müddette ikmal eylemek hakkına sahiptir. Ancak bir kısmını inşâ ve tamamlama diğer kısmındaki hukukunu geçersiz kılmaz. Yukarıda yazılı olduğu müddetlerde otuz adet tuvalet salonunu inşa etmediği veya bitirmediği takdirde işbu mukavele gereğince bütün hakları geçersiz olup inşa olunmuş olan tuvâlethâneler bedelsiz olarak Şhremâneti'nin tasarrufuna geçecektir. Mösyö Michel belirlenen müddet zarfında ilk on adet helâyı inşa ve ikmal edince teminat akçesi iade olunacak ve taahhüdâtına mukâbil Şhremâneti tazminat almak lâzım gelirse inşâ olunmuş tuvâlethânelerin gelirlerine el koymaya hakkı olacaktır.

Onuncu madde: Mösyö Michel her tuvalet salonu için kullanıma başlanmazdan bir hafta evvel senelik on lira yer kirası verecek ve bu ücret her yıl aynı şekilde ödenecektir. Aynı zamanda net kazancın yüzde beşini sene sonunda Şhremâneti muhasebesine bilançosuyla beraber teslim eyleyecektir. Bu meblağlardan başka şuanda inşa olunmuş olan Beyoğlu Tünel tuvalethânesi için senelik ayrıca otuz ve Taksim tuvalethânesi için yirmi dört lira kira bedeli verilecektir.

On birinci madde: Her bir tuvalet salonunda hasta ve sakat olmayan iffetli, namuslu, Osmanlı tabasından kadın hizmetçi ile erkek hademe ve bekçi bulundurulacaktır. Bunlar tek çeşit Osmanlı kıyafeti giyeceklerdir. İffete ve temizliğe aykırı halleri Şhremâneti'nce tespit edilenler derhal değiştirilecektir. Ücretleri, elbise bedelleri vesaire masrafları müteahhide aittir.

On ikinci madde: Bevlhâne kullanımı için on para, helâ kullanımı için yirmi para, helâyla birlikte tuvalet için kırk para alınacaktır. Mösyö Michel etrafa tecavüz etmemek şartıyla tuvalet salonlarında ilan asabilir, içeride ayakkabı boyacısı bulundurabilir; çiçek ve gazete satabilir.

On üçüncü madde: Mösyö Michel veya makamına sahip olanlar işbu mukavele hükümlerine veya

tuvalet salonlarının inşasıyla alakalı Heyet-i Fenniyye'ce tasdik olunan plan, profil, keşifnâme, şartnâme vesâir ihtârlara riâyet eylemediği takdirde herhangi bir ihtara lüzum olmaksızın mukavele feshedilecek; mevcut inşaat toptan ve bedelsiz olarak Şehremâneti'nin tasarrufuna geçecektir.

On dördüncü madde: İşbu tuvalet salonları yalnız belediye vergisinden muaftır.

On beşinci madde: İş bu mukavelename Türkçe olarak 7/20 Kânunuevvel 1329/20 Aralık 1913- 2 Ocak 1914 tarihinde tanzim edilmiştir. Bu tarihten itibaren üç gün zarfında harcı Mösyö Michel'e ait olmak üzere mukâvelât muharrirliğince tasdik ve emanete makamına tevdi edilmediği takdirde feshedilmiş olacaktır. İşbu mukavelename iki nüsha olarak karşılıklı tanzim kılınmıştır.

Müteahhit Şehremîni

Alfred Michel Cemil

(İmza)

Bu kadar geniş kapsamlı bir surette imzalanan bu mukavelename Müteahhit Michel'in şartnamedeki bazı hususları yerine getirmediği için feshedilmiştir. Osman Nuri Ergin'in bir dip notla belirttiğine göre şartnamenin dokuzuncu maddesinde bulunan tuvalet salonlarından birden on bir numaraya kadar olanlarının inşasına, mukavelenin imzalanmasını müteakip altı ay içerisinde başlanmalı, bir yıl içerisinde de bu salonlar hizmet açık hale getirilmiş olmalı uyarısı yerine getirilmediği için anlaşma geçersiz sayılmış ve depozito olarak müteahhit tarafından verilen beş yüz liraya el konulmuştur.^[135] Şehremin Cemil Topuzlu Paşa hatıralarında mukavelenin imzalanmasına rağmen çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle bu işin suya düştüğü söylemektedir.^[136]

Şehir Temizliğinde Sıhhi Uygulamalar:

Sokakların Sulanması ve Yıkanması

Hiç şüphesiz Cemil Topuzlu Paşa döneminde temizlikle alakalı birçok çalışma yapılmış özellikle Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü'nün kurulmasıyla tanzifat işleri düzene girmiştir. Sokaklar sürekli yıkanmış, geceleri temizlik işlerine büyük masraflar edilerek İstanbul ilk defa ciddi ve fenni temizlik görmüştür. Bununla birlikte sokakların yıkanması konusu ayrıca dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Başlangıçta tozlu yolların ve caddelerin sulanması kararı alınarak belirli bölgeler süpürülüp sulanmıştır. Nitekim 1871 tarihli Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir belgede şehrin temizliğinin sağlanması için İstanbul'da başlıca sokakların süpürülüp sulanmaya başladığı bildirilmektedir.

Cemil Topuzlu Paşa'nın görev süresinde sokakların sıklıkla sulandığı hatta yıkandığı görülmektedir. Elimizdeki belgelerden sulama için Dersaadet Su Şirketi'yle anlaşma imzalandığı ve belli bir ödeme karşılığında belirli mesafedeki yerlerin yıkandığı görülmektedir. 1892 yılında yapılan bir mukavelede Şehremaneti on sekiz bin yedi yüz yirmi metrelik bir alanın yıllık 177 altın kırk iki kuruşa sulanması için talimat vermiştir.^[137] 15 Mart 1904 tarihli Dersaadet Su Şirketi'nin müdürü imzalı bir yazıda Birinci, Dördüncü, Altıncı Belediye Daireleri dâhilinde bulunan bazı büyük cadde ve sokakların sulanması konusunda Meclis-i Vükela'da alınan karara atıf yapılarak, sulama işinin yıllık beş bin iki yüz küsür lira ile on iki sene müddetle şirkete verildiği, ancak daha sonra ücrette ve anlaşma süresinde indirimle gidilmesinden bahsedilmektedir. Buna göre şirkete dört yıllık bir anlaşma teklif ediliyor ve ücret olarak da dört bin lira öneriliyordu. Şirket müdürü bu fiyatlandırmanın firmayı büyük bir zarara sokacağı dolayısıyla gereken çözümün üretilmesini istemektedir. Ayrıca anlaşmada bulunmamasına rağmen kaldırımların da sulanmasının Meclis-i Vükela kararında geçmesi şirket tarafından sıkıntıyla karşılanmıştır. Halkı ıslatmadan, çeşitli şikâyetlere maruz kalmadan, kaldırımların sulanmasının mümkün olmayacağı, bu çalışma yapılacaksa yaya kaldırımlarının uzunluğu için ekstra bir ücret ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. Son olarak şirket müdürünün, uğrayacağı zararın bertaraf edilmesi için padişah'tan yardım istediği görülmektedir.^[138]

Terkos Su Şirketi'nin fahiş fiyattan belediyeye su satması ve istenilen indirimi yapmaması üzerine sokakların ve caddelerin deniz suyuyla sulanması tartışılmıştır. Buna göre öncelikle Beşiktaş ile Tophane arasında ve Kumkapı civarında uygun görülecek mahallere özel tulumba makineleri konarak; Şişli ile İstanbul'un uygun bölgelerine depolar ihdas edilecektir. Denizden getirilecek berrak ve temiz suların isalesi bu depolardan demir borular vasıtasıyla caddelere ve sokaklara su taşınarak sağlanacaktır. Bununla birlikte getirilen bu su ile Beşiktaş'ta bir deniz hamamı inşa edilmesi, ayrıca güzergâh üzerindeki han ve apartmanların temizliği için uygun bir ücret karşılığında suyun satılması düşünülmüştür. Yine, meydana gelebilecek yangınlarda ihtiyaç hissedilecek suyun temini için bir anonim Osmanlı şirketinin kurulmasına izin istenmektedir. Bunun için Şehremaneti'nce Terkos şirketinden yıllık satın alınan 150.000 metreküp suyun karşılığında, iki misli miktarda su verilmek üzere Terkos şirketine verilmekte olan meblağın, yeni kurulacak şirkete imtiyaz devam ettiği müddetçe verileceğinin taahhüt ve temin edilmesi, 10. Belediye Dairesi olan Yeniköy Belediyesi'nin Muhasebecisi Kerim Kani Efendi tarafından Şehremaneti'ne sunulan raporda belirtilmiştir.

Heyet-i Sıhiyye-i Müfettiş-i Umumiliği ise bu değişikliğin/yeniliğin halk ve çevre sağlığı açısından birtakım sakıncalar doğurduğunu hatırlatmıştır. Deniz sularının cadde ve sokaklarda bıraktığı tortunun

tozla birlikte, göz ve gırtlakta bir takım rahatsızlıklara sebep olacağı, dolayısıyla iktisadi tasarruf yapalım derken halk sağlığının olumsuz etkilenmesi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde sahil rıhtımlarında deniz suyundan faydalandığı gibi İstanbul'un Boğaziçi sahillerinde yaz günlerinde, Adalar'da ise hemen her gün deniz suyu ile sulama yapıldığı, ancak Avrupa ve Türkiye'de sözü edilen sağlık sorunlarına rastlanmadığı bildirilmiştir. Ayrıca, deniz suyunun tuzundaki nem dolayısıyla sokakların sık sık sulanmasına bile gerek görülmediği, deniz tuzunun çökmesi ile de sokak yüzeyinde meydana gelen tabakanın toz oluşumuna da engel olduğu hatırlatılmıştır. Bu durum dolayısıyla bazı kaldırımlarda ortaya çıkan kayganlık için ise günde bir defa adi suyla bölgenin sulanabileceği beyan edilmiştir.

Bununla birlikte deniz suyu ile sulanan sokaklarda çamurların giderilmesine belediye ekiplerince dikkat edilmeyecek olunursa, tuzlu çamurların arabaların boya ve cilalarına zarar verebileceği söylenmiştir. Ayrıca deniz suyunun lağımaları temizlemesine rağmen topraktaki maden vb. ye zarar vereceği endişesi bulunmaktadır. Fakat bu endişelerin sokakta çamur bırakılmaması ve sokaktaki suların akacağı giderlerin yapılmasıyla ortadan kalkacağı ifade edilmiştir.

Deniz suyunun kullanılmasının sakıncaları ile alakalı ortaya konan bu endişeler tartışılrsa da o dönemde sokak temizliğinde eskiden beri kullanılan suların da çok sıhhatli olmadığı uzmanların yaptığı tetkikler neticesinde anlaşılmıştır. Dolayısıyla açık denizden ve akıntılı bölgelerden alınan temiz deniz suyuna nispetle bahsedilen suların sayıca fazla mikrop ve bakteri (mevadı uzviye) taşıdığı sonucuna varılmıştır. Aynı hususta Avrupa yeniden örnek gösterilerek, burada sokak ve caddelerin sadece sulanmadığı, sulandıktan sonra süpürülüp temizlendiği, hatta yıkandığı ifade edilmiş dolayısıyla İstanbul'da da bu şekilde yapılması durumunda deniz suyu ile sokak tanzifatının hiçbir sakınca doğurmayacağı belirtilmiştir.

Aynı kararda söz konusu deniz suyunun nereden temin edileceği de belirlenmiştir. Buna göre Haliç'in deniz suyunun, gerek karşı yakanın bütün lağımalarının buraya dökülmesi ve gerekse buralarda yeteri kadar akıntının olmaması nedeniyle kullanılamayacağına karar verilmiştir. Deniz suyunun Marmara ya da Rumeli sahilinin temiz ve sahilden uzak taraflarından alınması şart koşulmuştur. Yine, bir memleket için safi hava hazinesi, şehrin akciğerleri demek olan bahçelerde ve caddelerin kenarlarında yetiştirilecek ağaçların deniz suyundan zarar görebileceği düşünüldüğünde buraların ise tatlı su ile sulanması gerektiği belirtilmiştir.^[139]

Tüm bu tartışmalara rağmen yukarıdaki teklif kabul edilmemiş, 14 Mayıs 1914 tarihinde Şehemaneti ve Dersaadet Su Şirketi arasında bir mukavele imzalanarak tekrar anlaşma sağlanmıştır.

Buna göre cadde ve sokaklar sadece sulanmayacak sağlıklı bir tanzifat için belirli aralıklarla yıkanacaktı. Sokak ve caddeler günde iki defa sulanacak, yollar ise haftada bir yıkanacaktı. Senede 245 gün sulama işlemi yapılırken yağmurlu günlerde çalışma olmayacaktı. Bu anlaşmaya göre şirkete yıllık 3.000 liradan 3 yıllık bir imtiyaz verilmekteydi.^[140] Sulama ve Yıkama anlaşmasının sadeleştirilmiş metni aşağıdadır:

İskâ (Sulama) ve Yıkama Mukâvelenâmesi

1 Mayıs 1330/14 Mayıs1914

Birinci madde: Dersaâdet şehri nâmına Şehremini Cemil Paşa hazretleriyle Dersaâdet Su Şirketi

nâmına mesûl müdür Mösyö Leon Hora arasında aşağıdaki mukavele imzalanmıştır.

İkinci madde: İşbu proje iki asli maddeyi ihtivâ eder:

Geçen senenin anlaşmasına eklenmiş harita ve ib'âd cetvelleriyle gösterilen çarşıların günde (Emânet'in arzu edeceği saatlerde) iki defa sulama işi.

Orta kısmı paket ve yan piyadeleri yine paket veya asfalt ya da karo ile döşenmiş yolların haftada birer defa yıkanması işi.

"A" Harfli Proje: Sulama İş

Üçüncü madde: Yukarıda zikrolunan harita ile ib'âd cetvellerinde gösterilmiş ve toplamda takriben 447.037 metrekareden ibaret olan caddelerde şirket günde iki defa sulamayı kabul eder.

Yıkama müddeti her senenin 15 Nisan (28 Nisan) tarihinden 15 Teşrînisânîsi'ne (28 Kasım) ve gelecek senenin 15 Mart'ından (28 Mart) 14 Nisan (27 Nisan) akşamına değin yani her sene iki yüz kırk beş gün devam edecek ve yağmurlu günlerde sulama işi ifâ edilmeyecektir. Bu şart üç sene mütemadiyen devam edecektir. Cısr-i cedîd (Yeni Köprü/Galata Köprüsü) ile Sultanahmed Meydanı'nın günde iki defa sulanması mukâvele dâhilindedir. Sulama hizmetini temin eden bilumum âlât ve edevât şirketin malıdır.

Dördüncü madde: Şirket her metrekare yolun sulanması için iki defada iki litre su sarfını taahhüt eder ve bu hususta istihdam edeceği amele ücretleriyle diğer masraflar şirkete aittir.

Beşinci madde: Tayin kılınan iki yüz kırk beş günde bilumum masraflar şirkete ait olmak üzere, yolların sulanması için Emanet-i Celile, toplamda Dersâdet Su Şirketi'ne her sene için dört bin iki yüz (4.200) adet Osmanlı lirası verilmesini taahhüt eder. Bu senevî miktar akçe, mukavelenin süresi olan üç seneden beherinin belirtildiği zamanlarda dört taksit üzerinden ödenecektir.

Birinci taksit 15 Haziran, ikinci taksit 15 Ağustos, üçüncü taksit 15 Teşrînisânî ve dördüncü taksit 14 Nisan (gelecek sene).

Yukarıda zikrolunan ücret aşağıda olduğu gibi arttırılacaktır:

İlk olarak, mukavelenamenin on yedinci maddesinde bahsolunan sulama ve süpürme otomobillerine mahsus su ağızlıklarının kurulum masrafı olmak üzere:

İkinci olarak,

a- Unkapanı-Eyüp Sultan

b- Aksaray-Topkapı

c- Aksaray-Yedikule

d- Ebussuud, Eskizaptiye, Mısır Çarşısı, Haseki Hamamı ve Zeyrek Caddelerinin günde iki defa olmak üzere sulama bedelinden dolayı.

Yukarıda (a,b,c,d) harfleriyle gösterilen çarşıların toplam alanı 84.417 metrekaredir. İska olunan söz konusu yolların her bin metrekaresi için sulama bedeli olmak üzere günde iki defa da altın akçe 6.40 kuruş (yüzde on tenzilât yapılacaktır) verilecektir. Bu hesaba göre üç yüz otuz senesinde

otomobillere su almak üzere kumpanya tarafından yapılacak olan otuz ağızlığın inşası için 14 Nisan 1330/1914 tarihinden itibaren bir buçuk ay, yani kırk beş gün mühlet verilmiştir. Bu vesileyle üç büyük, yani: Yedikule-Topkapı, Unkapanı-Eyüp Sultan (İskele yolu da dahildir), Topkapı-Aksaray (72.556 metrekare) yoluyla; yedi küçük, yani Eskizaptiye, Ebussuûd, Haseki Hamamı, Mısır Çarşısı, Postane Caddesi, Saka Çeşmesi ve Zeyrek (11.861 metrekare) caddelerinin sulanması, ayrıca Eyüp yolunun haftada bir defa yıkanması için üç yüz otuz senesi zarfında Emanet, kumpanyaya sekiz bin üç yüz elli (8.352) Osmanlı lirası ve üç yüz otuz bir, üç yüz otuz iki senelerinin beheri için sekiz bin beş yüz kırk (8.540) Osmanlı lirası ödeyecektir.

İşbu meblağ kumpanyaya yukarıda yazılı olan zamanlarda ve dört taksitte verilecek, yalnız dördüncü taksit gelecek sene zarfında ödenecektir.

Altıncı madde: Şayet Şehremânet-i Celîlesi sulama mukavelenamesine eklenmiş haritada tayin olunan çarşıdan bir kaçının günde üçüncü defa sulanmasını arzu eder ise bu babda şirkete iki gün evvel haber verecek ve şirket de tayin olunan çarşayı bir üçüncü defa daha sulayacaktır. Fazla sulama bedeli her metrekare için bir defada bir litre su sarf edilmek şartıyla, her bin metrekare için altın akçe üç kuruş yirmi santimden (3.20) hesap edilip, verilecektir.

Yedinci madde: Üçüncü maddedeki alana dâhil olup daha önce sulanmakta olan Serencebey Yokuşu'yla Kıztaşı Caddesi ve Harbiye Nezareti Mercan Kapısı karşısındaki sebilden itibaren Çiftesaray önünden geçen cadde sulanmayacaktır.

Sekizinci madde: Şehir caddelerinin sulanmasından başka mukaveleye eklenmiş haritanın işaretlerine uygun olarak ve yaklaşık 51.822 metrekare bir alan üzerinden sulama yapılacaktır. Yani Şişli'de karakoldan itibaren Kâğıthâne Deresi'ne, buradan dere sahilini takiben köprüye ve oradan Kâğıthâne köyü girişine kadar olan yolu ve sahili, şirket bir sene zarfında iki yüz defa, Şehremâneti tarafından tayin olunacak günler ve saatlerde sulayacaktır.

Yapılacak sulama için geçmiş senedeki gibi lâzım olan amele ücretleri, sabit, hareketli aletler, edevât, levâzım masraflarıyla, onarma masrafı ve suyolları, gelecek mukaveleye değin şirket tarafından temin olunacaktır.

Kağıthane yoluyla gezinti mahallinin bu şekilde sulanmasının temini için şirket, icap eden her türlü tadilatı yapacaktır.

İşbu mukavelenin müddeti olan üç senenin sonunda, Emanet uhdesinde bulunan önceki tesisat, kullanmaya uygun bir surette Emanet'e devredilecektir. Bununla birlikte geçen sene zarfında icrâ edilen ve mevcut mukavelenin müddeti olan üç sene zarfında icrâ edilecek olan yeni tesisat şirketin malı olacaktır.

Mevcut mukavelenin beşinci maddesinde yazılı (4.200) dört bin iki yüz liraya, Kağıthane'nin sulanması ücreti dâhildir.

"B" Harfli Proje: Yıkama İşi

Dokuzuncu madde: İşbu mukaveleye eklenmiş harita ve listelerde gösterilen yolların içerisinde yalnız orta kısmı ve yan yaya yolları paket; asfalt ve yahut karo olan caddeler haftada bir defa yıkanacaktır.

Bilumum caddelerin yıkanması yedi günden ibaret bir fasıla dâhilinde muntazaman işleyecek olan amele takımlarıyla nöbetleşe temin edilecek ve işbu tertip olunan postaların yıkayacağı caddelerin listesiyle sulama günü, Şehremâneti'ne kumpanya tarafından bildirilecektir.

Yedi gün sonunda bilumum sokaklar tamamıyla yıkanmış olup sekizinci gün yine aynı hal devam edecektir.

Sulama Şekli:

Şirket, yaya yollarının sulanmasını, sulama ağızlıklarına takılacak hareketli hortum ve borular ile şirketin kendi amelesi vasıtasıyla icra edecek; çamurlarla mülevves sular, yaya kaldırımlarının boyundaki oluklar ve süpürgeler vasıtasıyla lağımlara gönderilecektir.

Sokakların yıkanmasına, zikrolunan düzenle şafak ile başlanıp yıkamanın bir an evvel tamamlanmasına gayret olunacaktır. Sokaklar yıkandıkları gün sulanmayacaktır. Yalnız Yeni Köprü (Galata Köprüsü) haftada iki defa yıkanacak ve bu da emanet tarafından bildirilecektir.

Yıkama işleminden sonra, kirli suların yol üzerinde birikmiş bir halde bırakılmasına asla izin verilmeyecektir. Yağmurlu günlerde yıkanma işine devam olunacaktır.

Karlı havalarda, karın yağmasını müteakip şirket yıkama işine devam edecek ve buna muvaffak olmazsa karın gevşemeğe başladığı zaman yıkanma işine başlayacaktır.

Şirket kendi memurunu ve malzemesi vasıtasıyla tekmil yıkanma işini, sorumluluğuna alır. Memurların maaşları, âlât ve edevâtın satın alınması ve tamir edilmesi topluca şirkete aittir.

Yıkamadan sonra caddelerin temiz bulunması için kâfi miktarda su kullanarak şirket ikinci bir tamamlayıcı temizliğin îfâsını taahhüd eder.

Yıkanması lâzım gelen yolların sürekli temizliğinden hiçbir zaman şirket mesul olamaz. Yani sulama esnasında yol üzerinde külliyetli süprüntü, toprak ve çamur yığınları bulunursa, şirket, bunları kaldırmayacağı gibi su ile çamurları da lağımlara ulaştıramayacağından dolayı, fiyat üzerinden indirim kabul etmeyecektir. Yalnız mezkûr yığınları, toz meydana çıkmaması için, çamur haline getirinceye kadar sulayacaktır.

Şirket, Beyoğlu tarafındaki araba duraklarıyla, Taksim-Şişli refüjleri üzerindeki ağaçları yıkayacaktır. Şirket, Unkapanı'ndan Eyüp Sultan'a devam eden yolu (İskele-Eyüp Sultan yolu dahil olduğu halde), beşinci madde hükmü gereğince sulaması kararlaştırılan genel uzunluk dikkate alınarak; fakat yalnız yaya kaldırımları arasındaki mesafeyi haftada bir defa yıkamayı kabul eder. Mukavele hükümleri gereğince sulanması kararlaştırılmış olan sair yeni yollar, yani Topkapı, Yedikule, Ebusuud, Zeyrek vesâir caddeler yıkanmayacaktır. Şirket gerek sulama, gerekse yıkanma işini grev müstesna olmak üzere olağandışı şeyler sebebiyle erteleyemez. İşbu ara vermeler grevden gayri bir sebeple iki günü geçerse Emanet, şirketten fiyat farkı talep edecektir.

Onuncu madde: Yıkanma işine ait yazılı maddelerin hükmünün uygulanması için şirket, Emânet-i Celile'den toptan üç bin (3.000) Osmanlı lirası alacaktır. İşbu bedel sulama bedelinin düzenleme şeklini belirten beşinci madde gereğince belirlenecektir.

On birinci madde: Emanet, toptan yıkanması lâzım gelen yollardan başka caddeleri yıkamak isterse yahut toptan belirlenmiş olan bir defa yıkamayı arttırmak ister ise şirkete bir hafta evvel haber

verecektir. Bununla birlikte bu gibi yolların uzunluğu bin metreden aşağı olmayacaktır.

İşbu ilave olunan yıkanma bedeli (fazla olarak yıkanacak alanın) mukavelenamesinin esas bedeli olan 3.000 Osmanlı lirası /0000 metrekare düsturuyla hesap olunacaktır.

On ikinci madde: Şirket sulama ve yıkama işinde istihdam edeceği bilimum ameleye tek tip elbise giydirmeye mecburdur. Temizlik işçisi hakkında yürürlükte olan usule uygun olarak, emanet tarafından elbiseler hakkında gönderilecek tebligat derhal uygulanacaktır. Şayet elbiselerin yapılması için icap eden zaman sona erdiği halde kumpanya, amelesine kostüm, çizme ve serpuş giydirmez ise emanet hemen kumpanya hesabına elbise çizme ve serpuşları işçilere dağıtacaktır.

Şirketin istihdam edeceği amele iyi ahlaklı kişilerden olacak, aksi durumda olan kişiler istihdam edilmeyecektir.

On üçüncü madde: Mukâvelenâme-i hâzıra hükümleri gereğince şirkete ödenmesi lâzım gelen meblağ, Emanet'in genel gelirlerinden ve Nezâfet-i Fenniye Şubesi tahsisâtından ödenecektir.

Emânet zamanında ödemesini yapmazsa, şirket taahhütlerini gerçekleştirmede serbest kalacak ve bundan dolayı hiçbir şikâyeti dikkate almayacaktır.

On dördüncü madde: Anlaşma tarafları mukaveleyi muhafazaya itina eyleyecekleri gibi, yolların sulanma ve yıkanması işlerinin kolaylaştırılması babında, Emanet-i Celile şirkete karşı lazım gelen yardımı yapacak, mezkûr hizmetlerde şirketin kullanacağı kişileri himaye edecektir.

On beşinci madde: İşbu mukavelenamede yazılı mahallerden başka diğer bazı caddelerin daha sulanmasını emanet-i celile talep edecek olursa, ilave olunacak olan bu caddelerin sulanması için mukavelenin altıncı maddesinde açıkça belirtilen altın akça "3.20" kuruştan, yüzde on nispetindeki indirimden zaman-ı emanet istifade edebilecektir. Ancak Emanet-i Celile günde iki defadan az sulama yapılmasını şirketten hiçbir vakit talep edemeyecektir.

On altıncı madde: Eğer havada meydana gelecek fevkalade değişiklikten dolayı 15 Teşrînisânî ve gelecek sene 15 Mart tarihleri arasında mukaveleden hariç sulama muamelesinin icrâsı icap ederse, şirket sulamayı günde iki defa olmak ve on üç günü geçmemek şartıyla icra edecektir. Bahsedilen uygulama 1329 senesinin aynı müddeti zarfında fazla olarak sulanan ve aşağıda isimleri yazılı bulunan çarşı-pazara münhasır kalacaktır. Şöyle ki:

- 1-Eminönü'den Alemdar Caddesi yoluyla Darülfünûn'a.
- 2-Eminönü'nden Bâbıâlî Caddesi yoluyla Türbe'ye.
- 3-Eminönü'nden Yeni Köprü yoluyla Galata'ya, ondan Galatasaray'a.
- 4-Tünel'den bed' ile Taksim'e ve Pangaltı'dan bi'l-murûr Hürriyet-i Ebediye Tepesine.
- 5.Galata'dan Beşiktaş'a.

İşbu maddede belirtilen çarşı-pazarın belirlenen günlerden fazla sulama yapılması, Emanet tarafından yazılı olarak bildirildiği takdirde işbu sulama bedeli on beşinci maddenin son fıkrasında belirtilen şartlara uygun olarak Emanet tarafından kumpanyaya verilecektir.

Hususî Ağızlıklar:

On yedinci madde: Hortum ile yapılan sulama uygulamasından başka Emânet marifetiyle, sulama ve süpürme otomobilleri vasıtasıyla, diğer caddelerin sulanması arzu edilirse, bu hususta şirketin büyük çaptaki suyolları güzergâhında emanet tarafından gösterilecek noktalarda, sırf sulama ve süpürme otomobillerine mahsus olmak üzere koyulacak otuz adet hususî sulama ağızlıklarından mezkûr hususa gerekli suyu şirket verecektir.

Bu ağızlıklara mahsus olmak üzere birer su saati, yaya kaldırımlarının kenarında bulunan demir kapaklı baca içerisine koyulacaktır. Su saati hariç olarak mezkûr ağızlıkların tesis masrafı (450) dört yüz elli Osmanlı lirası olacağı anlaşılmıştır.

Masrafların şirkete ödettirilmesi konusunda yalnız üç sene için sulama ve yıkama tutarının toplamı olan miktara beher sene yüz elli (150) Osmanlı lirası ilave olunacak, bu para her sene kumpanyaya ödettirilecektir; bununla birlikte yalnız gelecek mukavelede saatler kumpanyaya ait bulunacaktır. Gerek şube borularının, racordmandların ve gerekse şirkete ait saatlerin korunması şirkete aittir. Ağızlıkların kurulumu için senelik yüz elli (150) liradan başka, saatler tarafından kaydedilecek ve yazılacak su miktarının toplamı her metreküp karşılığında altmış paradan hesapla Emanet tarafından kumpanyaya verilecektir.

Mezkûr saatler şirket ile Emanet'in mühürleri altında bulundurulacak ve bunlardan herhangi birinin tamiri, emanet tarafından görevlendirilen bir memur gözetiminde yapılabilecektir.

İşbu mukavelenamenin müddeti olan üç sene zarfında Emânet sulama ve süpürme otomobillerine ait ağızlıkların adedini arttırmak isterse, şirket mezkûr ağızlıkları yukarıdaki şartlar çerçevesinde toplamda elli adede ulaştıracaktır.

On sekizinci madde: İşbu mukavele müddeti üç senedir; yani 15 Nisan 330/28 Nisan 1914'ten, 14 Nisan 333/14 Nisan 1917 tarihine kadardır. Şayet Şehremâneti üç sene sonra yine mukaveleyi yenilemek isterse müddetin sona ermesinden on beş gün evvel şirkete bilgi verecektir.

On dokuzuncu madde: İşbu mukavelename üç nüsha olarak düzenlenecek, biri kumpanyada, diğeri muhasebede ve biri de Nezâfet-i Fenniyye Şubesi'nde saklanacaktır.

Toplam Hesap: 4.200 Osmanlı lirası sulama, 3.000 Osmanlı lirası yıkama, 150 Osmanlı lirası 30 adet ağızlık, 835 Osmanlı lirası üç büyük yol ve 167 lira yedi küçük yol için, 1914 senesine mahsus toplam 8.352 Osmanlı lirası hesaplanmıştır. Üç büyük yolun 1914 senesine nispeten bir buçuk aylık fazla sulama bedeli olan 188 Osmanlı lirası zam olursa 8.540 Osmanlı lirası 1331/1915 ve 1332/1916 seneleri için şirkete verilecek ve bundan başka yalnız otomobillere alınan su bedelleri ayrıca fatura üzerinden hesap olunarak şirkete ödenecektir.

İstanbul'daki belediyecilik çalışmalarının özellikle şehrin temizliği konusundaki faaliyetlerin başarılı olmasında Cemil Paşa döneminin Nezâfet-i Fenniye Müdürü Mühendis Selahaddin Bey'in de büyük katkıları olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde öteye beriye çöp atılmaması için bazı noktalara sandıklar, sepetler konularak önemli hizmetler gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi fenni temizliğe uygun temizlik ahırları ve çöp arabalarının imalatı için uygun yerler yapılmıştır. Balat Araba İmalathanesi ile Ahırkapı'daki ahır bu zamanda inşa edilmiştir. [\[141\]](#)

I. Dünya Savaşı'nın çıkması, İstanbul'da temizlik adına kurulan sistemi iflas ettirmiştir. Belediyenin temizlik için kullandığı bütün arabalar ve hayvanlara ordu el koymuş, ayrıca temizlik işçileri silâh

altına alınarak şehrin tanzifatı kadın ve çocuklara bırakılmıştır. Böylece binlerce lira harcanarak kurulan düzen tamamen yok olmuştur.

Dersaadet Sokaklarında

İlk Hanım Elleri: Kadın Çöpçüler

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturan ve dünya tarihinin en kanlı savaşlarından biri olan I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) V. Mehmet Reşat yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletleri'nin safında savaşa katılmıştı. Savaşa katılma kararıyla birlikte eli silah tutan gençler göreve çağırılmış, ayrıca cephede değerlendirilmek üzere temizlik işlerinde kullanılan atlara ve arazözlere ordu tarafından el konulmuştu. Böylece, büyük meblağlara mal olan teşkilat sekteye uğrarken, zaman içerisinde şehrin sokaklarında da çöpler birikmeye başlamıştı.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı kadını toplumun içerisinde daha fazla görünerek yavaş yavaş iş dünyasında da kendine yer ediniyordu. Feminizm hareketini Amerika'dan Osmanlı'ya taşıyan, İstanbul'da bisikletle ve peçesiz olarak sokağa çıkan ilk kadın olan Mary Mills Patrick, (1876 yılında henüz 26 yaşında genç ve idealist bir kadın iken, Üsküdar'da faaliyet gösteren İstanbul Kız Koleji'nde felsefe hocalığına başladı. Kolejde 1890'da müdireliğe başlayan Patrick, 1924 yılına kadar bu görevde kaldı.) bu dönemin Osmanlı kadını üzerindeki değişimini şu sözlerle ifade etmekteydi:

"Kadınların peçesi üzerine mücadeleler özellikle savaşın ilk yılında dikkat çekiciydi. Eski günlerde hiçbir zaman bir Türk kadını sokakta peçesiz görülmezdi. Ancak savaşın ilk zamanlarında peçeler kayboldu, etekler kısaldı ve artık kadınlar her türlü ilerleme ve eğitime hazırды."

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Türk kadınının iş hayatına girme çabalarını "*Kadın Meselesi*" adlı yazısında şu şekilde dile getirir:

"...Artık Türk kadını yemeğini ocağa vurduktan, çocuğunun salıncağını çardağın altına kurduktan sonra, manide, şarkıda kafesinde şakıyan kanarya ile yarışacak dağdasız, saf ve sefali hayatı yaşayamayacak..."

Kadınlarımız nazik yaradılışı ile hiç uygun düşmeyen süfli ve ağır hizmetlere kadar girdi. Sokaklarda kadın çöpçüler görüyoruz. Yarın öbür gün yeldirmeli lostracılara, başörtülü hamallara, küfecilere rastlarsak garipsenmez. Muhabirlik isteği ile matbaalara başvuran kadınlara rastladım. Evet, şimdi kadın geçim sahnesinde erkekle omuz omuza yürümek zorunda kaldı."

Hüseyin Rahmi, Türkiye'de Batılı anlamda tiyatronun gelişmesinde önemli bir değişimi sağlayan, Osmanlı'daki ilk konservatuar kurumu olarak da kabul edilen Darülbedayi'nin geliştiği dönemde aktör Küçük Kemal'in tavsiyesi üzerine "*Kadın Erkekleşince*" adlı tiyatro eserini yazarak kadınının iş hayatına girmesiyle evde meydana gelen değişimi eserinde anlatmaktadır.

Dersaadet'in peçeli kadınlarının karşımıza ana, eş, hala, teyze, anneanne ve babaanne olarak çıkmasına alışmış bir toplum olarak yaşadık. Artık bu alışılmış imajın bir adım ötesine geçen kadınlarımız bazen zorunluktan, bazen de değişime ayak uydurma gayretinden, farklı sıfatlarla İstanbul sokaklarında görülmeye başlamıştı.

Sokaklara Hanmeli Dokunuyor

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlar doğrultusunda Şehremaneti, Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü

bünyesine kadın tanzifat ameleleri (kadın çöpçü) yerleştirme kararı alarak, İstanbul sokaklarının ve evlerdeki çöplerin fenni temizliğe uygun olarak temizlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı'nın nazik yaradılışlı, cefakâr ve vefakâr kadınları, kocaları, babaları, amcaları, dayıları, oğulları orduya yazılıp cepheye sevk edilince başkentin her türlü ihtiyacını karşılama gayretine girmişlerdir. Bu doğrultuda bazen fırıncı, bazen sütçü, bazen de Şehremaneti'nde bir memur olarak karşımıza çıkmaya başlamışlardır. Böyle bir ortamda Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü bünyesinde kadın çöpçüler istihdam edilmiştir.

Birçok kaynakta ilk kadın tanzifat amelesinin (Kadın çöpçü) Elif Yazgan adında bir hanımın olduğu belirtilse de bu ismin doğruluğu şüphelidir. Çünkü Şehremaneti bünyesine bu dönemde birden çok kadın çöpçü alındığı bilinmektedir.

Dersaadet sokaklarına hanım elinin değmesiyle birlikte tanzifat (temizlik) işinde yeni bir dönem başlamış oluyordu. Dersaadet'in hanımları zaten evlerinin-konaklarının içini, bahçesini ve çevresini her gün temizleyen, temizlik konusunda mahir hanımlardı. Şartların getirdiği zorunluluktan dolayı artık İstanbul caddelerine narin ve nazik hanım elleri değmeye başlamıştı.

1877 yılında Büyükkada'da doğan, 17 yaşında, Osmanlı'nın New York konsolosuna sekreter olarak Amerika'ya giden ve orada Amerikalı biriyle evlenen Rum kökenli Demetra Vaka, 1921 yılında İstanbul'a dönmüş ve buradaki gözlemlerini ve kadınlarımız üzerindeki izlenimlerini kaleme almıştır. Demetra Vaka İstanbul'daki sosyal değişimleri ve kadın çöpçülerine kitabında şöyle yer vermişti:

"İstanbul'daki değişimleri yavan ve sıradan kılan bir manzara ile karşılaştım. Yüzleri peçesiz, gri pantolonlar giyinmiş Türk kadınlar sokakları süpürüyorlardı. Sonradan öğrendiğime göre bunlar, Osmanlı başkentinin tek temizlik görevlileriydi ve bu zorlu işle uğraştıkları sırada onları dikkatle izleme zahmetine katlanan biri, çoğunun genç ve güzel yüzlü olduğunu görebilirdi. İçlerinden birine gülümsediğimde, bana tatlı, cüretkâr ve kadınsı bir zarafetle dolu bir gülümsemeyle karşılık verdi. Bu kadın çöpçülerin dokunaklı görüntüsü bendeki etkisini hiç yitirmedi. Kadınların bu işi yapmasına içlendiğimden değil; zira çalışmak hayattaki en soylu şeydir ve tüm bir şehrin daha temiz ve sağlıklı hale gelmesini sağlayan faydalı bir iş iki kat değerlidir. Durmaksızın yerleri süpüren, pervasız trafikten sıyrılmak için sürekli manevralar yapmak zorunda kalan bu sessiz, gri figürlerin görüntüsünde bana asıl acı veren şey, bunların Osmanlı debdebesinin hüküm sürdüğü günlerde satın alınan, üzerlerine titrenen ve gözlerden irak tutulan kadınlar olduğunu düşünmektir. O zamanlar bu kadınlar fetihçi bir soyun haz kaynağıydı. Şimdi ise yenilgiye uğramış ve aciz duruma düşmüş olan o fetihçiler, kadınlarının, beş yüz yıldan uzun süre boyunca peçesiz yürümelerini yasakladıkları bu sokakları temizlemelerine izin veriyorlardı."[\[142\]](#)

I. Dünya Savaşı'nın Bitimi:

Temizlik Çalışmaları Yeniden Başlıyor

Savaş bitene kadar şehrin sokaklarının temizliği, kadınlara ve çocuklara kalmış, dolayısıyla tüm çalışmalara rağmen İstanbul ciddi bir temizlik sorunu yaşamıştır. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri komiserleri, şehrin temizliği ile alakadar olmuş ve bu konuda şehremanetini sürekli sıkıştırmıştır. Bu sıkıntılar ancak harbin bitimiyle birlikte tekrar Şehremini olan Cemil Topuzlu Paşa'nın gayretleriyle çözülmeye çalışılmıştır. 5 Mayıs 1919 yılında tekrar göreve gelen Topuzlu Paşa, eksiklikleri gidermeye lazım olan edevatı sağlamaya uğraşmıştır. 15 Ocak 1920 tarihli Cemiyet-i Umumiye-i Belediye toplantısında yaptığı konuşmasında savaş dönemi yıllarını değerlendiren Cemil Paşa, temizlikle ilgili düşüncelerini şöyle sıralamaktadır:

"Beldenin genel sağlığı ile çok alakalı olan temizliğe bakılmamasından dolayı şehirde binlerce arabalık süprüntü birikmiş ve tanzifat teşkilatı olarak kırık, dökük yirmi otuz araba ile sakat, zayıf on beş hayvandan ve elli, altmış süpürgeci ve temizlik işçisi beş on ihtiyarla birkaç kadın ve çocuktan ibaret kalmış idi. Bu araçlar ile şehrin içinde birikip yığılmış olan süprüntüleri kaldırıp şehri temizlemek mümkün değil idi. Hemen hayvan, el arabaları ve kamyonlar tedarik edildi ve süprüntü sandıkları yapılarak mevcut pislikler kaldırıldı. Büyük ve mühim cadde ile yollar mümkün olduğu kadar temizlettirilebildi ise de ikinci, üçüncü derecede sokaklarımızı, umumiyetle şehrimizi arzu ettiğimiz surette tamamen temizlemek mümkün olmuyor. Çünkü gelirlerimizin yetersiz olmasından dolayı gerektiği kadar işçi bulunamıyor. Aylık on altı lira ücret, senede iki kat elbise, çizme, çorap, başlık ve Hilal-i Ahmer tarafından çorba verildiği halde çocuk, hasta ve yaşlı kimselerden başka, sağlam, işe güce muktedir işçi bulmak mümkün olmuyor. Bu kişiler dışarıda iki-üç liraya günlük iş bulduklarından temizlik işçiliğine rağbet etmiyorlar. Lüzumu kadar güçlü kuvvetli işçi istihdam edebilmek her birine aylık kırk-kırkbeş lira ücret verilmesi gerekiyor ki belediyenin bütün gelirlerini buna ayırsak yine de yeterli olmuyor."[\[143\]](#)

Bu kötü tabloya rağmen şehremaneti, elinden geldiğince çalışarak İstanbul'un tanzifatı imkânlar dahilinde sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Doktor Vedî Bey isminde faal, yorulmak bilmez bir zat, Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü'ne getirilmiş ve İstanbul sokakları temiz bir hal almıştır. Ancak yapılan harcamalar Şehremaneti'ni iflasa sürüklemiştir. Zira tanzifat vergisi olarak, savaştan yeni çıkmış, yokluk içerisindeki halktan, toplamda ancak elli bin liralık bir meblağ elde edilirken; bu paraya da Maliye Nezareti, Emanet'in borcu dolayısıyla el koymuştur. Tüm bunlara rağmen belediyenin temizlik işleri için yaptığı yıllık harcama en az 400-500 bin lirayı bulmaktaydı. [\[144\]](#)

Elbette ki, bu duruma Şehremanetinin dayanması mümkün değildi. Dolayısıyla işlerin yürümesi için borçlanmaya gidildi. Aslında Şehremini Cemil Paşa için borçlanma yeni bir hadise değildi. Çünkü 1913 yılında da Maliye Nezareti ile anlaşarak hükümet garantisi alınmış ve 25.221.500 Frank tutarında bir dış borçlanmaya gidilmişti. 1912 yılında Balkan Harbi nedeniyle İstanbul'a gelen yüz binlerce muhacir, yaralı ve hastanın yerleştirilmesi, bakımı ile büyük yangın yerlerinin yeniden imara açılması hükümete ciddi bir külfet getirmişti. Bu masrafin karşılanamayacağı anlaşılınca Belediye Başkanı Cemil Topuzlu, Maliye Nâzırı ile görüşerek bu dış borçlanmayı gerçekleştirmişti. Borçlanma anlaşması Paris'teki Perier Bankası ile yapıldı ve her biri 500 Frank değerinde 50.443

adet yıllık % 5 faizli tahvil çıkarıldı. Hükümet garantisinin yanında Galata ve Unkapanı köprüleri geçiş paraları fazlası gibi bazı belediye gelirleri de karşılık gösterildi. Elde edilen parayla Aksaray ve Sultanahmet yangın yerleri temizlendi. Eminönü-Beyazıt-Aksaray yolu açıldı. Ayrıca belediyenin çeşitli amaçlar için kullandığı at arabaları için Rusya'dan 200 tane beygir satın alındı. Bu atların çoğu atlı tramvay ve temizlik arabaları için kullanıldı.^[145]

Savaş yıllarının zorluklarına rağmen alınan önlemler ve kadınlarımızın temizlik konusunda istihdam edilmesiyle belli bir başarıya ulaşılmıştır. Cemil (Topuzlu) Paşa'nın ikinci şehreminliği döneminde 23 Mayıs 1919 yılında Vakit Gazetesi'nde Türkçe, Rumca ve Ermenice olarak yayınladığı temizlikle ilgili beyannamesi o dönem ki hassasiyeti ortaya koyuyor:

"Bir müddetten beri İstanbul'da tifüs, kolera, verem hastalıkları salgın bir sûretle çoğalıyor, bunun sebebi pisliktir. Temizliğe dikkat etmeyince bulaşır ve tutulan da kendini hekime baktırmazsa hem ölür, hem de etrafındakilere bulaştırır. Belediye gücü yettiği kadar sokakları temizlemeye, yıkamaya, pislikleri vesaireyi kaldırmaya başladı. Ancak sokakları temiz tutup kirletmemek ahalinin vazifesidir. Belediye ne kadar memur kullansa, ne kadar masraf etse ahali mütemadiyen süprüntü, kağıt vesaireyi sokaklara attıkça yetişemez ve yapılan masarif boşa gider.

Hemşehrilerimiz dükkân ve hanelerinden çıkan süprüntü, kâğıt parçası vesaireyi sokaklara atmasınlar, araba gelinceye kadar bir kap içinde saklasınlar. Eski âdetlerden vazgeçerek tramvay bileti, tütün paketi, eski gazete gibi şeyleri de her tarafa konmuş olan kutu ve sepetlere atsınlar. Çirkep sularını sokaklara dökmesinler, sümkürmesinler, tükürmesinler. Başka memleketlerde yaya kaldırımlarını kirletmedikten başka temizliği hane ve dükkân sahipleri yapar. Bizde öyle yapalım. Herkes ev ve dükkânının önünü temiz tutmaya çalışsın. Mağaza sahipleri sabahları yaya kaldırımlarına eşya koymasın. Esnaf yenecek şeyleri pis tutmasın. Görüyorum ki marul ve saire gibi pişirmeden yenecek şeyler yerlerde satılıyor, ahali alıyor, yiyor, hastalanıyor, ölüyor.

Bunun için esnaf temizliğe dikkat etsin ve hemşehrilerinin hayatını düşünerek sakınsın. Belediyenin vereceği talimatlara riayet etsin. Herkes elbisesini, çamaşırını kendini temiz tutsun. Evlerin içinin temizliğine, yiyeceğine, içeceğine dikkat etsin. Sokakta üstü açık meyve vesaireyi satın almasın, yemesin, hep birden el birliğiyle dikkat edersek şehrimizde tifüs, kolera, verem gibi bulaşıcı hastalıkların önünü alırız. Bu ihtarına dikkat etmez, söylediğim şeyleri yapmaz ve buna muavenet etmezseniz önümüz yazdır, kolera ziyadeleşir, binlerce hemşehrimiz ölür." [146]

Bu dönemde, İstanbul'un cadde ve sokaklarının temizliği gündüz saatlerinden ziyade geceleri yapılmaya başlanmıştır. Sokakların gündüzleri süpürülmesinin sıhhat ve sağlık açısından sakıncalar doğurduğu için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. 24 Eylül 1920 tarihli Vakit Gazetesi'nde bu konuyla ilgili sıhhiye müdürünün açıklamaları mevcuttur. [147]

Fakat her şeye rağmen bu dönemde Cemil Paşa, sokaklardaki pejmürdeliği ve pisliği gidermiş ve yeterli olmasa da temizlik teşkilatını yola sokmuştu. Cemil Paşa'dan sonra şehremini olan Celal Bey'in 1922 senesi meclis açılış konuşmasında Cemil Paşa'yı doğrularak temizlik sorunundan çok fazla şikâyet etmemekte, şehrin birinci ve ikinci derecede caddelerinin her gün süpürüldüğünü, temizlik arabalarının her gün muntazaman vazife yaptıklarını söylemektedir. Ayrıca temizlik işinde 1100 amele, 475 hayvan, 260 adet araba, 3 adet kamyonla hizmet verildiğini beyan etmekte olup bu beyan edilen amelenin büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğunu vurgulamaktadır.

1920'li yıllarda işgal İstanbul'unda müttefik kuvvetlerin her birinden temsilcilerin bulunduğu bir sağlık komisyonu kurulmuş, bu komisyona bir de Rum üye tayin edilmiştir. Ayrıca daha önce elçiliklerin danışmanları olan üç delege ile Amerikan gemisi St. Louis'den bir doktor da bu teşkilat içerisinde yer almıştır. Dönemin İstanbul'unu anlatan "İstanbul 1920" adlı kitapta bazı bilgiler dikkat çekicidir. Buna göre başlangıçta her hafta toplanan komisyon daha sonra on beş günde bir toplanmıştır. Bu çerçevede İstanbul'un temizliği işgal yıllarında Sağlık Komisyonu'nun denetimi altına girmiştir. Ancak bu denetim mutlak müdahale biçiminde değil, sadece danışmanlık düzeyindedir. Dolayısıyla sokakların temizliği belediyenin görevi olup müttefikler bu amaçla herhangi bir ödenek tahsis etmemişlerdir. Komisyonun başlıca işi, temizlik için para bulma konusunda sıkıntılar yaşayan hükümete karşı baskı yapmaktır. Bununla birlikte komisyon malzeme, yük arabası temin ederek, katır satarak belediyeye yardımcı olmaktadır. Bu amaçla pek çok yük kamyonu belediyeye tahsis edilmiştir. Yine aynı dönemde sokak temizliğine bir Türk doktor bakmakta ve kendisine bir İngiliz hanım doktor eşlik ettiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede temizliğe önem vermeyerek sokaklara çöp atanlar da yakalanarak, sorgulanmak ve cezalandırılmak üzere müttefik polis örgütüne götürülmektedir. [148]

29 Eylül 1337/ 28 Eylül 1921 yılında Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir iradede İstanbul'daki çöplerin ihaleyle toplatılmasının Avrupa gazetelerinde de duyurulmasından bahsedilmektedir:

"Ma 'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki:

24 Eylül sene 1337 târihli ve 359 numaralı tezkere-i çâkerâneme zeyldir. Şehir dâhilinde husûle gelen süprüntülerin toplatırılarak bunlardan istifâde olunmak hakkı en ziyâde menfa'at gösteren tâlibine ilhâk edileceği cihetle Avrupa'nın ba'zı memâlikinde neşr olunmak üzre..." [149]

Bir Temizlik Yöntemi Olarak

Çöplerin Denize Dökülmesi

Osmanlı İstanbul'unda şehrin temizliğinin sağlanması amacıyla yapılan tanzifat çalışmalarının son ayağı olan, toplanan çöplerin şehir dışına çıkarılması ve imhası için çeşitli uygulamaların yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi klasik Osmanlı döneminde İstanbul şehrinin beledî hizmetleri kadı marifetiyle yürütülüyordu. İstanbul kadısı aynı zamanda bugünün belediye başkanı konumundaydı. Şehrin beledî hizmetlerinden olan cadde ve sokak temizliği, hane ve evlerde birikmiş atıkların toplanması ve imha edilmesi görevi bu dönemde "Arayıcı Esnafı" tarafından yapılıyordu. Arayıcı esnafı, mahalle ve sokaklardan topladığı atık ve çöpleri bulunduğu semtin deniz kenarında kurulmuş tanzifat iskelesine getirip, orada ağaç teknelerde deniz suyu ile çerçöpü karıştırıp yıkayarak içerisinden geri dönüşümü olan değerli parçacıkları alırdı.

Dersaadet'in cadde-sokak ve çevre temizliğinin sonucu toplanan mezbele ve atıkların ayrıştırıldığı, ayrıştırma sonucu geriye kalan atıkların kayıklarla Marmara Denizi açıklarında Adalar'ın ilerisinde denize boşaltıldığı yerlere "tanzifat iskelesi" denilmekteydi. İstanbul'u dezenfekte eden, pisliklerden ve çöplerden arınmasını sağlayan, belirli yerlerden toplanan çöpleri denizin açıklarına taşıyan vasıtalara da "tanzifat kayıkları" denilmekteydi. Bunun yanında "dolap kayığı" adıyla deniz yüzeyinin temizlenmesinde kullanılan özel olarak bu iş için dizayn edilmiş kayıkları da mevcuttu. Dolap kayıkları, günümüzde Haliç ve Boğaziçi'nin temizlenmesi için 1997 yılında alınan deniz yüzeyi temizleme araçlarının atası olarak kabul edilebilir.

Tanzifat iskeleleri, klasik Osmanlı döneminde kimyasal atıkların fazla olmadığı ve deniz suyunun çözünürlülüğe sahip olduğu zamanlar için geçerli bir atık imha merkezleri olmuş ve bu işlevini asırlarca devam ettirmiştir. Ancak teknolojinin gelişimi ve kimyasal atıkların artmasıyla birlikte artık denize çöp boşaltma işleminin sona erdirilmesi gerekmiştir. Buna rağmen, 1950'li yıllara kadar toplanan çöplerin Marmara açıklarına bırakılması faaliyeti devam etmiştir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında 19. yüzyılın ortalarında Şehremaneti'nin kurulduğu döneme kadar arayıcı esnafının mahallelerden toplayarak semtin sahilindeki iskelede tahta teknelerde ayrıştırıp geriye kalan atıkları tanzifat kayıklarıyla denizin açıklarına bırakma işlevi başarıyla devam ettirilmişti. Özellikle 1900'lü yıllardan sonra İstanbul'un gelişimi ile birlikte şehir içinde kalan tanzifat iskeleleri şehrin dezenfektanesinden ziyade kötü bir görüntü ve pislik yuvası halini almaya başlamıştı.

Sanayi atıkları bir tarafa bırakılacak olursa, insan eliyle meydana getirilen düzensiz kıyı yapılaşması ve denize dökülen çöp, moloz atıkları hem kıyı çizgisinin bozulmasını hızlandırmış hem de sahillerin daha hızlı dolmasına neden olmuştur. Özellikle Haliç kıyılarının kirlenmesine neden olan en önemli faktörlerden biri denize atılan çöplerdir.^[150]

Şehrin Galata bölgesinden toplanan çöpler için Haliç kenarında Kasımpaşa ve Galata çöp iskelesi oluşturulmuş, Altıncı Daire-i Belediye görevlilerince toplanan çöpler bu iskelelere getirilmiş, buradan da mavnalarla Ahırkapı açıklarına dökülmüştür. 19. yüzyılda endüstrinin gelişmemesine paralel olarak sanayi atığı diyebileceğimiz çöplerin mevcut olmayışına rağmen, denize dökülen diğer süprüntülerin bilahare çeşitli nedenlerle sahile vurmaları bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Kasımpaşa ve Galata iskelelerinden mavnalarla açıklara götürülen çöpler bazen Haliç'e de

dökülüyor ve ciddi bir kirliliğe sebep oluyordu. 1860 yılında yapılan bir düzenleme ile çöplerin ve toplanan süprüntülerin limanı dolduracağı endişesiyle Haliç'e dökülmesinden vazgeçilmiş, biriken süprüntüler Kumkapı ve Yenikapı taraflarına dökülmüştür. [\[151\]](#) Buna rağmen Haliç'e çöp ve süprüntü dökülmeye devam edilmiş, 1865 yılında çıkan padişah iradesiyle bu duruma bir çözüm aranmaya çalışılmıştır. Nitekim Limon ve Yemiş iskelelerinden yasak olmasına rağmen Haliç'e moloz ve çöp dökülüyor, bu atıklar hem halkın sağlığını olumsuz yönde etkiliyor hem de limanın dolmasına neden oluyordu. Ayrıca ilerleyen yıllarda Kasımpaşa iskelesindeki çöpler, tersanede bulunan havuzların kirlenmesine sebep olduğu için 1899 tarihinde bu iskelenin kaldırılması gündeme gelmiştir. Ancak daha sonra Galata iskelesinin tek başına yeterli olmayacağı, başka bir iskelenin bu amaçla kullanılmasının da mümkün görünmediği anlaşılacak başka bir çözüm yolu aranmıştır. Geçici diyebileceğimiz bu çözüme göre belediye işçilerinin çöp naklinde, bölge halkının da Haliç'in temizliği konusunda daha titiz olması istenmiştir. Bununla birlikte Haliç'in dibinde 40-50 metreye varan alüvyon ve çöp tabakasının oluşması engellenememiştir. Haliç'in tabanında oluşan bu yığın, taraklı vapurlarla taranarak temizlemeye çalışılmış 1883 yılında deniz ulaşımının normal bir şekilde yapılabilmesi için çalışma başlatılmış ve Haliç dip çamuru temizliği için, Balat, Cibali, Hasköy, Galata Balık Pazarı, Sirkeci ve Fener kıyılarının taranması 325.600 kuruş olarak öngörülmüştür. Ancak görünen o ki, yapılan yazışmalar neticesinde kurumlar arası bir işbirliği yapılamamıştır. [\[152\]](#)

Çöplerin taşınması için mezbele kayıkları denen araçlar da kullanılmakta idi ki, elimizdeki Haziran 1815 tarihli bir yazıda kayıkhanede bulunan üç çifte kürekli piyade kayığının eskimiş olduğu ve yenilenmeye ihtiyaç duyduğu bildirilmiştir. Yapılan denetim sonucunda kayığın tamirinin mümkün olmadığı, tamir edilse bile bir yıl sonra tekrar bakıma muhtaç olacağı, dolayısıyla yenilenmesinin en doğru karar olduğu bildirilmiştir. [\[153\]](#)

18 Haziran 1865 tarihli bir yazıda, çarşı ve sokakların temizlettirilmesi ile ilgili, yedi ay kadar önce Fener ve Balat iskelelerine birer süprüntü dubası koyulmuş, herkesin rahatlaması sağlanmıştır. Bu şekilde insanlar bir takım süprüntü, çöplerden kurtulmuşlar ise de geçen aydan beri dubaların iskelelere getirilmesinden dolayı çarşı ve sokak aralarında süprüntü, pislik gibi kötü kokulu şeyler birikmiştir. Bu sebeple gelen şikâyetlerin artması üzerine bu iskelelerin berisine de bir duba konması emredilmiştir. [\[154\]](#)

Aynı tarihlerde Zaptiye tarafından yazılan bir yazıda denize atılmakta olan moloz ve çöplerin Sarayburnu açıklarına taşınması için Limon ve Yemiş iskelelerine birer duba konulması ve bu dubaları bağlayarak götürmek için bir vapur görevlendirilmesi istenmektedir. Bununla birlikte kaptan-ı derya, bu işlemin yapılması sırasında faydalanılacak olan duba ve vapurun tersane-i amire tarafından kullanılmakta, ayrıca bu dubaların her birinin kırk kuruş on beş paraya mal olduğunu bildirmiştir. Yine bahsedilen dubaların üç ayda bir tamir edilmeleri gerektiği, her bir dubanın masrafının da üç bin yüz otuz kuruşa ulaştığından bu araçların başka hizmetlere verilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte oluşan masrafların Tersane-i Amire'den ödenemeyeceği, dolayısıyla ihtiyaç hissedilen gereçlerin yeniden tedariki, lazım gelen masrafların da halka bölüştürülmesi ya da başka bir şekilde karşılanması düşüncesi padişaha sunulmuştur. Yazının Meclis-i Vala'ya ulaşmasıyla iki tanesi Limon ve Yemiş iskelelerinden Unkapanı iskelesine, iki tanesi Balat, Fener ve Ayvansaray iskelelerine ve biri de Hasköy ve Kasımpaşa taraflarına ait olmak üzere beş duba ve bunları açıklara götürecek bir vapurun Londra'dan sipariş edilmesi istenmiştir. Yapılacak masrafların Tersane-i Amire'den ve Maliye Hazinesi'nden karşılanmasının doğru olmayacağı, halktan alınan emlak vergisinden karşılanmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Yine, bu

vapurun yakıt ve makinist paraları ile lazım gelen masrafların da aynı şekilde karşılanması uygun görülerek bu husus padişaha sunulmuştur. Cevabi yazıda ise toplamda beş yük kırk altı bin kuruşa mal olacak bu malzemelerin alınması padişah tarafından uygun görülmüştür. [\[155\]](#)

21 Şubat 1895 yılında yazılan bir başka yazıda, İstanbul'un en büyük problemlerinden biri olan ve birçok kişinin ölümüne sebep olan kolera illetinin önlenmesi çerçevesinde yapılacak işler sayılırken özellikle Iodoslu havalardaki temizlik durumu öncelikle zikredilmiştir. Verilen bilgiye göre bu havalarda açıklara dökülmek üzere taşınan süprüntüyü nakleden mavnaların pek uzağa gidememeleri dolayısıyla, çöpleri Kız Kulesi ve Ahurkapu açıklarında denize döktükleri bildirilmiştir. Süprüntülerin ise Iodosun esmesiyle sahile geri döndüğü için, kapalı kalmak üzere kapaklı mavnalar ve bunları açıklara sevk için lüzumu kadar vapur tedariki; kâfi olmayan tenzîfât amelesinin arttırılması için emlak vergisi tahsilâtından emanete ait olan kısmının bu masraflar için ayrılması planlanmıştır. Ne var ki, ekonomik sıkıntılar dolayısıyla bu çalışmaların tamamlanamadığı anlaşılmıştır. [\[156\]](#)

Kolera konusunda hassas olan ve her türlü tedbiri almaya çalışan hükümet bazı mühim konulara özellikle dikkat çekmiştir. Nitekim 1892 yılında Hicaz bölgesinde görülen koleradan korunmak amacıyla Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir sıhhiye komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon şehir içerisinde bazı denetlemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda hazırlanan raporda muhtemelen koleradan ölen hayvanların derileri alındıktan sonra leşlerinin denize atıldığı, ancak bu leşlerin sıg yerlere atılması nedeniyle pisliklerin karaya vurduğu ve insan sağlığına zarar verdiği bildirilmiştir. Bu atıkların daha açıklara, akıntının olduğu yerlere atılması gerektiği, karaya vuran leşlerin sahipleri bulunduğu takdirde cezalandırılacakları da ayrıca bildirilmiştir. [\[157\]](#)

2 Temmuz 1906 tarihli Şehremaneti'ne yazılan yazıda tanzifat arabalarıyla mavnaları tarafından çöplerin Ahurkapı önünden denize dökülmekte olduğu, ancak dökülen süprüntü ile hayvan leşlerinin Ahurkapı'dan Çatladıkapı ve daha aşağı sahile kadar birikerek kötü kokular yaydığı bildirilmiştir. Kamu sağlığının korunması için tedbirler alınarak süprüntü mavnalarının Adalar açıklığına doğru götürülüp çöplerin oradan denize dökülmesi gereği üzerinde durulmuştur. [\[158\]](#)

Bu uygulamalar yapılırken Şehremanetine verilen bazı dilekçelerin değerlendirilerek Dahiliye Nezareti'ne sunulmasının konuya yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Buna göre Galata'da, Hürriyet Han'ında ikamet eden Panayot Yorgiyadi ve Mühendis Yorgi İyani'nin dilekçelerinde, İstanbul ve civarı süprüntülerinin belirli iskelelerden mavnalara taşınarak ilgili mevkilere götürülmesi ve denize dökülmesi konusunun tartışmaya açıldığını gazetelerdeki ilanlardan gördüklerini, oysa bu nakletme işinin ücretsiz olarak yapılmasını muhtelif tarihlerde verdikleri arzuhal ile teklif ettiklerini söylemektedirler. Bu çöplerin nakledilip imha edilmesinde ekonomik ve sağlık açısından faydalar olduğunun bilinmesine rağmen tekrar eden müracaatlarının karşılıksız kaldığını belediye levazım müdürlüğüne verdikleri dilekçe ile bildirdiklerini söylemektedirler. Dilekçelerinin ayrıntısında işlemin şekli ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Buna göre süprüntülerin sahilde mevcut iskelelere kadar nakli ile mavnalara taşınmasının Emanet'e ait olması şartıyla bu çöplerin Marmara sahilinde munasip görülecek bir yere aktarılması, orada inşa edilecek bir fabrikada yakılarak kömür ve gübre elde edilmesi teklif edilmektedir. Bu imtiyazın kırk sene boyunca sağlanması ilgili kişilerce istenmektedir. Durum emanet tarafından incelenmiş, evlerden, sokaklardan bilinen yöntemlerle toplattırılan süprüntülerin denize dökülerek imhasının ne kadar masraflı bir iş olduğu düşünüldüğünde bu talebin belediyenin menfaatine gibi görüldüğü anlaşılmıştır. Ancak buna

rağmen teklifin imtiyaz şeklinde olmasıyla birlikte bu işin mahiyetine katiyen uygun olmayan kırk sene gibi uzun bir sürenin istenmesi uygun görülmemiştir. Buna karşılık hiç olmazsa sürenin 15 yıl indirilmesi teklif edilmiş ancak ilgili kişiler bu teklifi kabul etmemiştir. Bu sebeple teklifin kabule değer görülmediği tahkik edilerek anlaşılmıştır.

Şehremini, bu mütalaasından sonra bakanlığa yeni bir teklif getirmiştir. Buna göre çöplerin toplanarak imhasının genel sağlık açısından çok önemli olduğu; ancak süprüntülerin içerisinde paçavra ve kemik gibi bugün kıymete haiz olan maddeler bulunduğu, bu maddelerin yabancı ülkelerde değerlendirilerek kâr elde edildiği açıklanmıştır. Bu yüzden ecnebi memleketlerinde tatbik edilen usulün İstanbul'da da uygulanmasının önemli bir menfaat temini sağlayacağı bildirilmiştir.

Bu tekliflerin sonunda bahsedilen uygulamaların kısa sürede neticelenmesinin mümkün olmadığı ve bu sene eski usule göre ihaleye çıkılmasının daha doğru olacağı bildirilmiştir. [\[159\]](#)

Denize süprüntü dökülmesi uzun yıllar devam etmiş ve bu durum Marmara'nın kirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra Cumhuriyet'in ilanından sonra uzun bir müddet bu uygulamanın devam ettirilmiş olması, gelişmiş toplumların çalışmaları düşünüldüğünde kötü bir gelenek olarak değerlendirilmiştir. Nitekim aşağıda anlatılan olayda çöp dökme faaliyetinin bizi, İstanbul'a gelen yabancı misafirler nezdinde ne derece zor duruma soktuğu görülmektedir...

Konyalı Lokantası'ndan Bir Anekdote

Konyalı'nın yüz yılı askın serüveni acı tatlı pek çok anıyla doludur. 60 yılını Konyalı'ya veren Nurettin

Doğanbey'in bize şifahen aktardığı anlarından bazılarını burada anlatmak faydalı olacaktır. Doğanbey ilginç anekdotlarından birinde şöyle diyor:

"En ilginç hatıralarım 1967'de faaliyete geçmiş olan Topkapı Sarayı'ndaki lokantamızdadır. Şöyle bir iddiada bulunursam yanlış söylemiş olmam herhalde. Hizmet anlamında en fazla kral, kraliçe, prenses, imparator ve devlet başkanını ben ağırladım. Bunlardan biri de İngiltere Kraliçesi Elizabeth idi. Lokantamıza gelen kraliçe -o gün kendisine Majeste olarak hitap etmemiz istenmişti- yemeğe başladığında hemen sarayın altındaki demiryolunda bir tren durdu ve düdük çalmaya başladı. Biz herhalde ileri ya da geri gidecek onun için işaret veriyor diye düşündük. Ama ne gezer, düdük bir türlü susmak bilmedi. Sonunda aşağıya bir memur yollandı. Yabancı konuklarımız var, düdüğü susturun, demek için. Düdüğü çalan "Aaa! Ben düdüğü kraliçe pencereye çıksın, bana selam versin diye çalıyorum" demez mi? Düdüğün kesilmesi 8-10 dakikayı aldı.

Balıklara yem veriyorlar!

Az sonra başka bir olay oldu. O zamanlar pirinç çeltiği, Balat'daki fabrika ve değirmenlerde kabuğundan ayrılırdı. Bir kamyon pirinç ayıklandığında bir kamyon çeltik kabuğu kalıyordu. Bu kabuklar mavnalara yüklenip Hayırsız Ada'ya götürülüp, denize dökülüyordu. Pirincin kabuğunu denize döktüğün zaman suyun üstünde kalır. O gün de Sarayburnu'nda dökmeye başlamazlar mı? Denize halı döşenmiş gibi oldu bir anda. Majesteleri gördü tabii ki! "Denize ne döküyorlar?" diye sormaya başladı. Baş mabeyinci "Ha, o mu efendim.. Balıklara yem döküyorlar!" diye yanıt verdi. İnandılar mı inanmadılar mı bilmiyorum; ama yüzlerinde büyük bir şaşkınlık ifadesi vardı."

Osmanlı Devleti'nde Çevreyi

Kirletmeye Verilen Cezalar

Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde, gerek kadı sicillerinde gerekse diğer kaynaklarda, Osmanlı Devleti'nin çevre temizliğine çok önem verdiği, özellikle şehrin, sokakların, caddelerin temizliğine itina gösterdiği, bu vesileyle bu düzenin sağlanması adına birçok farklı uygulamaya gittiği bilinmektedir. Çevrenin kirletilmemesi ile ilgili kadınlara, subaşılar, çöplük subaşılarına, voyvodalara birçok emir gönderildiği ve bu emirlere uymayanların ise cezalandırılacakları birçok belgede mevcuttur. Bununla birlikte, çevrenin kirletilmesi ile ilgili farklı cezaların uygulandığı da dikkat çekicidir. Bazı buyuruldulara suçun cezası açıkça bildirilmekte iken bazen de "haklarından geline", "gereği yapıla", "ahz ve te'dib edile" gibi genel ifadeler kullanılmıştır.

Bu çerçevede bazı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nde çevrenin kirletilmesi hususunda verilen cezalara daha ayrıntılı bakacak olursak Safer 946/ Haziran-Temmuz 1539 tarihli Edirne Subaşılığı'na tayin edilen Ömer Efendi'ye verilen nişan-ı hümayunda, Edirne'nin mahalle, sokak ve çarşılarını kirletenlere uygulanacak cezai müeyyide; kirletene, kirlettiği yeri temizleme olarak görülmektedir. Bununla birlikte nişanın bir diğer maddesinde sokakların gözetilmesine, cîfe (hayvan leşi) ve sair mezbeleden temizlenmesine, at ya da davar leşlerinin sokağa atılmasının önlenmesine dikkat çekilmiştir. Bu bahsi geçen leşleri sokağa atanların cezası ise gerçekten ibret vericidir. Buna göre herhangi bir hayvanın sokağa atılması durumunda o hayvanın başının kesilerek leşi sokağa atanın boynuna takılmasına ve kişinin sokakta teşhir edilmesine karar verilmiştir.^[160]

Dersaadet'te de şehrin temizliği ile ilgili önemli tedbirler alınmış ve başkentin nezafetine azami dikkat gösterilmiştir. Konuyla ilgili arşiv kayıtlarında kurallara uyulmasına azami dikkat gösterilmesi, uymayanların uyarılması ilk etapta istenilen davranışlardır. Bununla birlikte uyarıları dikkate almayanların cezalandırılması emri verilmiştir. Bu çerçevede 4 Mayıs 1686 tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir buyurulduda "...*Bundan sonra bahis konusu yerlerde her kimin hududunda mezbele ve lâşe bulunursa imam, müteveli ve esnaf kethüdalarının haklarından gelinmesi...*"^[161] şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Burada kullanılan "haklarından gelinsin" ifadesinin tam olarak nasıl bir cezaya karşılık geldiği belirtilmemiştir.

Bir diğer belgede, İstanbul kadısına gönderilen 26 Muharrem 1107/6 Eylül 1695 tarihli bir emirde, "...*Bundan sonra her kimin dükkânı önünde ve mahallesi arasında süprüntü ve mezbele olur ise ta'zîr olunur. Ona göre dikkat ü ihtimam eylesin deyu.*"^[162] şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Buradaki "ta'zîr" ifadesi sözlüklerde genellikle tekdir etme, azarlama^[163] anlamlarında kullanılmaktadır.

Yukarıdaki hükümlerden yarım asır sonra Şevval 1159/ 17-26 Ekim 1746 tarihinde Üsküdar Kadılığı'na yazılan bir hükümde, pis sularını umumi yola akıtan hane sahiplerinin, sokak ve yolları kirletmeleri, bu durumdan da insanların rahatsız olmaları sebebiyle bundan vazgeçmeleri, geçmeyenler olursa görevliler tarafından "ahz ve te'dib" olunmaları istenmektedir.^[164]

Dikkat çekici bir diğer nokta ise İstanbul kadısına konu ile ilgili gönderilen yazıların birçoğunun, kadı tarafından imamlara, onlar tarafından da caminin sosyal fonksiyonu kullanılarak ahaliye duyurulması istenmektedir.^[165] Böylelikle, merkezden gelen emirlerin en kısa sürede halka iletilmesi

sağlanmış, "emirden haberimiz yoktu" bahanesi böylelikle ortadan kaldırılmıştır. Yine, konu ile ilgili 19 Rebiülevvel 1241/ 2 Kasım 1825 tarihli İstanbul kadısına gönderilen hükümde İstanbul'daki çarşı, mahalle aralarının bir takım pislik ve süprüntünün temizlenmesiyle Ümmeti Muhammed'in sıkıntıdan kurtulacağı bildirilmiştir. Aynı belgede bir müddetten beri geleneklerin aksine, uyarıların dikkate alınmadığı, insanların atık sularını çarşılaraya akıttıkları, bazı han ve dükkânların önlerinde de mezbele biriktiği, gelip geçenlerin bu durumdan rahatsız olduğu, bu atıkların özellikle yaz günlerinde etrafa pis kokular yaydıkları bildirilmiş, hassasiyet gösterilmesine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple ev sahiplerinin pis sularını ve mezbelelerinin rastgele ortalığa atmaktan vazgeçmeleri istenmiş ve *"her kimin hane ve dükkânı pişgâhında çirkâb ve mezbele makulesi müşâhede olunursa cesaret edenler mes'ûl ve mu'âteb olacaklarının (sorumlu tutulup tekdir edileekleri) herkese ilan ve tenbih edilmesi"* gene mahalle imamlarından istenmiştir. [\[166\]](#)

Havass-ı Refia Kadılığı'na (Eyüp) yazılan yazıda ise daha farklı bir cezalandırma tehdidi mevcuttur. Buna göre İstanbul'un önemi vurgulanmış, şehrin temizliğine azami dikkat gösterilmesi istenmiştir. Vatandaşların hanelerinin sokağa bakan tarafından mesul oldukları ve buranın temizliğiyle ilgilenmeleri belirtilmiştir. Dükkân ve hanelerden sokakların yıkanıp süpürülmesi istenmiştir. Bunlar yapılmadığı takdirde ise "sokaklarda taaffun eden şey görülürse sahibi her kim olursa olsun şedîden te'dîb ani sahihen nefy ve tağrîb kılınması hususuna irade-i katia-yı hazreti şahane..." şeklinde bir ifade kullanılarak suçlunun sürgün edilebileceği bile ifade edilmiştir. [\[167\]](#)

Bahsedilen bu cezalar ve uygulamalar bir tarafa bırakılacak olursa Galata Voyvodası'na hitaben yazılan 18 Cemaziyelevvel 1055/12 Temmuz 1645 tarihli buyuruldu da geçen ifadeler çok dikkat çekicidir. Buna göre: *"İstanbul iskelelerinde yukarı Boğaz hisarlarına varınca iki tarafta olan yalılarının sahiplerine bugünden gayri evleri önünde ve yalıları kenarında ve kapıları karşısında beygir ve köpek ve kedi leşleri var ise derhal kaldırıp herkesin semtlerini pâk ve tathir eylemesi yolunda muhkem tembih ve sipariş eylemesi emredilmiştir."* Buraya kadar sıra dışı bir nokta bulunmamaktadır. Ancak Fethi Gedikli'nin dikkat çektiği belgede bugünden sonra yalı etrafında hayvan ölüleri ile karşılaşılacak olunursa sorumlusu her kim olur ise "kapusu önünde salb olunur" yani evinin civarında bu tarz bir pislik görülen kişi kapısının önünde asılır denilmektedir. Bu emri voyvoda takip edecek; eğer "hardal tanesi kadar bir leş" bulunur ise sadece evin ve yalının sahibi değil, uygulamadaki ihmali sebebiyle voyvoda dahi sorumlu tutulacaktır. Emrin icrası hususunda voyvodadan, evvela ilgililere sağlam bir biçimde tembih etmesi istenmiştir. Bundan başka Boğaz'da devriye görevi görecek kol kayıkları tayin etmesi, gece ve gündüz bu hususun üstüne düşülmesi emredilmiş; uyarılara ihtimam eyleyip asla ihmal ve gaflet göstermemesi istenmiştir. [\[168\]](#)

Böyle bir konu ile ilgili bu kadar ağır ve sert bir emir verilmesinden o dönemde Boğaziçi yalılarının önlerinde hayvan leşlerine çok sık rastlandığı ve bu durumun bölge insanı tarafından rahatsızlıkla karşılandığı anlaşılmaktadır. İkinci bir hususu ise muhkem tembih ve siparişe rağmen evleri önünde leş bulunacak kimselerin, gerçekten de ağır olmayan bir suç olmasına rağmen salb yani asılma cezasına çarptırılmalarıdır ki muhtemelen bu ceza caydırma amaçlı bir tedbirdir. Zira elimizde bu cezanın uygulanıp uygulanmadığına yönelik bir kayıt yoktur. Bununla birlikte salb cezasının bazen idam etmek yerine bir müddet asılı tutmak anlamında da kullanılabileceği ifade edilmiştir. [\[169\]](#) Bu belgenin önemine binaen aynen aktarılmasında fayda görüyoruz:

"Sen ki Galata Voyvodası'nın, buyurıldı sana vardığı sâ'at İstanbul iskelelerinden yukarı Boğaz Hisarlarına varınca iki tarafta olan yalılarının ashâbına muhkem tembîh ve sipâriş

eyleyesün ki bugünden gayrı evleri önünde ve yalıları kenârında ve kapuları karşusunda bârgir ve köpek ve kedi leşleri var ise fi'l-hâl kaldırıp herkes semtlerin pâk ve tathîr eyleyeler şöyle bu gûna makûle leş bulına her kim olur ise kapısı öninde salb olunur gayri sen kol kayıkları ta'yîn eyleyüp leyl ü nehâr bu husûs ile takayyüd ve ihtimam eyleyüp asla ihmâl ve tegâfûl itmeyesün ve bi'l-cümle bu bâbda ziyâdesiyle ikdâm eyleyüp olmayaki evleri önünde ve kapu ve sokaklarında ve yalıları kenârında anın gibi leş bulına herkes kendü semtini pâk ve tathîr eyleyüp o makûle mezbelelik ve meyteden dâne-i hardal kadar bir şey bulunmaya ve bu husûs senden bilinür ana göre gözün için bâb-ı gafletten hazer eyleyesün deyü buyurıldı."[\[170\]](#)

Cumhuriyet İstanbul'unda

Kent Temizliği ve Belediyeler

Sanayi Devrimi'nin ardından hız kazanan kentleşme olgusu insanlara sosyo-ekonomik açıdan pek çok imkân yaratmasının yanında pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Hızlı nüfus artışıyla barınma, ulaşım, istihdam, temiz bir yaşam alanı sağlama gibi ihtiyaçların karşılanması devletin sorumluluk alanını genişletmiştir. Esasen kentleşmeden değil, plansız kentleşmeden ileri gelen bu hususlara çözüm arayışında ve hizmet sunumunda yerel halkın beklentilerine en yakın idari birimler olarak belediyelere önemli görevler düşmüştür.

Çalışmamızın esas konusu Osmanlı dönemi İstanbul'unun tanzifatı ve bu çalışmaların hangi organlarca, nasıl yapıldığı olmakla birlikte Cumhuriyet dönemi temizlik faaliyetlerine de özellikle belediye bağlamında değinmekte fayda var. Ancak bunun öncesinde belediyelerin tarihine değinilmesi, günümüze kadar geçen süreç hakkında bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

Geçmişten Günümüze Belediyecilik

Ülkemizde belediyelerin tarihine bakıldığında, bu konudaki ilk girişimlerin çok eskilere, 19. yüzyılın ortalarına kadar, uzandığı görülmektedir. Osmanlı döneminde başlatılan bu girişimler, cumhuriyet dönemiyle birlikte geliştirilerek günümüz modern belediye hizmetlerinin alt yapısını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde belediye hizmetleri mahalli yöneticiler ve vakıflar tarafından yürütülürdü. Her türlü imar, sosyal hizmet, hıfzısıhha, sağlık, temizlik gibi işler devlet adamları ve eşraf tarafından kurulan bu vakıflar tarafından yerine getirilirdi. Şehir ve kasabalarda sokakların temizliği sokak sakinlerince, çarşı temizliği ise çarşı esnafı tarafından yapılırdı. İdari yapılanmada önemli bir yeri olan mahallelerde imamlar etkin roldeydi. İmamlar ise kadınlara bağlı olarak görev yapmakta olup, merkezin emir ve taleplerini halka iletirlerdi. Kadılar, hukuki diğer vazifelerinin dışında, şehrin temizliği ve aydınlatılması ile ilgili işler, şehir içinde yol kaldırım ve diğer umumi mekânların yapılması ve düzenlenmesi, temiz ve atık su tesislerinin kurulması, imar işlerinin denetlenmesi gibi vazifelerden de sorumluydular. Bu görevleri yerine getirecek görevlileri ise yeniçeri ocağı ve acemi ocağından sağlamaktaydılar. Yeniçeri ocağından görevlendirilenler şehrin güvenliğini sağlarken, çöplük subaşıyı yönetimindeki acemi ocağı erleri şehri temizlemekteydiler.^[171]

Osmanlı Devleti'nde ilk çağdaş belediye kurma girişimi ise 1854'te Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ile müttefik olan devletlerin etkisiyle olmuştur. Savaşın başkent İstanbul'da yarattığı hareket ve karışıklığı bir düzene koymak amacıyla İhtisap Nezareti kaldırılmış, Meclis-i Vala tarafından bir nizamname çıkarılarak Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de Şehremaneti adıyla yeni bir memuriyet ve bir şehir meclisi kurulması öngörülmüştür. Bu girişimlerin ardından 1855 senesinde şehremanetinin İhtisap Nezareti'ne ait vazifeleri yerine getirmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle, günümüz belediyelerinin ilk temelleri Osmanlı başkenti İstanbul'da atılmıştır.

1857 senesinde çıkarılan bir nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır. Nizamnamede sadece, Beyoğlu ve Galata'yı kapsayan Altıncı Daire-i Belediye'den bahsedilmiştir. Bunun nedeni, bu dairenin bir örnek oluşturması ve diğer dairelerin bu örnek doğrultusunda sonradan teşkil edileceğinin düşünülmesinden dolayıdır.^[172]

Bu gelişmeleri takiben, 1868 senesinde çıkartılan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ve Şehremaneti yeni düzenlemelere tabi tutularak, belediye yönetimi İstanbul genelinde yaygınlaştırılmıştır. 1876 Anayasası'nın 112. maddesiyle de Dersaadet ve taşrada kentlerin seçimle kurulacak belediye meclisleri daireleriyle yönetileceği ve bu konunun bir kanunla düzenleneceği ilkesi getirilmiştir. 1877'de çıkartılan Belediye Kanunun'da ise belediye organları, Belediye Reisi, Belediye Meclisi ve Cemiyet-i Belediye olarak belirtilmiştir. Bu kanun 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçildiğinde, Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye'ye dahil olan sınırlar içinde 389 belediye Osmanlı Devleti'nden kalan miras içinde yer almıştır.^[173]

Burada kısaca yer vermeye çalıştığımız bilgilerden de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nin belediyelerle tanışması, devletin çalkantılı dönemlerine denk gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de yine kendi çalkantılı dönemlerinde bu birikimi Osmanlı'dan devralmıştır. Ancak 1930'lu yıllarda bu birikimle ilgili yeni düzenlemeler yapmak mümkün olabilmiştir.

Cumhuriyet dönemine geçişin ilk yılları, verilen bağımsızlık mücadelesinin ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için bir toparlanma safhası olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki belediyeçilik sistemi Osmanlı dönemi belediyeçilik sisteminin bir devamı niteliğinde sürmüştür.

Cumhuriyet dönemi belediyeçilik sistemi ile ilgili düzenlemeler esas itibariyle 1930'lu yılların başında çıkarılan bir dizi kanunla yapılmıştır. Bu kanunlar, 1580 sayılı Belediye Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu, Belediyeler Yapı ve Yollar Kanunu, Belediyeler İstimlak Kanunu ve Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu'dur. Belediye hizmetleri, uzunca bir süre bu kanunlarda yer alan hükümlere göre yürütülmüştür.

1946-1961 arası dönem, çok partili hayata geçişle birlikte 1580 sayılı Belediye Kanunun'da demokratikleşmeye yönelik bazı değişikliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde belediye gelirlerinde önemli bir artış olmuştur. Uzun yıllardır çıkarılamayan 5237 sayılı Belediye Gelirler Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca, belediyelere devlet gelirlerinden paylar ayrılmıştır. Bu kanun, 1981 yılında çıkarılan 2464 sayılı yeni Belediye Gelirleri Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştır.

Demokratikleşme yönünde atılan adımlara bu dönem sonrasında da devam edilmiştir. 27 Temmuz 1963 tarihinde çıkarılan 307 sayılı yasa ile meclis tarafından seçilen belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi ön görülmüştür. Böylelikle, yerel yöneticilerin seçimini hizmet alan halkın tercihleri belirlemeye başlamıştır.

12 Eylül 1980 tarihinden itibaren yaşanan gelişmeler belediyelere de yansımıştır. Merkezin, yerel yönetimler üzerinde uyguladığı denetim artmıştır. Bu dönemde, merkeze bağlı belediyeler belediye şubelerine dönüştürülmüş, küçük belediyeler büyük belediyelere bağlanmak suretiyle 150 belediye birleştirilmiş ve 1985 yılına kadar yeni belediye kurulmamıştır. 1980'de 1717 olan belediye sayısı, 1981 senesinde 1587'ye düşmüştür. 1982 Anayasası'nda yer alan bazı hükümler, eski mevzuatta yer alan ve merkezi yönetime yerel yönetimler üzerinde sıkı denetim yetkisi veren düzenlemelere Anayasal bir dayanak kazandırmıştır. Bu süreçteki uygulamalar, yerel hizmetlerin planlı, programlı ve etkin bir biçimde yerine getirilmesine yardımcı olmak şöyle dursun, hizmetleri geciktirici ve maliyetleri artırıcı olmuştur.

1980'lerle birlikte görülen iç göç ve nüfus artışları, kentlerdeki alt yapı yetersizliğini de gözler

önüne sermiştir. Kentler, çözümleri çok büyük yatırımlar gerektiren alt yapı problemleriyle yüz yüze kalmıştır.

1983'ten sonra, merkezi yönetimlerin belediyelere yönelik yaklaşımlarında değişiklikler olmuştur. Hükümetler, çıkarttıkları pek çok kanunla belediyelerin yetki ve gelirini arttırmıştır. 1985 tarihli 3194 sayılı Yeni İmar Kanunu ile şehir imar ve planlarıyla ilgili bazı yetkiler belediyelere devredilmiştir. Ayrıca, 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu çıkarılarak büyükşehir belediyeleri de mülki amirlerin vesayeti altına bırakılmıştır. Bu dönemde ulaşım, temizlik gibi bazı belediye hizmetleri özel sektör aracılığıyla yerine getirilmeye başlanmıştır. [\[174\]](#)

1990'lı yıllarla birlikte daha belirgin bir şekilde gündeme gelmeye başlayan kamuda yeniden yapılanma ihtiyacı, bu dönemin siyasi ve ekonomik koşulları etkisinde ihmal edilmiş ve ülkemiz kamu alanında diğer ülkelerin gerçekleştirdikleri değişimin oldukça gerisinde kalmıştır. 1990'lı yıllarda yeni liberalizmin de etkisiyle özellikle gelişmiş ülkelerde devletin toplumdaki rolünün etkinlik ve verimliliği esas alacak bir şekilde tanımlanması söz konusu olmuştur. Bu anlayışa paralel olarak özel sektördeki başarılı uygulamaların kamu yönetimine adaptasyonu sürecine girilmiştir. Kamu yönetiminin yeniden yapılandırma çalışmalarından elde edilen başarılı sonuçlar ise gelişmekte olan ülkelerde de yeniden yapılanmayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Kısaca ifade edilecek olursa, dünyadaki küreselleşme süreci yerelleşme politikalarını da hızlandırmış ve değiştirmiştir. Bu değişim ise yerel politikaların özüne yönelik bir değişim olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise yeniden yapılanma süreci ciddi bir ivme kazanmıştır. Dış etkenlere bağlı olarak Avrupa Birliği Süreci temel bir etken olarak öne çıkmıştır. Bunun yanında küreselleşmenin etkileri de azımsanmayacak ölçüde olmuştur. Bunun yanında kararlı bir siyasi iradenin varlığı ile toplumsal ihtiyaçların belirginleşmesi bu çalışmaları somutlaştırmıştır.

Bu amaçla son dönemlerde yerel yönetimlere ilişkin olarak Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediye Kanunları çıkarılmıştır.

Belediyelere yönelik 24.12.2004 tarihinde 5727 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından şekil yönünden iptal edilen kanundaki esas ve ilkeler korunarak ve bir takım değişiklikler yapılarak bu kanun yerini 5393 sayılı Belediye Kanunu'na bırakmıştır.

Bu süreç neticesinde geline nokta belediyeçilik sisteminde bir takım düzenleme ve değişikliğe gidilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece 1930 yılından günümüze kadar temel kanun sıfatıyla varlığını koruyan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve getirdiği belediyeçilik düzeni, değişimin gerekliliğinden dolayı ömrünü tamamlamış ve Türkiye yeni bir belediyeçilik anlayışının modern ilkelerini 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunları ile uygulama eşiğine gelmiştir. Söz konusu kanunların arka planında ise dünyadaki yeniden yapılanma sürecine esas teşkil eden çağdaş yönetim ilkeleri yer almıştır. [\[175\]](#)

Belediyeler ve Kent Temizliği

Bir beldenin sorunlarını çözmek ve bir takım hizmetleri karşılamak amacıyla yapılandırılmış olan belediyeler, günümüz kent yaşamının sürekliliğini sağlayan pek çok önemli hizmet sunmakla görevlidir. Bu önemli hizmetlerin başlıcalarından biri de bir kenti yaşanılır kılmaya yönelik olan temizlik hizmetleridir. Kentlerdeki artan nüfusla birlikte, artan kirlilik beledi hizmetlerde temizlik faaliyetlerine ayrı bir titizlik gösterilmesini gerektirmektedir. Temizlik demek sağlık demektir.

Temizlik ayrıca gelişmişliğin de bir göstergesidir.

Kent temizliği hususunda, modern belediyeçilik sistemi var olmadan önce de bir takım faaliyetler yürütülmekteydi. Bazı tarihi belgelerden Osmanlı'da kent temizliğine yönelik uygulamalar hakkında bilgiler edinebilmekteyiz. Mesela bir belgede^[176], Sötlüce Boğazı ve Kağıthane Boğazı'nın bazı kısımlarının temizlenmesi için kırk beş adet mavnanın istihdam olunduğu ve karşılığında mavnacılar ödenecek ücretin bostancıbaşıları tarafından hesaplanarak, ödeme yapılması için arzuhalde bulunulduğu belirtilmektedir. Bir diğer belgede ise^[177] İstanbul'da ortaya çıkan kolera salgınına önlemeye yönelik olarak alınması gereken sıhhi ve fenni tedbirlerin Hıfzu's-sıhha-i Umûmî Komisyonu tarafından tetkik edilip, elde edilen neticelere göre düzenlenerek, şehremânet-i celîlesinden Bâb-ı âlî'ye gönderilen mazbatanın bir fıkrasında, İodosun etkili olduğu havalarda, süprüntüleri nakleden mavnaların pek uzağa gidememelerinden dolayı, Kız Kulesi ve Ahurkapu açıklarında denize bıraktıkları süprüntüleri İodos tekrar sahile sürüklediği için, kapalı kalmak üzere kapaklı mavnalar ve bunları açıklara sevk için yeteri kadar vapur ve amelenin sağlanması için emlak vergisi tahsilatından emanete olan kısım önceden arttırıldığı halde, ortaya çıkan mali sıkıntıdan dolayı bu yola başvurulmadığından bahsedilmektedir. Osmanlı'da kent temizliğine dair bilgiler edindiğimiz bazı belgelerde de cami ve mahalle temizliği, kar ve buzlardan sokakların ve evlerin temizlenmesi, kurban atıklarının sokağa atılmaması emri, ev ve dükkân önlerinin temizliği, kova ve sepetlerin siyah ve sarıya boyanması, sokaklardaki çöplerin temizliği ve çöp atılmaması emri, mahalle ve sokak temizliği emri ve cezalandırmalara dair hükümler yer almaktadır.^[178] Tüm bu bilgiler, Osmanlı dönemi kent temizliğine yönelik uygulamalara dair önemli bilgilerdir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kentleşmenin hız kazanması, kökleri Osmanlı dönemine dayansa da hala yeni olan belediyelerin kent temizliği hususuna ayrıca önem vermeleri gerekliliğini doğurmuştur. Belediyelerin kent temizliği hizmetlerine bakıldığında, temizlik konusunda bazı işlerin belediyeleri çok daha fazla uğraştırdığı görülmektedir. Kanalizasyon, açıktan akan pis sular ve lağımalar, yağışlarla yolların bozulması, don olayları gibi günlük yaşama olumsuz yansıyan sorunlar belediyeleri günümüzde de ciddi anlamda uğraştırmaktadır.^[179] Özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde bu türden hizmetlerde herhangi bir aksaklığın söz konusu olması halinde bu sorunlara, farklı farklı sorunlar da eklenmektedir.

Ülkemizde, Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanunu, 6 Mayıs 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzı'sıhha Kanunu ve 17 Mart 1921 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu gibi kanunlarımızda kentlerin ve diğer yerleşim birimlerindeki her türlü kirliliğin sıhhi ve fenni koşullar göz önünde tutularak ortadan kaldırılması gibi insan ve çevre sağlığını ilgilendiren hususlarda belediyelerin ve aynı zamanda vatandaşların uymaları gereken hükümlere yer verilmiştir. Bu kanunlardaki hükümlerin uygulanmaları ile ilgili ve müeyyide niteliğinde olmak üzere, 16 Nisan 1921 tarihli ve 486 sayılı Umur-u Belediye Müteallik Ahkamı Cezaiye Hakkındaki Kanun ile 13 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki belirli hükümler ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun 12 Temmuz 1950 tarihli ve 5672 sayılı kanunla değiştirilen 46. maddesi hükmü vardır. Ayrıca, çöp konusu ile ilgili olarak temizleme ve aydınlatma resmi alınacağını da kapsayan 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu da 1 Temmuz 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Çöp hususu ile ilgili olarak bu kanunlarda yer alan hükümlerin dışında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın (Sıhhi Zabıta Talimatnamesi Rehberi) ve bu bakanlığın bazı uyarıcı yayınları ile ordu birliklerinin çöplerinin imhasına ilişkin talimatı ve belediyelerin çıkarmış oldukları Sıhhi Zabıta

Talimatnameleri ve benzeri bildirilere konulmuş hükümler, koşullar ve yasaklara da uygulamada yer verilmiştir. [\[180\]](#)

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet'in toparlanma ve yeni bir düzen kurma çabalarının ağırlıklı olduğu ilk yıllarının ardından, yukarıda değindiğimiz bir takım hukuki düzenlemelerle belediyeçilik hizmetleri ve bu kapsamda kent temizliğine dair hizmetler yasal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Belediyelerin temizlik ve umum sağlığına yönelik faaliyetlerine yön veren bu yasal düzenlemelerden bazıları, yerlerine günümüz koşullarına uygun hükümleri barındıran yeni düzenlemeler konularak yürürlükten kaldırılmıştır.

Günümüz belediyeçilik hizmetlerinin yasal çerçevesini belirten ve yürürlükte bulunan mevzuatın konumuzu oluşturan kent temizliğine yönelik ilgili hükümleri aşağıdaki gibidir:

Mevzuatımızın Kent Temizliği ile İlgili Hükümleri

Kanunlar

T.C. Anayasası (1982) 56. Madde- "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir."

2872 sayılı Çevre Kanunu 8. Madde - "Her türlü atık ve artığı doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır."

5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

11. Maddede Değişiklik - "Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletmekle yükümlüdürler. Bu hizmetten yararlanan ve/veya yararlanacaklar, sorumlu yönetimlerin yapacağı yatırım, işletme, bakım, onarım ve ıslah harcamalarına katılmakla yükümlüdür. Bu hizmetten yararlananlardan, belediye meclisince belirlenecek tarifeye göre katı atık toplama, taşıma ve bertaraf ücreti alınır. Bu fıkra uyarınca tahsil edilen ücretler, katı atıkla ilgili hizmetler dışında kullanılamaz"

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

7. Madde - "...katı atık yönetim planını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynaқта toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç, katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek bu amaçla tesisler kurmak kurdurmak..."

5393 sayılı Belediye Kanunu

14. ve 15. Maddeleri - "...katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan

kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak, yaptırmak..."

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (ÇTV)

97. Madde – "Kirlenme öder prensibiyle atık üreticilerinin atık yönetimi hizmetlerine katılımı sağlanmaktadır."

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

Madde 20- "Belediyenin umumi hıfzıssıhha ve içtimai muavenete taallük eden mesailden ifasiyle mükellef oldukları vazifeler arasında:

- İçilecek ve kullanılacak evsafı fenniyyeyi haiz su celbi.
- Lağım ve mecralar tesisatı.
- Her nevi muzahrafatın teb'it ve imhası.
- Meskenlerin sıhhi ahvaline nezaret.
- Umumi mahallerde halkın sıhhatine zarar veren amiller izale temizlik faaliyetleri ile ilgili bu maddelere de yer verilmiştir.

Madde 248- "Belediyesi olan her şehir ve kasabada sokakların yıkanmak ve süpürülmek suretiyle temiz tutulması mecburidir. Toplanan süprüntüler bunların etrafa yayılmasına ve dökülmesine mani olacak vasıtalarla nakledilerek şehir ve kasabanın vaziyetine göre en münasip olarak kabul edilen şekilde imha veya ihrak edilir. Nüfusu elli binden fazla olan şehirlerde bu süprüntüden istifade edilmek üzere lazım gelen tesisat yapılır. Sokaklarda veya evler içinde süprüntü birikip kalmaması için belediyelerce tedabir ittihaz olunur."

Madde 266- "Her şehir ve kasaba belediyesi bu kanunun mer'iyeti tarihinden itibaren bir sene zarfında o şehir veya kasabanın ihtiyaçlarına göre bu kanunun gösterdiği sıhhi hususlara ait bu zabıta talimatnamesi tertip eder. Bu nizamname, meskenlerin ihtiva etmeleri lazım gelen asgari müştemilatı, umumi ve müşterek ikametgâhlardaki ikamet şartlarını, gıda maddeleri satılan veya sair temizliğe mütaallik işlerle iştigal edilen mahallerin, han, otel, misafirhane, eğlence mahalleriyle bütün umumi yerlerin sıhhi şartlarını ve umumiyetle şehrin sıhhat ve temizliğine taallük eden hususlara ait riayetleri lazım gelen kaideleri ihtiva eder."

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

181. ve 182. maddeleri- "Çevrenin kasten ve taksirle kirlenmesine ilişkin cezalar düzenlenmiş olup, sorumlulara hapis cezasına varacak şekilde cezai yaptırım öngörülmüştür."

Yönetmelikler

Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik

(05.07.2008-26927)

Bu yönetmelikle atıkların oluşumundan bertaraf edilmelerine kadar çevre ve insan sağlığına zarar vermeden yönetimlerinin sağlanmasına yönelik genel esasların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kirletme ve ithalat yasağı, atık yönetim planlarının oluşturulması, lisans alma yükümlülüğü, mali sorumluluk sigortası yaptırılması, bertaraf maliyetlerinin karşılanması maddeleri yönetmeliğin belli başlı hükümlerini oluşturmakta olup, yönetmelik ekinde tehlikeli ve tehlikesiz atıkları belirleyen ve Avrupa Birliği ile uyumlu atık listesi yer maktadır.

Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (14.3.1991-20814)

Meskun bölgelerde evlerden atılan evsel katı atıkların, park, bahçe ve yeşil alanlardan atılan bitki atıklarının, iri katı atıkların, zararlı atık olmamakla birlikte evsel katı atık özelliklerine sahip sanayi ve ticarethane atıklarının, evsel atık su arıtma tesislerinden elde edilen (atılan) arıtma çamurlarının ve zararlı atık sınıfına girmeyen sanayi arıtma tesisi çamurlarının, toplanması, taşınması, geri kazanılması, değerlendirilmesi, bertaraf edilmesi ve zararsız hale getirilmesine ilişkin esasları kapsamaktadır.

Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği

(14.03.2005-25755)

Tehlikeli atıkların üretiminden nihai bertarafına kadar çevreyle uyumlu yönetiminin sağlanması amaçlanmaktadır. Tehlikeli atıkların toplanması, tesis içinde geçici depolanması, ara depolanması, taşınması, geri kazanılması, nihai bertarafı ile ithalat ve ihracatına ilişkin yasak sınırlama ve yükümlülükleri, alınacak önlemleri yapılacak denetimleri, tabi olunacak hukuki teknik sorumlulukları kapsamaktadır.

Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (22.07.2005-25883)

Sağlık kuruluşlarının faaliyetleri sonucu oluşan tıbbi atıklar ile bu atıkların üretildikleri yerlerde ayrı toplanması, geçici depolanması, taşınması ve bertaraf edilmesine ilişkin esasları kapsamaktadır.

Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği

(24.06. 2007-26562)

Evsel, endüstriyel, ticari ve işyeri olmasına bakılmaksızın yurt içinde piyasaya sürülen plastik, metal, cam, kağıt-karton, kompozit ve benzeri malzemelerden yapılmış bütün ambalajları ve bu ambalajların atıklarını kapsamaktadır.

Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği (30.07.2008-26952)

Atık yağların üretiminden nihai bertarafına kadar çevreyle uyumlu yönetiminin sağlanmasıdır. Bu Yönetmelik, EK-1'de belirtilen I., II. ve III. kategori atık yağların üretimi, geçici depolanması, toplanması, taşınması, işlenmesi, bertarafı, ithalat ve ihracatı ile transit geçişine ilişkin yasak, sınırlama ve yükümlülükleri, alınacak önlemleri, yapılacak denetimleri kapsar.

Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği

(31.08.2004-25569)

Pil ve akümülatör ürünlerinin etiketlenmesi ve işaretlenmesi, üretilmesinde zararlı madde miktarının azaltılması, kullanıldıktan sonra atıklarının evsel ve diğer atıklardan ayrı olarak toplanması, taşınması, bertarafı ile ithalat, transit geçiş ve ihracatına ilişkin yasak, sınırlama ve yükümlülükleri, alınacak önlemleri, yapılacak denetimleri, tabi olunacak sorumlulukları düzenlemektedir.

Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği

(19.04.2005-25791)

Bitkisel atık yağların toplanması, geçici depolanması, taşınması, geri kazanılması, bertarafı, ticareti, ithalat ve ihracatı ile transit geçişine ilişkin yasak, sınırlama ve yükümlülükleri, alınacak önlemleri, yapılacak denetimleri, tabi olunacak hukuki ve cezai sorumlulukları düzenlemektedir.

ALBÜM

İstanbul'da bayan temizlik görevlisi.

At arabalı temizlikçiler.

Cumhuriyet yıllarında seyyar arabasıyla bir temizlik görevlisi.

Cumhuriyet sonrası İstanbul’unda bir temizlik görevlisi el arabasıyla.

۱۹۶
موسم بهار
کشت

۱۹۶۵-۱۹۶۶

ردیف	نام گیاه	مقدار
۱	سبزی	
۲	کدو	
۳	کرفس	
۴	هویج	
۵	گوجه سبز	
۶	کلم	
۷	کاه	
۸	سیرک	
۹	کاه	
۱۰	سبزی	
۱۱	کاه	
۱۲	سبزی	
۱۳	کاه	
۱۴	سبزی	
۱۵	کاه	
۱۶	سبزی	
۱۷	کاه	
۱۸	سبزی	
۱۹	کاه	
۲۰	سبزی	

درجه حرارت هوا در ۱۹ روز
میانگین درجه حرارت هوا در ۱۹ روز

موسم بهار

لاغ
لاغ
لاغ
لاغ
لاغ

۱۹۶
موسم بهار
کشت

۱۹۶۵-۱۹۶۶

ردیف	نام گیاه	مقدار
۱	سبزی	
۲	کدو	
۳	کرفس	
۴	هویج	
۵	گوجه سبز	
۶	کلم	
۷	کاه	
۸	سیرک	
۹	کاه	
۱۰	سبزی	
۱۱	کاه	
۱۲	سبزی	
۱۳	کاه	
۱۴	سبزی	
۱۵	کاه	
۱۶	سبزی	
۱۷	کاه	
۱۸	سبزی	
۱۹	کاه	
۲۰	سبزی	

درجه حرارت هوا در ۱۹ روز
میانگین درجه حرارت هوا در ۱۹ روز

موسم بهار

لاغ
لاغ
لاغ
لاغ
لاغ

Birinci Daire-i Belediye'nin temizlik vergisi makbuzları

Galata Köprüsü'nde bir temizlik görevlisi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir temizlik işçisi ve atlı çöp arabası.

Bir temizlik işçisi Kızılay'a yardım yapıyor.

Osmanlı dönemi temizlik görevlisi.

تذکره منتهی صراط
تنظیم یافته در محضر حضرت مولانا

اون ۱۰ غرویش

Temizlik vergisi pulu.

Osmanlı dönemi İstanbul'unda bir temizlik görevlisi.

1894 Tanzimat Pulları

20 Para

1 Kuruş

2 Kuruş

100 Para

5 Kuruş

10 Kuruş

1902 Tanzimat Pulları

2 Kuruş

3 Kuruş

4 Kuruş

15 Kuruş

Temizlik vergisine mahsus makbuz pulları.

 مبنی بر اعتبار بانسیر بر روی پول و تاریخ وضع
 مخصوص فلان
 شماره ۱۰۰۰

تاریخ ۱۳۰۳ (یک اوج وزن ۲۲ سنته ملیه سی)	تاریخ ۱۳۰۳
نام صاحب ملک و مستأجر صاحب ملک محمد علی مستأجر محمد علی	تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه
درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری درجه صف و نظاری	تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه
وفورات ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰	تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه تهران اول سنه

Şehremaneti'nin hanelere verdiği yıllık temizlik vergisi makbuzu

Temizlik işçileri görev yerlerine giderken.

Osmanlı son dönemi temizlik işçisi.

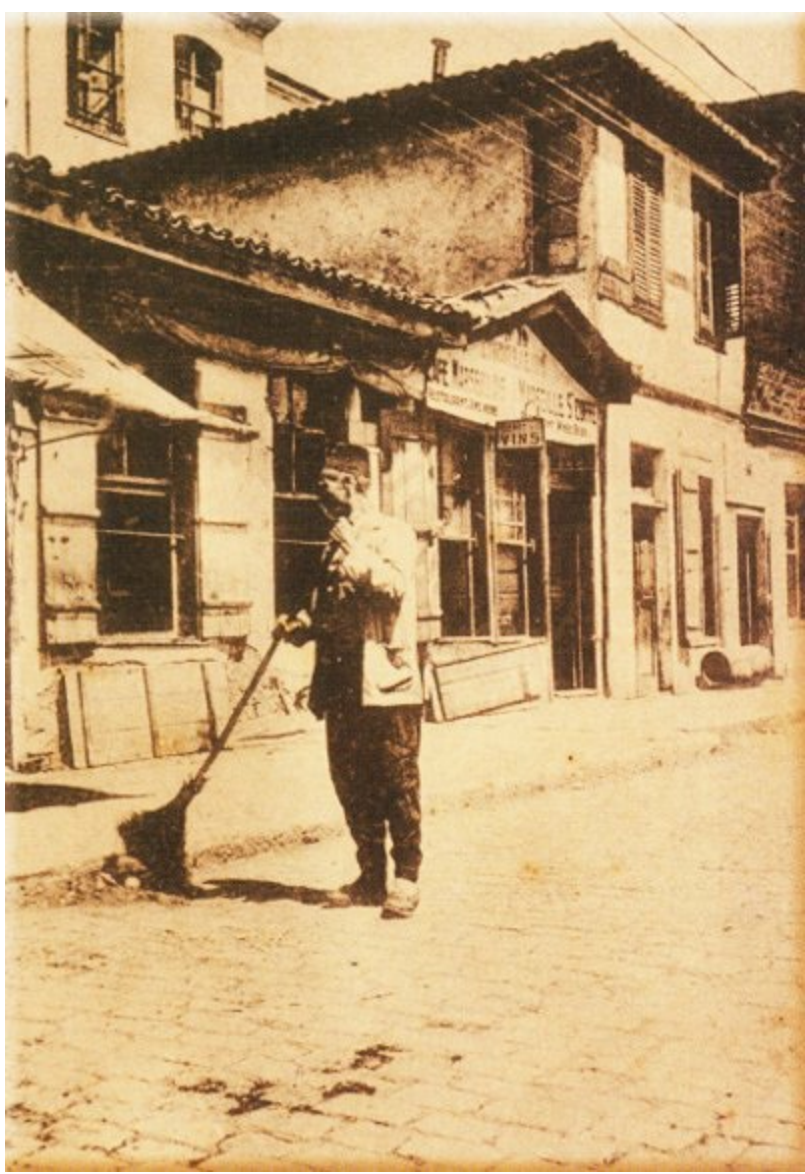
I. Dünya Savaşı sırasında ilk görevlerini alan kadın çöpçüler.

Osmanlı dönemi süpürgeçileri.

İstanbul'da bir temizlik görevlisi.

İstanbul'da bir temizlik görevlisi.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Sadık, *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İGDAŞ, 1997, İstanbul.
- Arun, Fuad, *Türkiye ve Dış Ülkelerde Çöp Konusu-Mevzuat ve Uygulamaları İle*, Kardeş Matbaası, 1972, Ankara.
- Güllüce, İdris, *Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Alfa Yayınları, 2004, İstanbul.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* cilt-2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Mevzuat Dergisi, Sayı: 135, (Mart-2009),
<http://www.mevzuatdergisi.com/2009/03a/02.htm>
(Erişim Tarihi: 13.04.2010)
- BOA, C.BLD. No:39 / BOA, A.MKT.MHM., No:595
- Akgündüz, Ahmet *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. VI, İstanbul 1992.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.
- Amicis, Edmondo de, *İstanbul (1874)*, çev: Prof. Dr. Beyhun Akyavaş, Ankara 2006.
- Budak, Sevim, "Çöp", *DBİA*, II, s. 531-33.
- Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993.
- Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev: Prof. Dr. Beyhun Akyavaş, Ankara 2006.
- Ergin, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, haz. A. N. Galitekin, İstanbul 1996.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul 1995.
- Evlîya Çelebi Seyehatnamesi İstanbul*, haz., S. A. Kahraman-Y. Dağlı, 1. Cilt, 1- 2. Kitap, İstanbul 2003.
- Gedikli, Fethi, "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası", *Türkler*, c. X, Ankara, 2002, s. 611-615.
- Gedikli, Fethi, "Osmanlı'da Çevre Anlayışı", *Yol Kültürü*, s. 110-117.
- Günalan, Rıfat, "Osmanlı Esnaf ve Toplumunda Temizlik Anlayışı: Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Temizlik Kitabı*, ed. E. G. Naskali-S. M. Arçın, İstanbul 2010.
- "İntizam-ı Şehir Komisyonu", *DBİA*, IV, s. 179.
- İpşirli, M., Yazıcı, Tahsin, "Ferraş", *DİA*, c. XII, s. 408.
- İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, İstanbul 2000.

Mantran, Robert *16. ve 17. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. M.Ali Kılıçbay, İstanbul 1991.

Mazak, Mehmet, *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*, İstanbul 2003.

MAZAK, Mehmet, Şehremaneti Döneminde İstanbul'un Temizlik İşleri: Tanzifat Amelesi, *Dört Mevsim*, 2008

Mazak, Mehmet, *Gündelik hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi, İstanbul 2009.

Necdet, Sakaoğlu, "Arayıcı Esnafı", *DBİA*, c. I, s. 297-98.

Oliver, A., *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul 2007.

Öztürk, Said *Çevre İnsan ve Tarih*, I-II, İstanbul 2007.

Pakalın, M. *Zeki Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II-III, Ankara 1993.

Refik, Ahmet, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara 1987.

Sağlam, Nuri, "Basiretçi Ali Efendi'nin Şehir Mektupları", *İstanbul Araştırmaları*, III, (Güz 1997), s. 134.

Sema, Sadri, *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul 2002.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, III, İstanbul 1996.

Şeker, Mehmet "Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri", *Ekoloji Çevre Dergisi*, Yıl: 1, IV, İstanbul 1992, s. 26-30.

Tabakoğlu, Ahmet – Kala, A. – Aynural, S. – Kara, İ. – Kala, E.S., *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul'da Sosyal Hayat*, c. I, İstanbul 1997.

Taşcıoğlu, Yılmaz, "Belediyecilik", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.

Topuzlu, Operatör Ord. Prof. Dr. Cemil, *80 Yıllık Hatıralarım*, yay.haz. Cemalettin Topuzlu, by ve bt yok.

Türkhan, M.Sait, "Haliç'te Çevre Sorunları ve Deniz Kirliliği", *Toplumsal Tarih*, 169, (İstanbul 2008), s. 60-66.

Vakit, 23 Mayıs 1919.

Vakit, 24 Eylül 1920.

Vaka, Demetra İstanbul'un Peçesiz Kadınları, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2003.

Yılmaz, Yasin *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2008.

Zafer, Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye", *DBİA*, I, s. 220-223.

[1] Mehmet Şeker, "Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri", *Ekoloji Çevre Dergisi*, Yıl: 1, IV, İstanbul 1992, s. 29-30.

[2] Rıfat Günalan, "Osmanlı Esnaf ve Toplumunda Temizlik Anlayışı: Belgeler zerine Bir Değerlendirme", *Temizlik Kitabı*, ed. E.G.Naskali-S.M.Arçın, İstanbul 2010, s. 76.

[3] İstanbul kadısına ve mimarbaşına hüküm yazıla ki, İstanbul'un tarîk-i âmmı kaldırımları termîm olundukta kalan hırdavat taş ve toprak yollar üzerine dökülmekle âyende ve ravende murûrunda usret virüp ve İstanbul Hisarı'ınn hâricinde duvar dibinde ba'zı kimseler denizi doldurmak ile yollar tutup ve kadîmden sular aka geldiği yolların karizin bozup âhar yerden akıtmak ile su yolları tutulup ve tahta havlu çevirüp yolları daraldıp ve ba'zısı dahî kaldırımdan taşra binâ eylemişlerdir ve bazıları yol üzerinde satu bazar idüp yola muzâyaka verirler ve cevâmi' haremelerin ve etrafını kayyımlar pâk itmeyüp ihmâl ederler ve hisar etrafına dükkanlar yapup önüne mezbeleler döküp temiz etmezler ve Atmeydanı'nı ve Sultan Bâyezid Camii haremını müsellemler süpürügelmiş iken şimdi şimdi te'allül iderler deyu mezbele subaşısı Hasan gelüp i'lam eylemeğin buyurdum ki hükm-ı şerîfim vardukta bu hûsusa gereği gibi muhayyed olup olıgelen âdet ve kânun üzre şehri pak itdirüp kimesneye teallül ve inâd itdirmeyesiz ve şöyle ki emr-i şerifime muhâlif ve âdet-i kadîme mugayir karizleri kadîmi mecrâlarından âhar cânibe döndürmekle büküdüp ve yollara tahta havlular çeküp tazyîk olunmuş ise hassa mimar başım mübâşeretıyla görüp şer'le hazerlerin def' idüp serabları olıgeldüğü üzre kadîmi mecrâlarına akıtdırasız deyu tahrîren fi 26 Safer sene 984. MAD 7534, s.232, h. 4.

[4] *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, çev: N. Atsız, MEB yay., İstanbul 1992, s. 26.

[5] Hoca Sadettin Efendi, *Tacû't-Tevârih*, haz. İ. Parmaksızoğlu, c. III, Ankara 1999, s. 1.

[6] O.Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995, c. II, s. 859-60; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1993, c. III, s. 260-261.

[7] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, haz. S.A.Kahraman- Y. Dağlı, İstanbul 2003, c. 1, 2. Kitap, s. 472.

[8] *A.g.e*, s. 392.

[9] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. II., İstanbul 1995, s. 907.

[10] BOA, MD, 60, s. 78; Rıfat Günelan, a.g.m., s . 77.

[11] BOA, Cevdet Belediye: 3945; Mehmet Mazak, *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği* , İstanbul 2003, s. 133.

[12] *İstanbul Kadılığı Sicilli*, numara 22'den nakleden Osman Nuri Ergin, Mecelle, II, s. 908.

[13] Sadık Albayrak, *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İstanbul 1997, s. 40.

[14] A. Oliver, *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul 2007, s. 22.

[15] Robert Mantran, *16. ve 17. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. M.Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 29.

[16] Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev: Prof. Dr. Beyhun Akyavaş, Ankara 2006, s. 20.

[17] BOA, Cevdet Belediye: 1176; Osman Nuri Ergin, *Mecelle*, c. I, s. 908-909; *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*, s. 119.

[18] Necdet Sakaolu, "Arayıcı Esnafı", *İstA*, II, s. 970.

[19] *Evliya Çelebi Seyehatnamesi İstanbul*, 1. Cilt 2. Kitap, s. 474.

[20] *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 65.

[21] Necdet Sakaolu, "Arayıcı Esnafı", *DBİA*, I, s. 297-98.

[22] *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, II, s. 906.

[23] Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara 1987, s. 98.

[24] BOA, Cevdet Belediye, nr. 6266.

[25] A. Oliver, s. 141.

[26] Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, çev: Prof. Dr. Beyhun Akyavaş, Ankara 2006, s. 119.

Oliver, s. 142.

[27] Albayrak, s. 42; *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*, s. 245.

[28] Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 47.

[29] İstanbul Kadı Sicillği nr.107; Osman Nuri Ergin, II, s. 910.

[30] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996, s. 286-87.

[31] İstanbul Şer'îye Sicilleri, İstanbul Kadılığı, nr. 154 vrk. 17/b; Sadık Albayrak, *a.g.e.*, s. 46-47; Said Öztürk, II, s. 714-16.

[32] Pakalın, II, s. 528; Ergin, *Mecelle*, II, s. 874.

[33] BOA, Cevdet Belediye: 6240.

[34] BOA, İstanbul Ahkam Defteri, nr. 5, s. 253, hn. 772.

[35] İstanbul Kadılığı, nr. 154, vrk. 12/6; Sadık Albayrak, s. 44; Said Öztürk, *Çevre İnsan ve Tarih*, II, s. 701

[36] BOA, Y.PRK.ŞH, nr. 1/32, Said Öztürk, II, s. 498.

[37] Sadık Albayrak, s. 88-89.

[38] BOA, Hatt-ı Hümayun, nr.9735; Said Öztürk, II, s. 718.

[39] BOA, MM, nr. 5835, s. 22.

[40] BOA, Y.MTV, nr. 41/118.

[41] BOA, Y.MTV, nr. 41/118; Said Öztürk, *a.g.e*, II, s. 678.

[42] Yasin Yılmaz, *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2008, s. 134.

[43] Pakalın, I, s. 608; M.İpşirli-Tahsin Yazıcı, "Ferraş", *DİA*, c. XII, s. 408.

[44] Yılmaz, s. 136.

[45] Yılmaz, *a.g.e*, s. 136.

[46] M.Z. Pakalın, I, s. 245.

[47] Yılmaz, s. 149.

[48] Yılmaz, s. 166.

[49] Oliver, s. 243.

[50] BOA, Cevdet Belediye: 6536; BOA, Cevdet Belediye: 7233; *Mehmet Mazak, Osmanlı'da Sokak ve Çevre Temizliği*, s. 197-99.

[51] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, aynı yer.

[52] Pakalın, II, s. 528; Ergin, *Mecelle*, II, s. 874.

[53] Necdet Sakaolu, "Arayıcı Esnafı", *DBİA*, I, s. 298.

[54] *Mecelle*, I, s. 341.

[55] Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 288.

[56] *Mecelle*, I, s. 346; Akyıldız, *a.g.e.*, aynı yer.

[57] BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 4479; Said Öztür1, II, s. 478-81.

[58] BOA, A.AMD, nr.42/47; Said Öztürl, II, s. 398.

[59] Takvim-i Vekâyi, 16 Ağustos 1875, nr. 529; Ergin, III, s. 1269-1270.

[60] Ergin, III, s. 1270-71.

[6] *A.g.e.*, s. 1277.

[62] *A.g.e.*, s. 1304; "İntizam-ı Şehir Komisyonu", *DBİA*, IV, s. 179.

[63] *A.g.e.*, s. 1280-81.

[64] Ergin, III, s. 1307-1308.

[65] Ergin, s. 1310.

[66] Zafer Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye", *DBİA*, I, s. 220.

[67] Zeynep elik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul 1998, s. 53.

[68] Ergin, III, s. 1314.

[70] Ergin, III, s. 1309.

[71] Said Öztürk, *a.g.e.*, I, s. 374-75.

[72] Zafer Toprak, a.g.m., s. 221-222.

[73] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, İstanbul 1996, s. 861.

[74] Ergin, s. 1339-1341.

[75] Ergin, 1313.

[76] Sevim Budak, "Çöp", *DBİA*, II, s. 532.

[77] Ergin, IV, s. 1785.

[78] BOA, A.MKT.NZD, nr. 338/43; Said Öztürk, II, s. 578-82.

[79] Ergin, *Mecelle*, II, s. 896-97.

[80] *İstanbul Şehreminleri*, s. 74.

[81] BOA, İrade Dahiliye, 38845.

[82] BAO, A.MKT.NZD, nr. 169/54; Said Öztürk, *a.g.e.*, I, s. 403.

[83] Mehmet MAZAK, Şehremaneti Döneminde İstanbul'un Temizlik İşleri: Tanzifat Amelesi, *Dört Mevsim*, 2008.

[84] BOA, Y.PRK.ŞH, nr. 4/66; Said Öztürk, II, s. 762.

[85] *BOA*, İ.ŞE, nr. 21 C 1311-12; Said Öztürk, I, *a.g.e*, s. 403.

[86] BOA, Y.PRK.BŞK, nr. 34/10; Said Öztürk, II, s. 760.

[88] BOA, İrade Hususi, nr. 17 R 1314-47; Said Öztürk, I, *a.g.e.*, s. 403.

[89] Said Öztürk, I, *a.g.e.*, s. 403.

[90] *Mecelle*, I, s. 913.

[91] *BOA*, DH.UMVM, nr. 105/62.

[92] BOA, Y.MTV, nr.81/49; *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*, s. 137.

[93] BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 5396.

[94] BOA, İrade Dahiliye, nr. 44220.

[95] Ergin, *Mecelle*, III, s. 1355.

[96] Nuri Sağlam, "Basiretçi Ali Efendi'nin Şehir Mektupları", *İstanbul Araştırmaları*, III, (Güz 1997), s. 134.

[98] Ergin, *Mecelle*, I, s. 912; Necdet Sakaoglu, "Arayıcı Esnafı", s. 298.

[99] Nuri Sağlam, "Basiretçi Ali Efendi'nin Şehir Mektupları", *İstanbul Araştırmaları*, III, (Güz 1997), s. 134.

[\[100\]](#) A.g.m., s. 138.

[101] Yılmaz Taşçıoğlu, "Belediyecilik", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, s. 531.

[102] Ergin, *Mecelle*, IV, s. 1658.

[\[103\]](#) *A.g.e.*, III, s. 1413-22.

[\[104\]](#) Ergin, *Mecelle*, IV, s. 2007-2008.

[105] Ergin, *Mecelle*, IV, s. 2008.

[106] Ergin, *Mecelle*, IV, s. 2010.

[107] Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 187.

[108] Ergin, *Mecelle*, III, s. 1428 vd.

[109] *İstanbul Şehreminleri*, s. 204.

[110] Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul 2002, s. 376-77.

[\[111\]](#) *A.g.e.*, s. 210.

[\[112\]](#) *A.g.e.*, s. 223.

[\[113\]](#) *Mecelle*, III, s. 1450-1460.

[114] *İstanbul Şehreminleri*, s. 174.

[\[115\]](#) *A.g.e.*, s. 176.

[\[116\]](#) *A.g.e.*, s. 177-78.

[\[117\]](#) *A.g.e.*, s. 184.

[\[118\]](#) *A.g.e.*, s. 285.

[119] Operatör Ord. Prof. Dr. Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, yay.haz. Cemalettin Topuzlu, by ve bt yok, s. 112-113.

[120] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, haz. A.N.Galitekin, İstanbul 1996, s. 311-12.

[\[121\]](#) Topuzlu, s. 128.

[122] *İstanbul Şehreminleri*, s. 313.

[123] *İstanbul Şehreminleri*, s. 316-317.

[\[124\]](#) Ergin, *Mecelle*, c. IV, s. 2062.

[\[126\]](#) Ergin, *Mecelle*, c. IV, s. 2081-87.

[127] Ergin, *Mecelle*, IV, s. 1817.

[128] J. Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen, İstanbul 1998, s. 196.

[129] J. L. Horan, *Tuvaletin Sosyal Tarihi*, çev. G. Çağalı, İstanbul 1997, s. 44.

[130] Said Öztürk, II, s. 611, 617.

[131] BOA, MM, nr. 5076; BOA, Cevdet Belediye, nr. 6157; Said Öztürk, II, s. 628.

[132] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, 1. cilt 2. kitap, s. 578.

[133] Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, s. 113.

[\[134\]](#) Ergin, *Mecelle*, V, s. 3007-3011.

[\[135\]](#) Ergin, *Mecelle*, V, s. 3007, dn.1.

[136] Topuzlu, s. 129.

[137] Said Öztürk, s. 592.

[138] BOA, Y.PRK.ŞH, nr. 13/20; Said Öztürk, s. 594.

[139] Ergin, *Mecelle*, VIII, s. 4484-86.

[\[140\]](#) *Mecelle*, V, s. 3014-3021.

[\[141\]](#) *Mecelle*, II, s. 913.

[142] Demetra Vaka, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2003, s. 25.

[143] *İstanbul Şehreminleri*, s. 382.

[\[144\]](#) *Mecelle*, II, s. 913.

[145] Mehmet Mazak, *Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği*, s. 101-102.

[146] Vakit, 23 Mayıs 1919, s.2.

[147] Vakit, 24 Eylül 1920, s. 3.

[148] *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, İstanbul 2000, s. 104.

[149] BOA, DH.UMVM, No:1340/5/8; Rıfat Günelan, a.g.m., s. 80.

[150] M.Sait Türkhan, "Haliç'te Çevre Sorunları ve Deniz Kirliliği", *Toplumsal Tarih*, 169, (İstanbul 2008), s. 61.

[\[151\]](#) BOA, A.MKT.NZD, nr. 338/43.

[152] M.Sait Türkhan, a.g.m., s. 64.

[\[153\]](#) BOA, Cevdet Belediye, nr. 1760.

[\[154\]](#) BOA, İrade, Meclis-i Vâlâ, nr. 24006.

[\[155\]](#) BOA, İrade Meclis-i Vala, nr. 24006.

[\[156\]](#) BOA, A. MKT.MH, nr. 595.

[157] Türkhan, a.g.m., s. 64.

[158] BOA, ZB, nr. 373/121; Said Öztürk, *a.g.e.*, II, s. 688.

[159] BOA, DH.UMVM, nr. 85.

[160] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1992, c. VI, s. 540-42.

[161] İstanbul Şer'iyeye Sicili,nr. 22; Sadık Albayrak, *a.g.e*, s. 40.

[162] İstanbul Şer'iyeye Sicili, nr. 22'den nakleden Osman Nuri Ergin, *Mecelle*, II, s. 908.

[163] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993, s. 1043.

[164] Ahmet Tabakoğlu-A. Kala-S. Aynural-İ. Kara-E. S. Kala, *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul'da Sosyal Hayat*, İstanbul 1997, c. I, s. 250.

[165] Fethi Gedikli, "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s.613.

[166] İstanbul Şer'iyeye Sicilleri, nr.154; Sadık Albayrak, *a.g.e.*, s. 50-51.

[167] Eyüp Mahkemesi sicil, nr. 556, varak 63b; Sadık Albayrak, *a.g.e*, s. 54-55.

[168] Fethi Gedikli, "Osmanlı'da Çevre Anlayışı", *Yol Kültürü*, s. 112.

[169] Fethi Gedikli, a.g.m., s. 112.

[170] Galata Şer'iyeye Sicili, nr.190, s. 435-4; Fethi Gedikli, "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası", s. 614.

[171] İdris Güllüce, *Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Alfa Yayınları, (2004), s.11.

[\[172\]](#) *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt-2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 137.

[173] Güllüce, *a.g.e.*, ss. 12-13.

[174] Güllüce, *a.g.e.*, ss.13-16.

[175] Mevzuat Dergisi, Sayı:135, (Mart-2009),

<http://www.mevzuatdergisi.com/2009/03a/02.htm>,

(Erişim Tarihi: 13.04.2010)

[\[177\]](#) BOA, A.MKT.MHM., No: 595.

[178] Sadık Albayrak, *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İGDAŞ, (1997-İstanbul) ss.40-54.

[179] Fuad Arun, *Türkiye ve Dış Ülkelerde Çöp Konusu-Mevzuat ve Uygulamaları İle*, Kardeş Matbaası, (Ankara, 1972), s. 60.

[180] Arun, *a.g.e.*, s. 5.